

ҲАКИМ НАЗИР

Асарлар

БЕШ ТОМЛИК

I ТОМ

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
„ЁШ ГВАРДИЯ“ нашриёти

Тошкент — 1977

СҮНМАС
ЧАҚМОҚЛАР
қисса

Урганмаган жойингда бемалол ухлолмас экансан. Ёстинг қизиб, ёнбошингга бир нималар ботиб кетаётгандай бўлади. Ҳар хил хаёллар миянгда аридай гувиллайди. Энди улар янги жойда қандай туришади? Онасиз, Раъно билан аҳволлари не кечади?

Қудрат у ёнбошидан-бу ёнбошига ағдарила бериб, ярим кечадан оққанда уйқуга толди. Аммо яна худди биров туртгандай, чўчиб уйғонди. Каравотига ўтириб, бир зум кўчага қулоқ солди... Нимадир аста дарангламоқда... Ҳа, қишлоқдагилар «тун соати» деб атаган Бобоқул ота ўзининг темир ҳассаси билан йўғон тут дарахтига осиглиқ оғир чўян зангни чалмоқда...

Қудрат ирғиб туриб, деразани очиб юборди. Ташқарида ғира-шира тонг. Кўр ойдин бетини сутдай қуюқ туман пардаси қоплаб олмоқда.

Занг овози тинди. Унинг ўрнини аллақандай шивир-шивир эгаллади. Тонг ели соф ҳаво билан бирга эшик олдидаги ёш терак, тол япроқларининг шилдираган ва «Шўхсой»нинг шовиллаган овозини келтирмоқда. Сой қишлоқнинг қоқ белидан айқириб оқади. Унинг шахдам овозини кундузи одамлар шовқин-сурони, машиналар гулдур-гулдури, гала-гала қушларнинг тинимсиз сайраши босиб кетади. Тун бўйи эса у барала эшитилиб чиқади. Ҳозир сой овозига томлар ва пахса деворлардаги даканг хўрозлар қичқириги, саъва, булбуллар навоси кўшйилишиб, Қудратнинг хаёлини олиб қочди. Лекин шу чоғ ҳовлидан оёқ товуши келди. Сигир мўлади. Қудрат кўзини уқалаганча ҳовлига чиқса, айвон лабида Раъно кўринди. У, қулоқлари устидаги жамалак сочларини ликиллатиб, апил-тапил оқ пақирчадаги сутни косаларга қуяётибди.

— Ҳа, ўзинг соғдингми?

— Й-йўқ... б-биров!..— деди ҳовлиқиб, тутилинқираб Раъно.— Уйғонсам, эшик ғийқ этди. Мундо-қ ҳовлига чиқсам, ҳеч

зоғ йўқ... Қарасам, пақирчада иссиқ сут. Қим соғиб кетдийкин-а, ака?

Қудрат ажабланганича эшик томон юрган эди, кўча босидан подачининг:

— Ҳай-до-о!..— деган чўзиқ ҳайқириғи келди.

Оғилхонадаги сигир таниш овозга қулоқларини динг қилиб, калта-калта мўлашга тушди. Қудрат бориб уни бўшатди. Сигир баҳайбат гавдасини лапанглатганча, кимнидир ахтаргандай ҳар ёққа олазарак бўлиб, томорқага ўзини урди.

— Ҳой, ҳой қашқа, эшик бу ёқда-ку!

Қудрат сигирни кўчага ҳайдаркан, сигир сўз бермасдан майсадай ўсиб ётган сабзи-пиёзларни босиб кетди. Шохлари ўроқдай қайрилган, оппоқ қашқали бу говмиш кўпдан бери оилага қадрдон эди. Лекин, ҳозир экинни ямлаган кенг жағлари Қудратга худди хаёлий аждаҳонинг беўхшов оғзидай хунук туюлиб кетди. Онаси кетидан ингичка думини гажак қилиб югурган ола бузоқча ҳам ёмон кўринди... Ахир Зеби хола илк кўкламнинг аёз тунида шу молни туғдираман деб ўпкасини шамоллатиб қўйган эмасмиди!..

Сигир-бузоқ, қўй-эчкиларнинг маъраши кўчани тутиб кетган. Патак соқол кекса подачи шўхлик қилган молларни гаврон билан савалаб, узун оёғини унда-мунда қўйиб кетмоқда. У буюрда қолгандай эғнига брезент чакмон, бошига оқ намат қалпоқ кийган. Белига узун чилвирни қават-қават қилиб ўраб олган. Қўпол ағдарма этигининг қўнжидан пичоқнинг оппоқ суяк сопи кўриниб турарди.

— Полвон ота!— деди Қудрат, овозини молларнинг «мў-мў»сидан оширишга тиришиб.— Пода қайтганда қашқам эски кўрғончага бурилиб кетмасин тағин.

Пода шов-шуви ичидан Полвон отанинг:

— Қўрқма, чироғим, Полвоннинг қўлидан мол боласи қочиб қутулган эмас!— деган овози дўриллади.

Бу аломат чолнинг кетидан Қудрат узоқ қараб қолди. Чол, катта-кичик ҳар битта молни кўздан қочирмасликка тиришиб, атрофга аланглаб борарди. У моллардан қайсиси сузағон-у, қайсиси қочағон, қайси бири томорқасидаги ёш жўхорига кўз олайтиряпти-ю, қайси биттаси бедазорни мўл-жаллаяпти — бунини бир қарашдаёқ пайқарди. Ўзининг дароз бўйига роса икки баравар келадиган гаврони эса дорбознинг лангар чўпидай ҳавода ўйнарди.

Пода қишлоқ кўчасидан шудринг босган кенг сайҳонга чиқиб борди. Қишлоқнинг ана шу фарб томонида юксалиб

кетган тоғлар сиртини қуёшнинг илк нурлари ёрита бошлаган эди. Тоғлар Қудратга қишлоқнинг шарқ чеккасида яшган чоғидагига қараганда яқинроқ кўринди. Адирлар бағридаги харсанг тошдан қурилган яккам-дуккам иморатлар худди бир-бирига мингашиб кетгандай эди. Қудрат бу манзарага маҳлиё бўлиб турганда, каттакон қора картон папка қўлтиқлаган бола келиб қолди.

— Нимани томоша қиляпсан, Қудрат?

— Уҳў, хуржунинг ўзингдан катта-ку, «Жимит!»— деди Қудрат унинг папкасига кўзи тушиб, сўнг тоққа ишора қилди:— Қарагин, шундоққина уйимиз олдида-я! Дўлана, ёнғоқларни, ғуппак-ғуппак арчаларни кўр!..

— Рангини нимага ўхшатдинг?— деди ҳар нарсанинг рангини ажратишга қизиқадиган «Жимит» ва ўзи жавоб берди:— Худди, анақа, мош рангга ўхшайди, а?

— Қизиқ!— деди Қудрат, унинг саволини ва жавобини эшитмагандай.— Арчалар кўзимга аввалгидан сийрак, катта кўриняпти-я. Хув чўққидаги оппоқ қорлар-чи, худди пахта хирмонидай кўзни қамаштиради... Чиройли-а, «Жимит?»

— Ҳаммаси ҳам чиройли! Мен-чи, анақа... уларнинг расмини чизганман. Уйимдан туриб ҳам, яқинига бориб ҳам... кўчиб келган кунимизоқ «Оқтой» билан шу тоққа чиққанман. Қанчаям қуёнларни ўз кўзим билан кўрганман. Ҳа, ушлаб олай деганман!— деб лофу урди «Жимит».

«Жимит»лар оиласи янги ерга дастлаб кўчиб келганлардан эди. Дадаси дурадгор уста бўлиб, эрта кўкламдан янги мактаб қурилишида ишламоқда. Шу вақт ичида «Жимит» бу ерларни жуда «ўзиники» қилиб олди.

— Тоққа тагин чиқмайсанми?— деди Қудрат қизиқиб.

— Чиқамиз. Марҳамат опам яқинда олиб чиқармишлар-ку, тоғдаги, анақа, «Тошбулоқ»қа... Аҳмад келиб айтди. Марҳамат опам ҳам айтдилар ўзимга.

— Менга бўлса ҳеч ким айтгани йўқ...— деди ўксиниб Қудрат.

— Ия, нега? Рўйхатда йўқмисан?

— Қанақа рўйхат?

— Булоқховуздаги-чи, анақа, эълонларни тагидаги... Юр, борамиз!

Ҳар вақт ўртоқларини бирор хушхабар билан суюнтириб юрадиган бу ёқимтой боланинг исми Қўзибой. Унга «Жимит» лақабини қайси ҳазилвони қўйган бўлсаям топиб қўйибди. Кўкрак чўнтагига рангдор қаламлар солган катак кўйлаги,

почаси бўғиқ кўк сатин шалвори озода ва ўзига ярашган бўлиб, қадди чоғ, қўл-оёқлари ихчам, қўйиб қўйгандеккина. Аммо синфдошлари уни ўз ораларида энг кичиги деб камситишмас, унинг пишиқлиги, билағонлигига қойил эдилар. Ахир бешинчи «А»ни аъло битирган тўрт боланинг биттаси шу-да. Қудрат ўзидан бир синф паст ва бўйи елкасидан келадиган Қўзибой билан худди тенгдошдай чиқиб қолган эди. Ҳа, иннайкейин Қўзибой рассомликдаям чаканамас-да. Қўзибойнинг гоҳо подадан олдин чанг чиқариш одати бор. Шунингчун баъзилар уни «сўнгги ахборот» деб ҳам аташаркан...

Қўзибой халоплаган папкасини ўнглаб олиб, Қудратни бошлаб бораркан, гап орасида сўраб қолди:

— Уни-муни қўй-чи, аканг нима дебди хатида?

— Қайси хат?— Қудратнинг думалоқ қора кўзлари ёниб кетди.

— Ҳали почтальон Марҳамат опамдан, анақа, янги адресингни сўраб турувди-ку.

Шу чоғ ёнбош кўчадан итини югуртирганча, ҳаллослаб Раҳим чиқиб қолди. Ҳаракатининг зўрлигидан унинг сепкилли бети, дукки пешанаси терлаб, қизил майкаси шимидан чиқиб кетган эди. Қудрат бу бола билан кечагина яқиндан танишди. Уларнинг иккиси бир мактабдан бўлса ҳам сменалари бошқа, қишлоқлари ҳам бошқа эди. Раҳим «Қизил шарқ» колхозидан, Қудрат «Учқун» колхозидан бўлиб, илгари камдан-кам дуч келишарди. Мана энди ён кўшни бўлиб қолишди. Қудратлар келганда Раҳим юкларини ташишиб ҳам юборди. «Уй муборак бўлсин»га Раҳимнинг онаси Хадича ая бир товоқ гўшқуйди қилиб чиқди.

— Суюнчи! Суюнчи!— деди Раҳим чийилдоқ товуши билан Қудратга, сўнг «Тарзан», «Тарзан» деб итини чақирди. Айиқдай бесўнақай, юнглари ҳурпайган оқ ит конверт тишлаб келди. Раҳим конвертни олди-ю, қулочини ёзиб туриб нарига улоқтирди.— Ол, Тарзан!..

Ит жон-жаҳди билан икки сакрашдаёқ, пириллаб кетаётган конвертни оғзига «хап» этиб илиб олди.

— Қойилман!— Раҳим мақтанчоқлик билан тиржайиб, қисик кўзларини пириллатиб қўйди.

— Хат сенга ўйин бўп қолдими!— Қудрат итнинг кетидан югурган эди, ит талағудай бўлиб унга ташланди. Қудрат тап тортмаса ҳам Қўзибой қўрқиб кетди, жон ҳолатда рассомлик папкасини итга қараб отди. Агар Раҳим чаққонлик қилиб

«Гарзан»ни тутиб қолмаганда, иш пачава бўлиши турган гап эди.

— «Гарзан»им билан ҳазиллаша кўрмаларинг, оғайнилар!— деди Раҳим ва итининг олғирлиги, қўй подасини қандай қилиб бўри ҳужумидан қутқаргани ҳақида мақтана кетди.

Қудрат, Раҳимнинг қўлидан гижимланиб кетган конвертни зарда билан тортиб олди-да, уйига қараб бурилди...

...Пўлатжон бу сафарги хатини Қудратнинг номига ёзган эди. Москвадан ҳаммаларига салом юборибди. Учувчилик мактабининг яқинда битириб, Тошкент аэропортига путёвка олармиш, Пўлатжон учувчи формасида тушган суратини ҳам юборибди. Қудрат кўпдан соғинган акасининг суратига тикилганча қолди. Унинг эгнида келишган, ёқаси бўғиқ кител; бошида паррак ва қанот белгиси тақилган гардиши таранг фуражка. Унинг жилмайган лаблари худди ҳозир сўзлаб юборишга мойилдай...

«Қудратжон! Бу йил олтинчини «мақтов қоғози» билан битирмоқчи эдинг-а? Ваъдангни бажардингми?...» — деб тургандай.

Қудрат хатнинг давомини ўқиёлмай, тутилиб қолди. Хатнинг давомида: «Илгариги хатимда сўраган суратни кутаман», дейилган эди. Пўлатжон қишда Қудратга фотоаппарат юборган ва бутун оила биргаликда суратга тушиб унга юборишларини сўраган эди. Қудрат хаёлга чўмди. Кенг пешанаси тиришиб, пайваста қошлари чимирилиб кетди. Ҳар доим кулиб турувчи кўзларига қандайдир ташвиш, алам сояси тушди.

Раъно Хадича ая чиқарган гўшқуйди билан бир коса қаймоқни столга келтириб, хатда ўз номи чиқишини ошиқиб кутатган эди.

— Қани, қани, у ёғини ўқи!— деди Қудратнинг елкасига осилиб.

— У ёғи маълум...— Қудрат ҳалқумига бир нима тикилгандай гўлдураб, сингисининг қўлини итариб ташлади. Раъно аразлаганча ҳовлига тушиб кетди. Шу топда Қудратнинг юрагини тимдалаётган нарсани қаёқдан билсин!.. «Ваъда», «сурат» деган гаплар Қудратнинг ярасини янгилаб қўйганди. Чунки у на ваъдасини бажарди, на онаси ҳаётлигида суратга тушира олди. Чиндан ҳам унинг ўқув йили бошларида ака-сига ёзган хатида ваъдаси ҳамма фандан «беш» олиш эмас-миди. Ахир йил охирига келиб ўқишга яхши қатнашолмай,

бутун иш чапсига кетишини хаёлига келтирганмиди... Онажони ётган ерида сўнги кунларгача ҳам, ориқлаб кетган қўллари билан Қудратнинг пешанасини силаб: «Хафа бўлма, жонгинам, соғайиб кетаман» деб далда бермаганмиди!.. Уқишда орқада қолганининг сабабини айтиш ҳам, сурат ололмаганининг сабабини айтиш ҳам — бутун гапни очиқ билдириш деган сўз. Буни акасига қай йўсинда ёзсин!

Қудрат томоғидан овқат ўтмай, икки қўли чаккасида, хаёл суриб кетди. Нима деб ёзса экан-а акасига? Агар жавоб қайтармай қўяверса, акаси хавотирланади, яна эски адрес билан хат юборади, хати эса тагин қўлдан-қўлга ўтиб сарсон бўлади. «Эҳ, ким билан маслаҳатлашсам экан?..» Тўғриси, кейинги кунларда у ўз ёғида ўзи қовурилиб юрибди, юрагидаги тугунини бемалол еча оладиган кишини қолмагандай. Дадаси ҳам қайта қолмаяпти. У кеча эрталаб автомобилда кўчни келтирди-ю, яна ўша автомобилни ҳайдаганча, бир иш билан шаҳарга жўнаб кетди. Бувиси бўлса буларникида бир ҳафта аза тутди-ю, уйни ҳувиллатиб, қариндошлар қатори жўнаб қолди... Шундай пайтда, Коля — Қудратнинг яқин оғайниси — жонига ора кирарди. Аммо у шаҳарда еттичини битириш имтиҳонидан ўтاپти. Марҳамат-чи?.. Марҳамат вожатий, Қудрат эса звено бошлиғи бўлгани учунми ё Қудратни укасидай кўрганиданми, илгари кўпинча у билан гаплашиб турарди. Кейинги кунларда эса, мактабда қанча-қанча янгилıklar бўлаётган экан-у, Марҳамат Қудратни бир оғиз йўқлатмайди. «Э, ҳа,— деди ўз-ўзига Қудрат,— топширигимни бажармадинг, деб хафадир...» Ҳақиқатан ўқув йили тугашида Марҳамат Қудратга, ёш табиатшунослар тўғараги тузишда кўмаклашгин деган эди, чунки биология ўқитувчиси Олимов ёрдамчиликка Қудратни танлаган экан. Қудрат эса ўзи билан ўзи овора бўлиб...

Қудрат ҳозирок бориб Марҳаматга ўз дардини айтгиси келди. Велосипедини егаклаб чиқа туриб, синглизининг кўнглини кўтарадиган бирон сўз ахтарди. Раъно томорқада думбаси серкиллаган, жингалак юнгли қўзичоғига майса юлиб бераётган эди.

— Акам сенга салом айтибди,— деди унинг яқинига бориб Қудрат ва яна ичидан тўқиди:— Сенга-чи, қизиқ совға олиб қўйибди акам...

— Қанақа совға? Қанақа совға?— Раънонинг чеҳраси очиқ кетди.

— Қўғирчоқларингга кийим тикадиган машинача!— деди

Қудрат ва «акамга хат ёзганимда албатта машиначани эсла-
таман», деб аҳд қилиб қўйди.

— Вой, бирам яхшики!— деди Раъно, худди машинача
қўлига теккандай.— Қаёққа кетяпсан, ака?

Қудрат, Булоққовузга деса, синглисининг «мен ҳам» деб
эргашишдан чўчиб:

— Уйимизнинг адресини билиб келаман,— деди. Бу гап
Раънога қизиқ туюлиб, кулиб юборди. Янги уйлари эшигига
номер қоқилмаганини энди билди.

— Дарров кел, ака, ош пиширамиз!— деб тайинлаб қолди
Раъно.

И к к и н ч и б о б

Қудрат велосипед қўнғироғини жиринглатиб боққа кириб
борганда, болалар чорси цемент ҳовуз ёқасида уймаллашиб,
чувурлашиб туришарди. Ҳовузнинг лиммо-лим суви шишадай
тоза, одамнинг акси кўринади. Тубига қарасангиз, майда туз-
дай оппоқ қум. Қумнинг ҳар ер-ҳар еридан ҳалқа-ҳалқа бўлиб,
қозонда қайнагандай билқ-билқ сув сизиб чиқмоқда; ҳовуз бе-
ти жимир-жимир этиб жилоланмоқда...

Тоғ этагидаги қишлоқда булоқдан кўли йўқ. Лекин балиқ-
ли булоқ ҳовузи бўлган бу соя-салқин томошабоғда эртаю кеч
одам аримайди. Хоҳ пиёда, хоҳ отлиқ, хоҳ аравада, хоҳ маши-
нада бўлсин, йўловчилар бу ерга бир қўнмай ўтолмайдилар.
Ҳар қанча чарчаб терлаб-пишган бўлсангиз ҳам тангадай
офтоб туширмайдиган азим садалар, қайрағочлар остида, ол-
ма-ўриқлар, гуллар орасида бир айланинг, шу лаҳзада ҳор-
дигингиз чиқиб, баҳрингиз очилади. Бунинг устига шишадай
тиниқ, муздай совуқ булоқ сувидан бир пиёла шимирсангиз
борми!..

Қудрат ҳар ёққа аланглаб Марҳаматни ахтараркан, даст-
лаб Қўзибойга кўзи тушди. Қўзибой ўзига қулай баландроқ
ер топиб чордана қуриб олган: рассомлик папкасини очиб,
қалам билан ҳовузнинг кўринишини чизишга чоғланар, рўпа-
расида турган болаларга зўр бериб қичқирарди:

— Уртани тўсмаларинг, ҳей! Сенга айтяпман, ҳей Аҳмад!..

Аҳмад жўрттага бақалоқ гавдасини қимирлатмай турар-
ди. Унга сари болалар кулишарди. Кулги таққа тўхтади, қа-
ёқдандир, темир ҳассасини дўқилатиб Бобоқул ота — қиш-

лоқ болаларининг яқин отахони пайдо бўлди. Унинг қип-қизил бетини, кенг, очиқ кўкрагини қоплаб олган оппоқ соқоли тинмай серкиллар, узун, оқ киприкли, порлаб турувчи кўзлари тез-тез юмилиб очиларди. Одатда паст овозда хириллаб сўзлайдиган чол, ҳозир мутлақо овозини чиқармай, болаларни ҳовуздан ўн қадамча берига имлаб, қатор қилди.

— Дамингизни чиқарманг! Жониворлар чўчимасин!..

Боғ тинч. Фақат ғир-ғир шабада-ю, чумчуқлар чирқиллашигина тинмас эди.

Чол белбоғига ўралган нонни олиб майдалади-да, ҳовузга сочди ва шивирлади:

— Ҳозир томоша бошланади...

Бир минут ўтар-ўтмас «томоша» бошланди: бир маромда аста жимирлаётган сув худди қаттиқ шамол тургандай қалқиб кетди. Ҳовуз бетига кумушдай йилтироқ танга балиқлар чиқиб, нон ушоқларини илиб кета бошлади. Улар жуда чаққон ҳаракат қилар—сув юзига ўқдай отилиб чиқиб, ушоқларни илгач, яна ўшандай шиддат билан шўнғиб кетарди. Ҳаяжон ичида кузатиб турган болалар, балиқларнинг ҳар бир ҳаракатидан завқланиб ўринларидан қўзғалиб кетишар, бир-бирларини туртишиб «пиқ-пиқ» кулишарди.

— Жим!— деди таниш бир овоз. Ҳамма ўгирилиб орқага қаради. Ун саккиз ёшлардаги оқ-сарик, иккита йўгон соч ўримни кифтига тушган қиз шахдам қадам босиб келиб болаларга қўшилди. Бу — Марҳамат Содиқова эди. Марҳамат асли шу қишлоқлик, бундан бир йил бурун шаҳардаги мактабнинг ўнинчи синфини битирган ва бу мактабга бош пионер вожатий бўлиб келган эди. Шу бир йил ичида болалар унга ўз опаларидай ўрганиб, феълини ёқтириб қолишди.

Балиқлар томошаси ҳам бир ёқда қолиб, болалар ҳар вақтдагидай Марҳаматнинг пинжига тиқилишди, унга саволлар ёғдиришди:

— Шаҳарга экскурсия қиламизми, опа?

— Ёш табиатшунослар тўгараги қачон тузилади? Мени ҳам ёзиб қўйинг...

— Ёзги спорт майдончасини қачон қурамиз?

— Кўчма кутубхона-чи?..

— Далага ҳашарга чиқмаймизми, Марҳамат опа?..

— Хўп, хўп!— деди Марҳамат қай бирига жавоб берарини билмай.— Бу дейман, каникулга чиққанингизга бир ҳафта бўлмай зерикиб қолибсиз-ку, а? Зерикмайсизлар, зериккани қўймаймиз, шошманг...

— Опа-чи, опа!— деди папкасини кўтарганча келиб Қўзибой.— Молхонада битта сигир учта бузоқ туғибди. Расми-ни олдим! Мана...— Қўзибой папкасини тимирскилай бошлади.

У ёқда Бобоқул отанинг маҳтал бўлиб қолганини сезиб, Марҳамат:

— Кейин, болалар, кейин!— деб зўрға болаларни тинчитди.

Аҳмад, тракторчи Борисга шогирд тушмоқчи бўлгани, аммо Борис «ёшлик қиласан» деб қайтарганидан шикоят қилай деб турган ерида, дами ичига тушди, Қудратнинг ҳам гапи оғзида қолди. Лекин Марҳаматнинг ўзи уни ёнига имлади. «Ҳозир ўша топшириғини сўраб қолади», деган хавотирда Қудрат унинг ёнига секин борувди, Марҳамат чалғиди ва болалар қатори Бобоқул отанинг ҳаракатини кузата бошлади. Ота эса узоқдан туриб, яна битта ноини увоқлаб ҳовузга сочди ва болаларга «ана, ҳозир» дегандай кўз қисди. Ҳовузда шовиллаш кучая борди, сув қаттиқ тўлқинланди. Аввалига кўрқа-писа мўралаган балиқлар энди галалашиб чиқа бошлади. Бу ҳаракатни худди ярим метрча келадиган она балиқлар бошлаб берди. Улар сувни шалоплатиб бир-икки қайта биланглаб чиқиб кетгач, дадил тортдилар шекилли, энди уяларидаги бола-чақаларини бошлаб чиқдилар.

«Балиқлар ҳам хўп аломат нарса-да» — деб қўйди, томошага берилиб қолган Қудрат ичида. У, қишлоқдаги кўп ҳовуларда, сойлар ёнидаги кўлчаларда, ариқларда талай балиқларни кўрган. Уртоқлари, айниқса жонажон оғайниси Қоля билан соатларча кўллар лабида ёнбошлаб, қармоқ солган. Аммо балиқларнинг бундай ўйинини энди кўриб тургани!.. «Иннайкейин, булар қанақа балиқ зотига кираркан-а?»

— Хўш, Қудратжон, янги уй ёқдимиз?— деди Қудратнинг хаёлини бўлиб Марҳамат.— Кечирасан-да, боролмадим... Акангдан келган хатни ўқидингми, нима дебди?..

— Мана, ўзингиз ўқирсиз,— деб Қудрат унга хатни узатди; сўнг тортинибгина сўради:— Марҳамат опа, мени ҳам саёҳатга обorasизми?

— Ҳа, бўлмасам-чи! Сенга хабар қилишмадимиз?— деди Марҳамат Аҳмадга қараб.

Аҳмад жавоб ўрнига, йўтала-йўтала шимининг чўнтақларини ковлашга тушди.

— Э, рўйхатим қанийди... Э, ҳа...— Бошида омонат қўнган тор духоба дўпписи тагидан бир қоғоз олиб очди-да, яна бир

Йўталиб деди:— Мана, кўринг, мен эски участкадагиларни ёзганман. Қудрат Раҳимга тушган.

— Раҳим қани, Раҳим?— деди Марҳамат ўртада кўтарилган кулгини босиб.

— Ҳалигина шу ерда эди-ку!— дейишди болалар, боғнинг у ёқ-бу ёғига аланглаб. Шу чоғ нарироқдаги беш қулочча йўғонликда бўлган азим қайрағочда чумчуқлар қулоқни битиргудай қаттиқ чирқиллашиб қолди. Нима бўлди экан-а? Бургут ё калхат келдимикин? Сада қайрағоч шохлари зич, япроқлари шу қадар қалинки, орасида ҳеч нарса кўринмайди.

— Ий-е! Одам! Одам!— деди бирдан чинқириб Қўзибой. Қайрағоч шохи қарсиллаб кетди. Бундай қарашса, қизил майкали бола олмахондай шохдан-шохга сакраб юрибди.

Қий-чув кўтарилди.

— Қўлидагини қаранглар! Матрапча ушлаб олибди-я! Тарзаннинг ўзи бўлибди-ку.

— Туш ҳозир! Ҳа тирмизак!— деди ҳассасини дарахтга уриб Бобоқул ота.

Раҳим эсанкираб қолди. Акробатчилардай гоҳ қўли, гоҳ оёғи билан шохларга осила-осила, шалоп этиб ерга тушди. Матрапча тепада илиниб қолди. Раҳимнинг майкаси йиртилиб, ҳамма ёғи тирналган, афт-ангори қизариб-бўзариб кетган эди. У қочиб кетишнинг иложини тополмай, қайрағочга суяниб ўтириб олди.

Бобоқул ота томоғининг қақроғини босиш учун ҳовуздан оқиб чиқаётган ариқдаги зилол сувдан ҳовучини тўлдириб ичиб олди-да, Марҳаматга деди:

— Қизим, бу боланг паррандаларнинг заволи чиқди-ку. На чумчуқни тинч қўяди, на хўрозни!..

— Хўрозни нима қилди, хўрозни?— Болалар қизиқишди.

— Қўяверларнинг, ўзи билади...— деди ота биратўла Раҳимни изза қилмаслик учун. Лекин Аҳмад «сир»ни очди.

— Бекитмай қўя қолинг, ота! Биз ҳам кўрганмиз.

— Нима бўлган? Нима бўлган?— Болалар Аҳмадга ёпишишди.

Раҳим Аҳмадга кўз қисиб, лаб қийшайтирса ҳам Аҳмад парво қилмади. Аҳмад лўппи, қип-қизил башарасидан гўл кўринар, аммо тўғри сўз, дангалчи бола. Япаоққина, лаби дўрдайган, паст бўй бўлгани учун болалар гоҳо «Айиқполвон» деб калака қилмоқчи бўлишарди-ю, аммо қўрқишарди,

Ахир Аҳмад мактабда «бокс чемпиони», ҳам машҳур пахтакор Лолахоннинг укаси-да!

— Кундузи денг, даладан ўт ўриб келаётсам денг,— деди Аҳмад ўз одатича бир йўталиб олиб ва лунжини шишириб,— ферма яқинида Раҳимвой иккита хўрозни жиққамушт қилиб уриштиряпти. Майда-чуйда болалар томошабин. Мен чакалакка бекиниб олиб кўрдим...

— Ишқилиб ўзинг ҳам томошабин бўпсан-да!— деди болаларнинг кулгисини қистатиб, Қўзибой.

— Битта мен эмас, Қудрат ҳам келиб қолди кейин. А, Қудрат?..

Қудрат ён қўшниси Раҳимни хафа қилгиси келмади шекли, индамади. Одатда ўртоқларининг айбини бетига айтишдан тоймайдиган Қудратнинг бу қилиғига Марҳамат ҳайрон қолди.

— Иннайкейин денг... Иккала хўрозни оёқларидан канопга боғлаб олибди. Бу нимасийди, Раҳим, итмидики бойлайсан!..

— Иккови ҳам ўзингникимиди, Раҳим?— деди Марҳамат ўсмоқчилаб.

— Йўғ-е!— деди Аҳмад Раҳим индамагач.— Миноркаси ўзиники-ю, кулонкири отамларники, а, ота?— Бобокул отага тасдиқлатиб олди.— Шу вақт денг, отам бирдан, «ҳай-ҳай»-лаб келиб қолдилар-ку. Раҳимвойга сичқонни ини минг танга бўлди...

Раҳим «хап саними» дегандай ер остидан Аҳмадга ёмон ўқрайди. Раҳим, қанчалик шўх ва бебош бўлмасин, вожатий олдида ўзини «мўминтой» қилиб кўрсатишга тиришарди. Мактабда танаффус вақтлари шашка ёки волейболда фирромлик, ўйин бузуқилик қилар, ёки қизларнинг сочини юлқиб, қулоқларига беҳосдан хўштак чалиб, чўнтақларига қўнғиз солиб ранжитарди. Мабодо вожатийнинг қўлига тушса, тониб туриб олар, муғамбирлик билан «билмабман, энди қилмайман» деб кечирим сўрашга тили бурро эди.

— Қойилмиз,— деди Марҳамат Раҳимга киноя билан.— Сени овчиликка ишқивоз деб эшитган эдик. Чумчуқни қийратиш, хўроз, ит уриштириш ҳам овчиликка кираркан-да?

Ер чизиб ўтирган Раҳим ялт этиб Марҳаматга боқди-ю, тили гапга келмади.

— Бу ёқда шунча «юмуш»инг бор экан-ку, сенга топшириқ бериб юрибман-а. Болаларни саёҳатга хабарлаш нима бўлди?

Раҳим топшириқни бажаришга «қўли тегмаган»ига баҳона ахтарди, аммо арзирли баҳона тополмади. Очиғи, янги участкадаги болалар номи ёзилган қоғозни кечаёқ йўқотиб қўйган эди-ю, осонлиқча қутулиш учун:

— Рўйхатим уйда қолибди, ҳозир опкеламан...— деди.

— Қоғозингни нима қиламан!— деди Марҳамат жиддий.— Индинга саёҳат бўлса-ю, ҳали кўпчилик билмаса!

— Мен у ёқдагиларни хабарлаб келдим,— деди Аҳмад чаққонлик қилиб.— Фақат уч-тўрттаси йўқ. Лагерга, шаҳарга кетибди...

— Бу ёқдагиларни менга топширинг, бир соатда хабарлаб чиқаман,— деди Қўзибой ўзининг йўрға «Оқтой»ига ишониб.

— Йўқ, йўқ, ўзим!— деб туриб олди Раҳим.

— Хўп, бирга бора қолинглар!— деди Марҳамат, иккисининг ҳам кўнглини қолдирмаслик учун.— Саёҳатга нималар олиб чиқиш, қандай кийиниш кераклигини биласизлар-а? Ҳа, қани юринглар-чи, ҳалиги гапларни бир маслаҳатлашиб олайлик...

Марҳамат Қудратни тирсагидан тутиб, бошқаларни дув эргаштириб, боғнинг ўрта еридаги пешайвонли уйга бошлади. Бу икки хоналик уй, янги қурилаётган мактаб яқинида, узоқдан қатнайдиган юқори синфлилар ётоғига мўлжалланган. Ҳозирча, ёз фаслида эса пионерлар уйи хизматини бажариб турарди. Қудратнинг кўзи: «Павлик Морозов номи пионерлар уйи» деган вивескага ва йирик ҳарфлар билан қинғирқийшиқ қилиб ёзилган эълонларга тушди. Улардан бирида шундай деб ёзилган эди:

«Пионерлар! Ёзги каникул вақтида қаерларга боришни, нималар қилишни истайсиз? Ўз фикр ва таклифларингизни ёзиб, «Пионер почта»сига ташлангиз...»

— Эҳ!— деди Қудрат юраги қизиб.— Ўзимга қолса-ку нималар қилмас эдим-а!— У яқинроқ бориб, эълон тагидаги рўйхатни кўрди. «Қишлоқ пионерларининг ёзги йиғма отряди». Унда йигирмадан ортиқ боланинг номи ёзилган, аммо Қудратнинг номи йўқ эди.

— Мен йўқман-ку, Марҳамат опа?

— Ҳа,— деди стол ёнида хат ўқиб турган Марҳамат,— ўзим сен билан бир сўзлашиб олмоқчи эдим... Ёзда қишлоқдан кетмайдиган, ҳамма ишимизга қатнашадиган пионерлар бу отрядга ёзилишяпти. Сен ҳам ёзилишинг керак, албатта.

Марҳамат хатга яна бир кўз ташлади-да, уни Қудратга қайтариб, деди:

ди... Қудрат самоварга ўт ташлашга уринди. Ўт ташлаб бўлгандан кейингина самоварда сув йўқлигини эслади. Дарров самовар қолқоғини очиб, пақирдан сув қуяётган эди, қоронғи касридан сув оташдонга қуйилиб кетди. Гуриллаб турган тараша жазиллаб вишиллаганча ўчди. Аччиқ тутун Қудратнинг кўзини совун кўпигидай ачиштириб юборди.

— Лампа топилмади!— Раъно йиғламоқдан бери бўлиб кирди.— Қўзибойларникида ўзи битта экан.

Ундан кейин ака-сингил ҳовлига қамишдан гулхан ёқишди, унинг ёруғида урина-урина қора чироқнинг пилигини чиқариб, бир амаллаб ёқишди. Лампанинг кучсизгина яллиғи шабадада лип-лип этиб айвон олдинигина ёритиб турди. Раъно аксини масхара қила-қила самоварга бошқатдан ўт ташлади.

— Аввалги уйимиз яхши эди-я, Қудрат?— деди Раъно, ариқда қўлини совунлаб ювarkan.

— Нимаси яхши эди! Бузилай-бузилай деб турган бостирма эди-да!— деди сир бой бермай Қудрат.

— У ерда электримиз бор эди. Қўшнилар ж-жа кўп эди. Одам зерикмасди...

— Шошмай тур ҳали, янги қўшнилар, ўртоқлар кўпайиб кетади. Яқинда ҳамма уйга, бизникига ҳам электр тушади.

— Ҳа, ўшандан кейин кўчиб келсак бўлмасмиди! Нега дадам шошдилар-а?

Қудрат тез жавоб беролмади. Ҳақиқатан дадаси ~~шошди~~ ми-а? Йўқ. Дадаси ўзи бригадир бўлган бу янги ерга ~~қилишдан~~ буён кунига машинадами, отдами келиб-кетарди. Баҳорги каникул пайтида, чала битган уйга оилани кўчириб келмоқчи бўлиб, Зеби хола билан маслаҳатлашиб юрган эди. Бирдан Зеби хола оғриб қолди-ю, ўша ётганча ~~уриндан турмади...~~ Ундан кейин Қудратнинг дадаси болаларнинг ўқиши туғашини кутди. Ўқиш туғаши билан Қудратга: «Энди кўчиб кетсак нима дейсан?»— деб қолди. Очиги, ўзи туғилиб ўсган, ўрганган уйдан кетиш Қудратга осон эмасди. Аммо дадаси унга биринчи марта катталарча маслаҳат солганда, қайтариб бўлармиди. Уйлаб-нетиб ўтирмасданоқ, «майли» дея қолди. Мана ҳозир, қоронғида диққат бўлиб ўтиришаркан, Раъногина эмас, Қудратнинг ўзи ҳам кўчиб келишганига пушаймон еди...

Чой ичишиб ўтириб, Раъно дадасининг нега бунча кечикканидан шикоят қилди. Қудратнинг ўзи ҳам дадасини ошиқиб кутаётган эди. Шунга қарамай:

— Ҳали вақтли-ку? Келиб қоладилар,— деб қўйди.

Қудрат дадаси келган заҳоти унга хатни кўрсатиб, қандай жавоб ёзишни маслаҳатлашмоқчи, Булоқҳовузда эшитиб келганлари ҳақида гапирмоқчи эди. Дадаси ҳадеганда келавермагач, Қудрат ичи пишиб кетиб, Раънога саёҳатдан сўз очди.

— Мен ҳам бораман!— деди дарров Раъно қизиқиб.

Қудрат, кимнинг бориш-бормаслиги вожатийнинг ихтиёрида, тоққа ёш болалар чиқолмайди, деб тушунтирса ҳам бўлмади.

— Вожатийга айтасан! Мени ҳам олиб борасан!..

«Бу гапни бекор бошлаб қўйибман»,— деб ачинди Қудрат. Шу заҳоти яна ўз-ўзини юпатди: «Қайтага вақтида айтганим яхши бўлди. Индингача кўниб қолар...»

— Кейин-чи, Раъно, ўзим сени Булоқҳовузга, боғларга олиб бораман.

— Бўлмайди! Ж-жа ўзингиз томошани кўраверасиз-а! Дадамга айтаман!..

— Ахир, ўзинг ўйлагин, Раъно, уй ёлғиз қолади-ку. Қўзичоғингга, товуқларга ким қарайди?

Раъно баттароқ қизишди:

— Бир ўзим уйда қолмайман! Бувимни айтиб келасан!..— Раъно гапида туриб олди.

— Ҳа, майли. Эртага вожатийдан сўраймиз,— деди охири Қудрат, гап уқмас ўжар синглисини тинчитиб. Аммо ўзи тинчий олмади. Раъно ухлаб қолгандан кейин ҳам Қудрат дадасини узоқ кутди. Лампанинг кўнгилни оздирувчи дуди димогини ачитса-да, унинг хира шуъласида китоб ўқимоқчи бўлдию, ҳар дам хаёли хатга оғаверди. Шундан сўнг, хатни яна бир қайта ўқиб чиқди-да, жавоб ёзишга киришди... У кўзини қисиб, ручканинг думи билан пешанасини қашиб, узоқ ўйлади. Миясида ҳар хил туманли фикрлар учи йўқолган калавадай чувалашиб кетди, гоҳ бу фикрларнинг бири, гоҳ иккинчиси устун келар, сўнг, саҳифага тушиш олдидан яна тутқич бермай аллақадекка қочарди...

Умурзоқ ака келганда, болалар ётиб қолишган эди. Умурзоқ ака баланд қоматини эгиб, кўн этигининг учини аста-секин босиб болалар тепасига келди. Уй йиғиштирилмаган, буюмлар қандай келтирилган бўлса, шундай бетартиб ётибди. Қудрат, каравотнинг боши у ёқда қолиб, оёғига чалқанча ағанаган, нимадандир ижирғаниб, лаби пичирларди. «Ёмон туш кўраётганга ўхшайди...» Раъно эса полдаги

бир қават кўрпачага ёнбошлаганди. «Аттанг, оч ётиб қолишмадимикин? Уйғотсаммикин?..» Умурзоқ ака ўзининг йўғон овозини одатдан ташқари пастлатиб: «Қудрат!.. Қизим!..» деб кўрди. Ака-сингил қаттиқ уйқуга толган эди. Умурзоқ ака авайлабгина болаларнинг ўрнини тузатди, ўнглаб ётқизди ва устларига адёл ёпиб, яна бир дам тепаларида термилиб, ўй сурди... Унинг кўзи бирдан стол устидаги хатларга тушиб, хаёли бўлинди. Хатларни лампа ёруғига тутиб ўқиркан, чакка томирлари бўртиб, кўз қорачиғлари кенгайиб, пешанасидаги ямоқ излари тиришиб кетди. Қудратнинг чала қолган хатини буклаб, кўк кителининг кўкрак чўнтагига солди-да, пичирлади: «Болалик қилибди-да...»

Азонлаб Умурзоқ ака болаларни чойга уйғотганда, Қудрат тура солиб хатини ахтарди.

— Хатинг менда!— деди дадаси.— Ҳамма гапни айтиб қўйибсан-ку, ўғлим... Ҳозир акангни имтиҳон вақти. Қайғули хабарни билдирсак, ўқишига путур етади. Тушундингми?.. Мана, бошқатдан ёза қол.

Қудрат индамайгина хатни олди. Раъно уйдан югуриб чиқди-ю:

— Қаёқдасиз, дадажон! Ҳадеб, ҳадеб кетаверасизми!— деб дадасининг бўйнига осилди ва узун мўйловларига юз-кўзини суртди.

Умурзоқ ака шаҳарда Колянинг мактабига киргани, Коля салом айтганини билдирди:

— Ўзи уч-тўрт кундан кейин имтиҳонни тугатиб келаркан...

— Бувимни кига ҳам кирдингизми?— деди тўсатдан Раъно.

— Э...— деди тутилиб Умурзоқ ака.— Қирмоқчийдим-у, вақт танглик қилди-да...

— Хоҳ!— деди Раъно аразлаб.— Коляга вақт топибсиз-у, бувимга вақт тополмабсиз-да... Қудратингизга айтинг, тез бувимни олиб келсин!

Қудрат атайлаб индамай турса ҳам, Раъно энди саёҳат хархашасини бошлаётган эдики, сигир уст-устига маъраб қолди. Умурзоқ ака ўрнидан туриб:

— Ҳозир подачи «Ҳайдо!» деб қолади. Бор, қизим, Хадича аянгни қақриб чиқ, сигирни соғиб олинглар!— деганча, шошиб далага жўнади.

Қудрат чала қолган гапни дадасига айтмоқчи, ундан кейин устахонага бориб, Ефим тоғага Колядан хабар етказмоқчи бўлиб кетаётган эди, йўлда Қўзибой дуч келди. Қўзибой

ўзича «Оқтой» деб ном қўйиб олган оқ эшагини хала қилиб, дингиллатиб келарди. «Оқтой» чиндан ҳам оқиш бўлиб, шалпанг қулоқлари хачирникидай узун, оҳанжамаси зўр эди. Қалласи ола-була тасмалар билан қўғирчоқдай безаб ташланибди, тасмага ранг-баранг мунчоқ, темир узук, шинелга қадайдиган сариқ жез тугма, яна алланима балолардан маржон тизиб қўйилибди. «Оқтой»нинг устида эски олача кўрпачадан тўқим, суяк қоши учиб кетган эгар, қандайдир дарвоза ҳалқаси илинган узанги. Бўйнидаги каттакон кўнғироғи «Оқтой»нинг келаётганини узоқданоқ билдиради. Кичик бутилкадай келадиган бунақа кўнғироқ одатда, узоқ сафарга чиққан туя карвонининг бошидаги, ҳам кетидаги туяга осилиб қўйилади... Қўзибойга дадаси «Оқтой»ни бундан уч ой бурун, янги участкага кўчганларида, мактабга пиёда қатнаш узоқлик қилгани учун олиб берган эди. Баъзи кишилар Қўзибойга тегишиб, «Оқтойини отга алиша қол» дейишса, «алишиб бўлман. Отингиз тоққа чиқолмайди. Оқтойим бўлса мушукдай чўзилди, қуёндай ўрмалаб чиқиб кетаверади», деб қўярди. Қўзибой кела солибоқ навбатдаги «сўнги ахборотни» билдириб:

— Отказ!— деди.

— Нима отказ?

— Раҳим отказ!

— А!. Тушунтириб гапирсанг-чи!

— Саёҳатга бормасмиш...

— Жуда биринчи бўлиб юривди-ку?

— Ҳа шунақа: мақтанаверадиям, айнийверадиям.

— Нега энди айниди?

— Аҳмад билан уришиб қолди. Раҳим тоққа «Тарзан»ни эргаштириб бобосининг, анақа, ов милтиғини олиб чиқмоқчи эди, қуён овлайман деб. Аҳмад унга: «Милтиғингдан бизга ҳам отдирасан», деди. Раҳим бўлса қизғончиқлик қилиб, кўнмади. Буни Марҳамат опам эшитиб, Раҳимга: «Милтиқ олиб чиқмайсан, қуённи тирик тутамиз», дедилар. Шундан кейин Раҳим бизга зарда қилди: «Мен сенларга қўшилмайман. Тошларингни тераверларинг. Ҳазим яйловга — бобомнинг олдига бораман»,— деди. Қуённинг кони ўшоқдамиш. «Мен, дейди, бир қаҳрамонлик кўрсатиб, ҳаммангни кўзингни ўйнатай», дейди.

Қудрат кулиб юборди. Қудратга наша қилган нарса Раҳимнинг қилиғидан кўра, Қўзибойнинг оғиз кўпиртириши эди.

Қўзибойнинг ваҳимасидан Раҳимнинг «қаҳрамонлиги»га чиппа-чин ишониш, қизиқишдай бир ҳолат сезилмоқда эди.

— Сен ҳам у билан бирга бора қолгин-да,— деди Қудрат синамоқчи бўлиб.

— Қўйсанг-чи!— деди қўл силтаб Қўзибой.— Анойиманми, Болаларни хабарлаб, хабарлаб, ўзим қолармидим! Саёҳатимиз ўзи қизиқ бўлар-а, Қудрат?

— Қайдам!— деди бўшашинқираб Қудрат. Чунки у ичида: «Ҳали Раъно ё обарасан, ё қоласан деб оёғимга ёпишиб олмасайди», деб гумонсирамоқда эди. Гумонсираганича бор экан. Уйига келди-ю, иш бузилди...

Т ў р т и н ч и б о б

Бугун қуёш одатдагидан ортиқроқ чағулаб чиққанга ўхшайди. Баланд-паст адирлардаги майсалар, сой ва ариқ бўйларидаги дарахтларнинг барглари олтин шўрлаларга чўмди. Қишлоқ устида кишига ҳузур берувчи тоғ шабадаси шивирлашмоқда. Қушлар шохдан-шохга сайрашиб, қувноқ сайрашмоқда.

Пионер горни янгради...

Булоқховуз бўйи тезда болаларнинг чувур-чувурига тўлиб кетди. Болаларнинг қўлларида нон, туршак, майиз, қурт солинган халтачалар, узун калтакка ўралган қармоқ, тол, тут новдасидан йўниб олинган учи найза ҳасса ва яна алланималар. Саёҳатларда тажриба ортдирганлари эҳтиёткорлик қилиб қалин-қаттиқ кийимда чиқишганди. Улар орасида, халтани унутмаган бўлса-да, шошилиб бош яланг, оёқ яланг чиққанлари ҳам бор. Ҳаммадан Аҳмаднинг туриши аломат: бошидаги оқ қалпоғи эзилиб буришиб кетгани учунми, афтини ошпазларга ўхшатиб юборибди. У бир кўринди-ю, негадир дарров йўқолди. Энг зарур нарсани — овқатни унутган экан. Тез орада, ҳаммаликдан кўра қаппайганроқ халтани чилвир билан орқасига чандиб, яна пайдо бўлди.

Ана, Марҳамат ҳам мактабнинг илмий бўлим мудирини, олтинчи синф раҳбари Мурод Олимов билан келиб қолди. Олимов қирқ беш ёшлардаги, қишда қора, ёзда сарғиш шляпа кийиб юрадиган, мулойим табиатли, қадди барваста, семизгина киши эди. У бўш вақтларида болалар орасида кўп бўлар, уларни эргаштириб боғлар, далаларни кезар, чўнтагидаги лупаси билан ўсимлик ва меваларнинг баргини, гули-

ни текширар, колхозчиларга маслаҳатлар берарди, зарур вақтда у агрономлик ҳам қилаверарди. У, далани айланганда қўлтиғидан эски сариқ чарм папкасини қўймасди. Даладан қайтишда бу папка турли-туман гуллар, ғўза ва мева барглари, қўнғиз ва бошқа ҳашаротларга тўлиб келарди. Бу «ўлжалар»ни мактаб биология кабинетига тўплаб, болалар билан гербарийлар ясарди.

Олимов ўз одатича кўзойнаги четидан ҳар бир болага синчиклаб зеҳн солиб чиқди, уларнинг етишмовчиликларини дарров топди:

— Сен, ука, бугун юз ювмабсан-а?.. Сен бўлсанг, қаймоқни шошиб ебсан, галстугингга томибди... Сен, укажон, ботинкагининг ипини бойлаб ол... Сен, Меҳри қизим, тўйга бораётгандай ясениб келибсан-ку?..

— Ҳамма йиғилиб бўлдимми?— Марҳамат ҳам болаларни бир-бир кўздан кўзирди.— Қудрат, Раҳимлар қани? Қўзибой-чи?

Сафда бирдан кулги кўтарилди. Узоқдан Қўзибой қўлтиғида папкаси, «Оқтой»ни дингиллатганча келаётган эди. «Оқтой» ҳар бош сўлқитганда бўйнидаги қўнғироғи жаранг-жаранг қилар, унга сари ҳамма куларди. Қўзибой Марҳаматнинг яқинига келгач, жиловини куч билан тортиди, энгикиб, куйиб-пишиб деди:

— Қудратникига борсам, йўқ... анақа, бувисиникига...

— Ҳа, эшитдим, эшитдим,— деди Марҳамат.

Қўзибой, «мендан олдин ким хабар етказа қолибди-я», деб болаларга қараган эди, Меҳри уни тинчитди:

— Ҳовлиқмай қўя қол, сендан олдин бориб келганман ўзим!

— Сен тоғ йўлини биласанми?— деб сўради Марҳамат Қўзибойдан.

— Уҳў!— Унга жон кирди.— Расм чизгани, маймунжон тергани неча марта чиққанман. Оқтойимнинг туёғи, анақа, тоғдаги ҳар бир тошга...

— Бўпти. Яхши!— Марҳамат ҳам кулгисини аранг босиб, деди:— Сен олдинда борасан, бошловчи бўлиб...

— Сенга бир вазифа,— деди Марҳамат Аҳмаднинг қўлига қалин дафтар тутқизиб.— Мана бу отрядимизнинг кундалик дафтари бўлади. Бугундан бошлаб хотираларни ёзиб борасан. Хўпми?

Аҳмад вазифани яхши англаб етмаган бўлса-да, «хўп» деб дафтарни олди.

Горн «сафга» сигналини берди... Улар сой бўйлаб, тепаликлар ён бағридан қишлоқнинг ғарб тарафига қараб аста-секин кўтарилди бордилар.

Энди бу ерда манзара хийла ўзгарди: атроф торайиб, тепаликлар, дарахтлар қишлоқ юзини тўса бошлади. Ҳаво ҳам аввалгидан салқинлашгандай. Ён бағир остида қишлоқ томон шошиб оқаётган сойнинг эни бирмунча сиқилиб, шовиллаши анча кучайди. Бунга болаларнинг ашуласи қўшилди.

Сўқмоқ йўл илон изи каби эгилиб-бурилиб бориб, кўлча олдида иккига бўлинди: ўнг тарафдаги сўқмоқ яйлов томон қияланиб кетган. Ҳу ана — узоқда Полвон отанинг моллари таралиб ўтлаб юрибди... «Оқтой»да олдинлаб борган Қўзибой чап томонга бурилиб, ҳарсанг тошлар орасида кўринмай кетди. Фақат унинг чийилдоқ қичқирғи кўтарилди:

— Келаверинглар, йўл бу ёқда!

Шу чоққача текис-қиялама бўлиб келган ён бағирда ўнқир-чўнқирлар, қинғир-қийшиқ муюлишлар дуч келаверди. Йўл чатоқ келиб, «Оқтой»нинг йўрғаси ҳам иш бермай қолди: у гоҳ тўсиқларни ёнлаб, гоҳ силлиқ тошлар устидан тошбақадай сурғалиб ўтар, шунда Қўзибой эшакнинг бўйинини қучоқлаб оларди. Қўзибой эшакни хала қилавериб оёғи чарчагани ва болалардан ажралиб, атрофни яхшироқ томоша қилолмаётгани учун пастга тушиб олди. Оғирроқ юклар «Оқтой»га ортилди.

— Мен маймунжон тергани шу ергача келган эдим. Энди бу ёғини ўзларингиз топасиз,— деб қўйди Қўзибой, гўё бу ерда ҳаммага ўзи йўл кўрсатиб келгандай.

— Қўяверинглар, у ёғи ўнғай! Ҳадемай ажойибхонага кириб қоласиз!— деди Олимов. У, уйдаи катта тош устига чиқиб, икки қўлини биқинига қўйиб, ёнидаги Аҳмадга ниманидир тушунтириб турарди.

Болалар чекка-чеккадан чуғурлашди:

— Олимов акам қизиқлар-а! Нимаси ажойибхона? Ҳамма ёқ тош-ку! У ёғи бадтар қиялик, жарлик-ку.

— Қани, укажонлар, чаққон-чаққон!.. Ҳа, ашулани тўхтатманглар!..— Марҳамат ҳалигина айтиб келишган қўшиқни қайта бошлаб берди.

— «Узоқ йўлга отлан... ҳар вақт йиғ кучинг сен...»

Болаларнинг қадами тезлашди. Улар қуёнлардай тошдан-тошга ирғишда давом этишар, бир-бирларининг қўллари ва елкаларини ушлашган ҳолда, гоҳ тик қояга ўрмалар, гоҳ илон

изи бўлиб кетган сўқмоқдан пастликка — дарага тизилишиб тушиб боришарди.

Дара қуёш нури тушмаганидан, баҳор ҳавосидай жуда салқин. Дара остида ҳайқириб, паровоздай пишқириб сой оқмоқда. У, баланд тоғ чўққиларидан қуёш нурларини ўзида камалакдай акс этдириб, шаршарак бўлиб тушмоқда. Ўз йўлида учраган ҳайбатли тошларга зарб билан урилиб, чақмоқ чаққандай қирғоққа ҳалқа-ҳалқа кўпик сочмоқда, остидаги майда тошларни чирпирак қилиб, бир-бирига қарс-қурс урмоқда...

Даранинг икки ёни жуда тик, неча терак бўйи баланд тош қатлами девордай юксалиб, худди зангори кўлдай жимирлаган осмонни кўтариб турганга ўхшарди. «Тошдевор»нинг қирраларидагина қуёшнинг олтин нури жилоланарди. Ҳаммадан ҳам «тошдевор»нинг у ер-бу еридан туртиб чиққан каттакон харсанглар ваҳимали эди. Улар бир ёғи билан илиниб, худди ҳозир бош устига узилиб тушадигандай... Ана, ундан ҳам қизиғи: даранинг тик ёнида ёнбошлаб бир неча дарахт ўсган. Улар илдизлари билан тошларни маҳкам чангаллаб, пастга эгилганча шамолда тебраниб ётадилар. «Тошда, яна пастга қараб дарахт ўсиши... бу қизиқ... ё одам кўли билан атайи томошага қўндириб қўйилганми бу?..» Аҳмаднинг дилидан шу фикр кечаркан, хотира дафтарини тиззасига қўйиб очди ва шу ергача кўрилган қизиқ манзараларни ёзиб олди. Кейин буни Қўзибойга кўрсатди. Қўзибой ўқиб ўтирмади. Чунки у катта харсангга тиралиб олганча, ҳалиги осилган тошлар билан дарахтларнинг кўринишини қалин оқ блокнотига шошиб-пишиб чизаётган эди.

— Эҳ! — деди Аҳмад. — Қудрат бўлмади-да. Қанча сурат оларди! Келиб қолармикин-а?

— Қайдам? Келолмаса армонда қолади-да!

Бу ажойиб кўринишлар болаларнинг диққатини буткул банд этиб қўйганидан, «Тошбулоқ» ҳақидаги хаёлни унутдилар. Улар сой бўйидаги тошлар, ҳар хил гиёҳлар, довуччалар, узумлар, сувга шокила-шокила бўлиб эгилган мажнунтолларга ҳавас билан тикилишди, улардан намуналар олишди. Меҳри турли тоғ гулларидан иккита гулдаста ясади-да, биттасини Марҳамат опасига тутқазди. Аҳмад эса «поварлик» қалпоғини тошларга тўлдириб келиб, Олимовга кўрсатди. Булар кам учрайдиган — шиша каби оппоқ, кўмирсимон йилтироқ, гилватадай кул ранг, новвот ранг тошлар эди. Уларнинг шакли ҳам қизиқ: бири тухумга, бири биллиард шарига ўх-

шайди, баъзиси эса қайроқ тошдай узунчоқ ва силлиқ... «Қим-матли ўлжа. Мактаб учун арзирли совға»,— деди-да, Олимов уларни папкасига солиб олди.

Болаларда ҳозирданоқ саволлар кўпайиб қолган эди. Айниқса, Қўзибой ҳар бир кўрган нарсаси устида тўхталиб: «Бу нима? Нега унақа?» деб сўрар, ёнидаги ҳамроҳи: «Мен қаёқдан биламан, Олимов акамдан сўра» дерди. Аммо, бу сершовқин, серғалва дарада ўқитувчи билан ҳам, вожатий билан ҳам бемалол гаплашиб бўлмасди.

Саёҳатчилар даранинг пиллапоя каби ётиқроқ ерларидан юқорига интилдилар. Юқорилаган сари, мияни гангитувчи қаттиқ гувиллаш пасайиб, унинг ўрнини салқин шамол ғир-ғири-ю, тўрғай, қалдирғочларнинг вижир-вижири, қарқуноқларнинг қиғ-қиғи эгаллади. Ана, болалар ўтлоққа, ям-яшил арчалар қоплаган ён бағирга чиқиб олишди.

— Арча! Арчажон!— Қичқириқ кўтарилди.

Бу ернинг тошлари майда, қум аралаш бўлиб, сариқ, гунафша ранг, қизғиш гуллар ва гиёҳларга бой. Чўққининг ҳар ер-ҳар еридан шишадай тиниқ сув оқиб тушиб, қум тошлар орасидан сизиб ариқчалар ҳосил қилган, бу ариқчалар бўйида ўткир ҳидли, қорамтир ялпизлар, сершоҳ жамбиллар ўсган. Бу жойнинг ҳавоси яна ҳам соф ва хушбўй, манзараси янада кўркам бўлганидан, саёҳатчиларнинг жилгилари келмай қолди. Олимов ён бағирнинг юқорироқ ерига чиқиб, қўли билан болаларни имлади-да, чўққининг остида гор каби ўйилган бир ерни кўрсатди. Болалар жим кўз тикиб туришса, гордан каттагина кул ранг қуён қулоқларини диккайтириб сакраб-сакраб чиқди-ю, яқиндаги жилгага келиб сув ичди ва кўм-кўк майсаларни қимтий бошлади. Кейин у, нимадандир чўчиб, кўз очиб-юмгунча ғойиб бўлди.

— Инига кириб кетди! Тутмаймизми-а?— Болалар ҳовлиқишди. Олимов маъноли илжайиб, орқасига қайтди:

— Раҳим келганда милтиғи иш берарди-а?— деди Қўзибой, Раҳимни болаларнинг эсига солиб. Аҳмад унга хўмрайиб қўйди.

Болалар, Олимов қаёққа кетди, деб туришса, у эшакка ортан қопдан оғзи қопқоқли, бир ёғига сим тўр қопланган иккита яшикча олиб келди. Яшикларни «гор» яқинидаги жилга лабига тўнкарди, бир томонига чўп тираб қопқоқни қия қилди. Яшик тагига бир-иккита сабзи ташлади-да, яшиклар устига оғирроқ тошлардан босиб қўйди. Сўнгра деди:

— Сизларга қуён керакми? Уни отиб ўлдириш ҳамманинг

қўлидан келади. Аммо, жонли бурчагимизга тириклайин тутамиз.

Болалар Олимовнинг миришкорлигига қойил қолишди: қаранг-а, қуён тутиш учун ҳамма нарсани ғамлаб келибди!

Олимов болаларни қопқонлардан анча берига бошлаб келди. Жилға ёнига ўтиришиб болалар нон ва довулча ковшай бошлашди. Олимов эса сариқ папкасидаги «ўлжа»ларни кўздан кечира бошлади. Болалар бир унга, бир қопқон томонга кўз ташлашарди. Баъзилари қопқонни нарироққа бориб кўриш учун ўринларидан туриб кетишар, аммо Олимов тутиб қоларди... Сал ўтгач, Олимовнинг ўзи ҳам бўйинни чўзиб қопқонга қаради. Меҳри тўсатдан: «Ана! Ана!» деб юборди. Аҳмад «секин!» деб унинг оғзини бекитди. Бу сафар «ғор»дан бир эмас, иккита кул ранг қуён чиқди, ҳар ёққа кўз ташлаб, дингиллаша бошлади. Ана улар овқат ахтариб яшиқлар яқинига келаверди. Болалар ҳаяжон ичида тикилишиб тураркан, Қўзибой чидолмай:

— Ҳозир тушади! Ҳозир!— деб чинқириб юборди. Унга бошқа болалар ҳам қўшилиб қичқаришди.

— Жим! Жим, Қўзибой, қуённи чўчитдинг-ку!— деди Олимов аччиғи қистаб. У болаларни босиб улгурганича йўқ эди, узоқдан — тоғнинг паст томонидан бирданига қарсиллаган бир овоз келди.

— Бу нима экан-а? Овчи милтиқ отдимикин?..

— Ё биров чўққидан тош юмалатдимикин-а?

— Йўқ, анақа...— деди Қўзибой ранги ўчиб,— тоғ кўчгандир!

— Лопингни қара-ю! Тоғ ҳам кўчадими!

Олимов билан Марҳамат баланд тош устига чиқиб, овоз келган томонга тикилишди. Болалар ҳам улар ёнига тизилишиб, диққат билан қулоқ солиб туришди. Аммо жим... Қушлар вижир-вижири-ю, пастликдаги сойнинг қулоққа ўрнашиб қолган аста шовиллашидан бошқа тиқ этган овоз йўқ... Бир минут жим туролмайдиган болаларнинг ваҳимадан дамлари ичига тушиб кетган эди... Сал ўтгач, олисдан додлаганга ўхшаш ноаниқ бир овоз келди. Бу овоз тоғ ичида худди ҳаммомдагидай акс садо берди: «Хо-о-о!.. А-а-а!»

Яна, яна қайтарилди... Кейин яқинроқдан: «Ҳо-в!.. Бо-ла-ла-р»... деб бақиргандай бўлди... Аммо товуш эгаси кўринмасди. Сал ўтгач, яқинроқдан тасир-тусур овоз кўтарилди. Қатта харсанглар орқасидан аввалига кўк қалпоқ кўриниб, сўнг саман той минган таниш бола келиб чиқди.

— Қудрат! Қудрат!— ҳамма ёқни шовқин босиб кетди.

Қудратнинг афтидан қаттиқ ҳаяжон ва чарчоқ сезилар, лекин киртайган кўзлари жилмайиб турарди. Эгарсиз от ҳам тўхтовсиз хансирар, унинг биқини ва чови оқ кўпик бўлиб кетган, ёллари остидан буғ кўтарилиб турарди. Саман ўнг қулоғини тез-тез силкитиб қўярди, қулоғининг орқасидан қон чиқиб, пашша таламоқда, лекин бунга ҳеч кимнинг кўзи тушмади...

— Ҳорма, ўғлим!— Олимов уни қўлтиғидан олиб отдан туширди. Болалар чувурлашди:

— Қаёқдан келяпсан? Милтиқ отган ким? Отни ким сотди сенга, Қудрат?

— Тўхтанглар, болалар, сал нафасини ростласин,— деди Марҳамат Қудратни ўтлоққа ўтқазиб.— Қани гапир-чи, қаерларга бориб келяпсан, ўзинг?

Қудрат бели бурма костюми ичида дўппайиб турган нарсани устидан ушлаб кўрди, бир хўрсиниб ичини бўшатди ва қалпоғини олиб елпинди. Сўнг, Раъно жанжал ясаб туриб олгани учун бувисини олиб келгани районга борганини сўзлаб кетди.

— Эрталаб райондан келсам, кетиб қолибсизлар... Шошилиб тоққа жўнадим. Қелаётиб ҳов паст муюлишдаги кўлча олдида тўхтадим. Қаёққа юрсам экан деб турувдим...— Қудрат тугилиб, ниманидир ўйлаб олди-да, давом этди:— Муюлишдан таниш от чиқиб келяпти. Ҳайрон бўлдим-да, тўхтатиб миниб олдим...

— Ростданми? Отни ким қўйиб юборибди-а?

— Сизлар қўйиб юборибсизларми деб ўйловдим...

— Йўлда бошқа ҳеч кимни учратмадингми?— деди Марҳамат, нимадандир гумонсираб.

— Йўқ,— деди Қудрат бўшашиб ва ўзини чалғитиш учун ҳар ёққа аланглади. Марҳамат унинг кўзига шундай тикилдики гўё дилидагини кўриб олгудай бўлди: «Ҳа, бир гап бор... Боланинг кўзи алдамайди, ичидагини айтиб туради...» Лекин Марҳамат ҳам, Олимов ҳам Қудратнинг тўғри сўзлигини билганлари учун, ундан ҳадеб гумонсирайверйшни ўринсиз ҳисобладилар.

— Бувингни олиб келдингми?— деди сўнг Марҳамат.

— Йўқ,— деди Қудрат ва сабабини айтмади. Унинг негандир авзойи ўзгарган эди. Марҳамат буни пайқади-да, «ҳозир очиқ айтгиси келмаяпти, вақти билан гаплашаман» деб қўйди. Унга ҳам, бошқаларга ҳам ўқ отилиш воқеаси, Қуд-

ратнинг от миниб келиши, унинг айтганлари — ҳаммаси сир бўлиб қолди. Чиндан ҳам бу қийин бир жумбоқ эдики, то Қудратнинг ўзи очигига кўчмагунча буни ҳал қилиш қийин эди. Лекин шу чоғ болаларнинг бетларидаги ажабланиш аломати қувонч билан алмашинди. Уларнинг кўзлари Қудратнинг костюми четидан учи чиқиб қолган фотоаппаратга тушган эди.

— Буни олиб келганинг хўп яхши бўпти-да!— деди Марҳамат ҳам гапни бошқа ёққа буриб.— Энди сурат олаверсан.

Саман той серкўкат, серсув жойга келиб қолганидан хурсанд бўлгандай, «Оқтой»нинг ёнига бориб ўтга ўзини урган эди.

— Отни нима қилдик-а? У ёқда қидиришиб юрган бўлса-чи?..

— Бўлар иш бўлди. Қайтишда миниб кетамиз,— деб қўйди Олимов.

Болалар милтиқ қаерда отилгани-ю, қуённи ким қочириб юборганини дарров унутишиб, Қудратга саёҳат таассуротларидан оғиз кўпиртириб гапиришмоқда.

— «Тошбулоқ»-чи? «Тошбулоқ» қаерда экан?— Қудрат жилғаларга, арчазорга ва пастда вишиллаб ётган шаршаракка аланг-жаланг бўлиб қаради.

— «Тошбулоқ»қа энди чиқамиз-да!— Қўзибой билағонлик қилди.

— Ҳали шошманглар, болалар,— деди Марҳамат.— «Тошбулоқ» энг баланд чўққида. Унга чиқиш олдидан бир оз нафасни ростлаб олиш керак.

— Чарчаганимиз йўқ, опа!— деди Қўзибой, унинг гапни Қудрат ҳам маъқуллади.

Марҳамат кулди:

— Икковинг ҳам тоққа бошқалардай пиёда чиққанларингда билардинг.

Ёнбошлашиб ва чалқанча тушиб томоқ ковшаётганлар ўринларидан сакраб туришди.

— Биз ҳам чарчаганимиз йўқ, опа!..

Қўзибойнинг ичи пишиб кетаётган эди. У, чўққига чиқиб «Тошбулоқ»ни топишда ҳам, бошқа вақтдагидай биринчи бўлиш пайида эди. Чунки бошқалардай, унинг ҳам назарида «Тошбулоқ»ни топиш қийин бир жумбоқни ҳал этишдай ажойиб нарса эди. Аммо Қўзибой бошқа қисташни ортиқча билди. Ҳали қўлга кирай деган қуённи чўчитганини эслаб, дами ичи-

га тушди. У ҳам Олимовнинг яқинига бориб унинг сўзларига қулоқ солди. Олимов тоғ жинслари ҳақидаги сўзларини давом этдириш билан бирга, узун арча шохларидан айри ўчоқ ясаб, тагига чўкиртаклар қаламоқда эди.

— Бир чойхўрлик қилиб юборайлик-а?— деди Олимов, арча шохларидан айри ўчоқ ясаб, айрига мис чойнак осиб. Сўнг «ўчоқ»қа энгашиди-да, қоғоз илаштириб гугурт чақиб юборди. Қоқ чўкиртакларнинг керосин сепгандай читир-читир этиб ёниши ҳаммага қизиқ туюлди. Шунда бирдан Аҳмад:

— Тушди! Тушди!— деб бақириб юборди.

— Қапалагимни учириб юбординг-у!— деди бу сафар Қўзибой Аҳмадга танбеҳ бериб.

— Мен сенга ўхшаб бекорга ҳовлиқмайман, оғайни!— деди Аҳмад.

Болалар узоққа қарашди: ҳалиги қопқондан бири ерга ётиб қолган эди. Бир неча бола чуввос кўтариб югурувди, Олимов уларнинг йўлини тўсди:

— Шошмай туринглар, жиянлар! Иккинчисига ҳам тушсин, кейин бориб оламиз...

Чой устида суҳбат қизиди. Болалар турли саволлар беришавериб, Олимовни шошириб қўйишди.

— Ахир, бу ерга дарс қилгани келибмизми?— деди Олимов ҳазиллашиб.— Қаерга борсам, сўроққа тугиламан. Далага чиқдим дегунча, колхозчилар «агроном ака, домлака» деб гўзасини кўрсатади. Тунов кунни битта звеновой— ўзимизда ўқиб чиққан Лолахон— «Ҳосилимни чамалаб беринг, домлажон» деб қистаб қолди. Гўзаси энди ўнглиниб, қаричга келган. Мен унга ҳар туп гўзаси нечта кўсак тугади-ю, гектарига қанча ҳосил олади, шунисини айтиб берармишман. Қизиқ-а! Мен унга: «Бешикдаги боланинг улғайганда ким бўлиб чиқишини айта оласанми» десам, «қайдам, тарбияга боғлиқ» деди. «Ҳа, балли, муродимга етай десанг, гўзангниям тарбиясини тузат, шунда хоҳлаган ҳосилингни оласан» дедим...

Ҳамма «Опанг мот бўпти-ку» дегандай Аҳмадга қаради. Аҳмад қизарди. Унинг хотира дафтарыда ҳам ноаниқ гаплар қаторлашиб қолган эди, «сўрасам уят бўлмасмикин. Олтинчини битириб, шунга ақлинг етмадими деса-чи?» Аҳмад шу ўйда дафтарга тикилиб қолганиди, Олимов буни пайқади.

— Ҳа, Аҳмад, нимани хаёл суриб кетдинг?

Аҳмад ҳушёр тортиб дафтарини ёпди, у йўл-йўлакай кўр-

ганларидан, айниқса тоғ ёнбошида каттакон тошнинг осилиб туриши, тош устида дарахт ўсиши қизиқтирганини айтди.

— Бу ердаги нарсалар,— деди Олимов ўзига тикилган кўзларга бир-бир боқиб ва қаддини тиклаб ўтирди,— фақат сизларни эмас, ҳатто олимларни ҳам қизиқтиради... Улар бу нарсаларни ўрганиш натижасида табиатнинг бизга кўринмайдиган қизиқ-қизиқ сирларини билиб олганлар. Бу сирларнинг энг қизиғи — табиатдаги қазिश, ўйиш, емириш, яратиш кучлари деса бўлади...

Олимовнинг ҳикояси болаларнинг зеҳнида шундай таасурот қолдирди: иссиқ билан совуқ, қор билан ёмғир, сув билан ҳаво, ўсимлик ва ҳайвонлар — буларнинг бари табиатдаги қазिश, ўйиш, емириш кучлари ҳисобланар экан...

— Мана шу кучларнинг узоқ муддат ҳаракат қилиши натижасида тоғлар емирилади. Даралар, жарликлар, ўйдим-чуқурлар пайдо бўлади. Тошлар кўчиб майдаланади. Қумлар ҳосил бўлади...— Олимов болалар яхши тушунсин деб шундай мисол келтирди:— Масалан, сувни олинг. Қиш кунлари сиз бир шишага сув тўлдириб, оғзини бекитинг-да, совуқда қолдиринг. Сал ўтмай қарабсизки, ё шиша ёрилади, ёки шишанинг оғзига қараб интилган муз пробкани итариб чиқаради.

Болалар тоғ қоялари ва тошлардаги дарзлар ҳам мана шу йўсинда ҳосил бўлганини кўз олдиларига келтирар эканлар, сув билан совуқнинг бу қилиқларига ҳайрон қолишди.

— Энди, тоғ-тошларда ўсимликлар, дарахтлар қандай пайдо бўлади?— Олимов бу ўсимликларнинг уруғи шамолда учиб келиб, тошларнинг дарзларига жойлашишини, ундаги намлик ва тузлардан уруғ озиқланиб ўсишини тушунтира кетди.— Тоғларимизда сир кўп. Сиз буларни кўзингиз билан кўриб, китоблардан ўқиб танишганингиз сари бу сирлар сизга очилаверади...

Олимовнинг «тоғларимиз» деб гапириши болаларга ёқди. Бу нарса тоғлардаги сонсиз ажойиботлар ва бойликлар «сир»ни гўё болаларга яқинроқ ва ўрганиб олишга осонроқ қилиб кўрсатарди. Аҳмад, ҳеч кимга қарамай, тиззасига дафтарни қўйиб, энгашганча ёзиш билан машғул. Ҳар бир эшитган нарсасини билиб олишга интилганидан, унинг сийрак қошлари ўртасида тугунча ҳосил бўлган. Фақат бу суҳбатдан Қудрат четда. У қорним тўқ деб, чойга ўтирмади, кечкиб келганидан гапга ҳам аралашмади-да, тезроқ тоғ кўринишларини суратга олиб қолишга шошилди. У, чиройли кўриниш-

ларни мўлжаллаб, арчазорга бориб қолди. Йўғон-ингичка арчаларнинг ям-яшил игна барглари енгил шабадада силкинар, уларнинг устида сўна бошлаган оловдай хира қуёш шуъласи кўзни тиндирарди. Арчазордан баҳордагидай соф ҳаво, яна аллақандай ёқимли ҳидлар келар, шивир-шивир товушлар эшитилиб турарди.

— Бу ёққа! Бу ёққа!— деди Қудрат болаларни ўз олдига чакириб.

Болалар югуришди. Марҳамат ҳам борди-да, бирпас арчазорга қулоқ солиб туриб деди:

— Диққат қилинглар-а, бу ерда неча хил товуш эшитяп-сизлар?

Болалар жим. Дастлаб уларга ҳар хил қушларнинг вижир-вижир қилиб ёқимли сайраши эшитилди.

— Тўргай!.. Майна!.. Қарқуноқ!.. Қалдирғоч!..

— Шамол товуши... Дарахтларнинг шилдираши...

— Иннайкейин,— деди кимдир,— булоқларнинг жилдираши...

— Яна?

— Янами?— Қудрат арчаларнинг бир-бирига туташиб кетган шохларини аста қайириб ичкарироқ кирди ва бутун диққатини қулоғига тўплаб тинглади. Мана энди ҳалиги товуш худди қулоғи таккинасида чиқаётгандай туюлди.— Марҳамат опа!— Қудрат ҳовлиққанча югуриб чиқди.— Топдим! Бу арининг товуши...

Марҳамат билан Олимов бир-бирларига шивирлашди, сўнгра болаларни Қудрат чиққан томонга бошлашди.

Ўртароқ ердаги йўғон арча ёнида тўхтадилар. Унинг шохлари тарвақайлаб ўсган ва танасининг неча ерида коваклар пайдо бўлган. Бу ковакларда гала-гала майда, сарғиш арилар ғувиллашмоқда. Болалар зеҳн солиб туришса, арилар галаси тоғнинг турли томонидан келади-да, аввал арчанинг шохига қўниб, пича дам олган бўлади. Кейин маслаҳатлашгандай бараварига учиб, йўғон занжир каби тизилишганича уяларига кириб кетишади. Улар уяда «вазифа»ларини бажариб чиққач, бошқа галага навбат келади. Қўзибой қизиқиб кетиб, яқинроқ бориб қолган эди, бирдан арилар ғувиллашиб унга ҳужум қилди, хаш-паш дегунча Қўзибойнинг кичкина қулоғини жизиллатиб чақиб ҳам олди. Ҳамма куларкан, Қўзибой қулоғини ушлаб қочиб қолди.

— Ариларнинг ғашига тега кўрманглар, бир ёпишса қўймайди!— деб огоҳлантирди Олимов ва болаларни арчазорнинг

четига бошлади. Унинг қўлида уч метрча келадиган калтак билан қўлтиғида сурп қоп бор эди.— Ҳозир ари овлаймиз...

Болалар ҳаяжон ичида «ари ови»ни томоша қилишди. Олимов битта рўмол билан бўйни ва бетларини ўради, фақат кўзигина очиқ қолди. Сўнг қопнинг оғзини иккита чўп билан матрапга ўхшатиб керди-да, четини ҳалиги калтак учига илди.

— Мана энди инидан кўчган ари бизники!— деди катта арча шохини босиб ётган ариларни кўрсатиб. Арчанинг ён шохи эгилиб ётар, унинг устида асаларилар шокосадай юма-лоқ бўлиб, гужланиб турарди.— Она арини ўртага олиб асраб туришибди. Учганда ҳам уни кўтариб, ана шундай гуж бўлиб учишади. Шунисини ушласак бас. Бошқалари она аридан қолмайди,— деди Олимов. Кейин қоп оғзини ҳалиги арилар гужига тўғрилади-да, пастдан туриб шохни зарб билан эгиб юборди. Арилар тўдаси ўзларини қоп ичига урди. Бу, болаларга чиндан қизиқ томоша бўлди. Фақат арилар ҳужумига биринчи бўлиб учраган Қўзибой аллақачон жилға ёнига бориб олган ва «ярадор» қулоғини муздай сувга ҳадеб пишмоқда эди.

Унинг қилиғидан кулгиси қистаган Марҳамат:

— Ҳа, томошага тўйдингми?— деб қўйди. Марҳамат дам хиралашган қуёшга, дам билагидаги соатига қараб қўймоқда эди.

Болалар ҳали тоғнинг ажойиботларини кўриб тўймаган, чарчоқ унутилган, баъзиларининг қирра тошлар тилган оёқларидаги оғриқ билинмай қолган эди. Балиқ овлаш учун келтирилган қармоқлар ҳали бир марта сувга ташлангани йўқ, болаларнинг ўзлари эса чўмилиш учун жой кўзлашяпти. Тўғриси, Марҳаматнинг ўзига қолса ҳам ҳали-бери қайтгиси йўқ эди-я, фақат ҳавонинг ўзгаргани уни ўйлатиб қўйди. Яқингинада юз ва сочларини сийпаб эсган шабада ҳозир сусайиб, ҳаво ҳаммомнинг иссиқхонасидай дим бўлиб қолди. Осмон гўё чанг, тутун босган ойнадай хиралашди. Ҳалигина қуёш ёғдусида олмоссимон ялтираб турган тоғ ён бағирлари тезда гилвата тусига кирди. Ана, кўкка туташган чўққиларни палахса-палахса булутлар қоплаб, бутун олам кул ранг пардага ўралгандай бўлди.

Теваракка кўз югуртирар экан, Олимовнинг ҳам пешана-си тиришиб кетди.

— Булутларнинг ҳаракати бежо. Ҳали-замон тепамиздан челақлаб қуйиб берса ҳам ажабмас. Тагин шунча йиққан

экспонатларимиз нобуд бўлмасин. Чаққон жўнайлик, жиянлар.

— Ҳаммамиз ивиб кетсак-а,— деди Меҳри ўзининг яп-янги уст-бошига қараб.

— Қийимимиз ивिसа, қуриштиш осон-а, лекин, биласизларми, ғўзага чатоқ бўлади,— деди қайғуриб Олимов. Болалар унинг гапидан қандайдир бир кўнгилсизлик рўй берадигандай ваҳима ичида бир-бирларига қарашди.

Марҳамат улардаги бу ҳолатни саёҳатдан қаноатланмаганликка йўйди:

— Саёҳатимиз бир сафарли эмас, укалар. Бугунгиси фақат бошланиши. Эндиги сафар албатта чўққига чиқамиз, «Тошбулоқ»ни очамиз!..

Бешинчи боб

Бехосдан бошланган момақалди роқ саёҳатчилар отрядидаги бутун тартибни бузиб юборди.

Тепада гулдурос кўтарилиб, ғўё тоғ кўчди-ю, уйдаи-уйдай тошлар бир-бирига урилиб кетди... Баданни жунжитувчи совуқ шамол изғиб қолди. Тошлар устига дўланадай-дўланадай йирик томчилар тушиб, атрофга зар кукунлари сочилади... Ҳар ким ўзи билан ўзи овора бўлиб қолди. «Оқтой»га юкларини ортиб, кетидан келаётган болалар энди олдинга уймалашди. Қудрат «сиз миниб олинг» деб қўярда-қўймай саманнинг тизгинини Олимовга тутқизди. «От кимники — минганники» дейдилар, энди биров кўрса Қудратдан отнинг жавобгарлигини сўрамайди...

— Шошилма, Қудратжон. Тошга қоқиласан,— деди Марҳамат тез кетаётган Қудратга етиб олиб ва уни гапга солди.— Қудрат дейман, буving нега келмадилар-а?

Қудратнинг авзойи ўзгарди, бир лаҳза индамай борди. Сўнг, ҳали болалар олдида айтолмаган гапини бир бошдан айтиб берди... Қудрат Коля билан бирга бувисиникига бориб, «бизникига юринг», деб ялинганда бувиси отланибди-да, кейин «даданг айтиб юбордим, ё ўзингча келдингми» деб сўрабди. Қудрат тўғри сўзли қилиб, ўзича келганини айтган экан, бувиси ўйланиб қолибди: «Борардим-у, болам, лекин тобим қочиб турибди-да», деб келишдан айнибди, «кейинроқ бораман» дебди.

Марҳамат ажабланди. Ичида ўйлади: «Қандай буви экан-а... Йўқ, бунинг бирон сабаби бўлса керак...»

— Нима касал экан, буving?

— Билмадим... Юрак ўйноғими, безгакми...

— Ҳмм...— деди Марҳамат хаёл суриб. «Ишқилиб отдан гап очмаса бўлгани» деб Қудратнинг юраги пўкиллаб турган эди, ҳайтовур унга гал келмади. Тепада бирваракай гумбурлаган момақалдироқ Марҳаматнинг диққатини бўлди. У болаларга қараб, тез-тез юришга ундади.

Булоқҳовузга яқинлашганларида кўп болалар «Оқтой» хуржунидан ўз лаш-лушларини олиб уй-уйларига шошилишди. Қудрат ҳам илдам жўнаб кетди.

Қолганлар бўлса, тоғдан келтирилган ўлжаларни талашишди.

— Бу ўлжаларнинг бари ўртада,— деди Олимов болаларни тинчитиб:— Булар мактаб биология кабинетига керак. Қуёни бўлса катакка солиб, кабинетдаги жонли бурчакка қўямиз. Катак битгунча, Қўзибой, сен боқиб турасан буни, хўпми?

Жийдадай шишган қулоғини силаб-сийпаб турган Қўзибойга жон кирди, апил-тапил яшикни бошига кўтариб олди. Яшик четидан бир қўли билан маҳкам тутди-да, «Оқтой»ни йўрғалатди. Аҳмад эса коллекцияларни кабинетга жойлашда Олимовга қарашиб юборди. Сўнг Олимов Аҳмадни отга мингизди-да, тайинлади:

— Дарров буни отхонага элтиб бер.

Аҳмад бу вазифани жон деб қабул қилди-ю, бироқ кутилмаганда боши ғалвага қолди...

У, ҳайто-ҳайт деб саманни йўртдириб бораркан, колхоз саройига яқинлашганда қаршисидан ҳассасини ўқталиб Бобоқул ота тўсиб чиқди. У, оғзидаги носни туфлаб ташлади-да, отнинг тизгинидан тутиб олиб, дўқ қила кетди:

— Ҳали сенминдинг, тирмизак, бизни сарсон қилган! Бирпас боқаман-у, суғориб келаман, деганинг шуми! Қаёққа миниб кетган эдинг?

— Мен эмас миниб кетган, ота!— деди Аҳмад капалаги учиб.— Ҳали... Тоғда...

— Пўлавоёй-шўлавоёйингни қўй! Биламан, ўзинг мудом от ёнида пашшахўрда бўласан!..

— Билиб гапиринг, ота, мен эмас...— Аҳмад қуруқ туҳматга учраганидан бўғилди.— Ҳали тоғда... ўзи адашиб...

— Баҳонангни қўй, бола! Саманнинг эси бор, адашмай-

ди!— Чол ҳеч гап бермасди.— От сенинг тагингдами — бўлди, қўлга тушдинг. Юр ҳозир бригадага! Бу ёқда Умурзоқ, Лолахон, у ёқда раисдан балога қолдим-ку мен. Ҳаммаси менга ёпишади: «Бугун бошли отнинг қаёққа йўқолганини билмасанг, нима қилиб юрибсан қоровулликнинг кафилини олиб» дейишади.

Бобоқул ота зарда билан тизгинни олдинга силтади. Айби нимадалигини англамаган от жонивор, чиройли сариқ бошини ювошгина чўзиб, чол кетидан эргашди. Аҳмад: «Бир чатоқ иш бўлганга ўхшайди», деб ўйлади. Бу чатоқ ишга ўзининг сариқ чақалик алоқаси бўлмаса ҳамки, бугун жавобгарлик ўз елкасига ағдариладигандай ҳанг-манг бўлди. Отдан тушишини ҳам, тушмаслигини ҳам билмай, худди ўпирилган ўрага қулаб кетаётгандай юраги шувиллар, Бобоқул ота эса орқасига қарамай:

— Сен чурвақаларнинг қўлидан келадигани шу-да! Ишга зиён етказишдан бўлакни билмайсанлар,— дея жавраб кетмоқда. Кўкорол даласига бурилганларида, Аҳмад атрофига аланглаб олди, ҳеч зоғ кўринмайди. «Энди пайти келди...» У секин отнинг кетидан сирғилиб тушиб, бировнинг томорқаси этагидаги чакалакзорга ўзини урди. Қулоғи оғир чол эса ҳеч нарсани пайқамай, ҳамон «тирмизаклар»дан нолиб, ўзича яниб борарди:

— Қараб тур-чи, ҳали, сени бригадирга топширай, бир таъзирингни бериб қўйсин, ҳа!..

Шунча койнса ҳам «айбдор»дан садо чиқмагач, чол орқасига шундоқ ўгирилиб қарамасинми... Ўз кўзларига ишонмай саросима бўлиб қолди, ҳар томонга аланг-жалаңг қилиб, хирилади.

— Ҳой! Ҳой бола!.. Қаёққа ғойиб бўлдинг, шайтон!..

Аҳмад чакалакда пусиб, мушук сичқонни пойлагандай, чолнинг ҳаракатини кузатиб турарди. Бироқ чолнинг қиссиқ, хира кўзлари кўкатлар орасидан уни илғамади. Диққати ошиб, анча саранг бўлиб тургач, отга бир амаллаб миниб олди-да, алланималар дея гулдураганча, отни лўкиллашиб кетди. Ҳаво тобора айнимоқда эди...

Аҳмад чакалакдан отилиб чиқди. «Хўп лақиллатдимми» деб чолнинг кетидан оғзини кўвача қилиб ҳуштак чалиб қўйди. Яна шу заҳоти ўз қилиғидан чўчиди-да, орқасига қарамай келган изига қараб зингиллади. У бўлган воқеани гапириб бериш учун Қудратнинг уйини мўлжаллаб бормоқда эди.

...Қудратнинг бугунги саёҳатдан кўнгли тўлмаган, бунинг

устига синглисидан хавотирланган эди. Шошилиб келса уларнинг ҳовлисидан қизил пешанабоғли, қошига қалин ўсма қўйган, қомати барваста, чеҳраси қувноқ аёл чиқиб келяпти. У худди узоқ вақт кўришмагандай, Қудратни қучоқ кериб қарши олди. Бу — Хадича ая эди.

— Ҳа, холанг ўргилсин, эсон-омон келдингми? Бувингни олиб келмабсан-да!— деди Қудратга ва шу замон яна кўнглини кўтариб қўйди.— Ҳа, майли, келиб қолар. Қандай юмушларинг бўлса, тортинмасдан айтавергин, ўзим қарашиб тураман. Хўпми, холанг ўргилсин... Уртоғинг ҳам келгандир-а?

— Раҳимми?— Қудрат ҳам унга савол назари билан боқди.— Аллақачон эди-ку?

— А-а?— Хадича ая безовталанди.— Сизлардан олдин келувдимми? Нега менга йўлиқмади бўлмаса?

— Билмадим...— деди Қудрат Хадича аяни баттар ҳайрон қолдириб. У, кўчанинг у ёқ-бу ёғига аланглаб олди-да, овозини пастлатиб гап бошлади... Тоғ йўлида Полвон отага дуч келгани, Полвон отадан Раҳим ҳақида эшитганларини айтиб бераркан, Хадича аянинг фиғони ошиб:

— Вой, шўримга шўрва тўкилсин!— деб қўлини кўксига уриб қўйди.

Гапнинг қизиқ жойи келганда, Аҳмад кўринди.

— Дам, холанг ўргилсин...— Хадича ая Қудратга кўзини қисди.— Буни биров билгани йўқми?

— Йўқ,— деди Қудрат уни хотиржам қилиб...

— Мен Раҳимдан хабар олай-чи,— деди ноилож Хадича ая ва Қудратга «қолганини ҳали гаплашамиз» дегандай маънодор назар ташлади.

Аҳмад кела солиб, кула-кула от ҳангамасидан бошлади. Хадича ая унинг гапига пича қулоқ солиб, орқасига қарай-қарай кўчанинг нариги бетидаги уйига кириб кетди.

— Худди отга хўжайиндай, тўхматини қара-я, чолни!— деди Аҳмад ҳам кулиб, ҳам жаҳл қилиб.— Отни боқиб, суғориб келаман деб миниб кетган мен эмишман!.. Тўғриси айтгин, Қудрат, ўзинг миниб кетганмидинг-а? Кел энди, айта қол, ҳеч кимга билдирмайман.

— Ҳали айтдим-ку, ахир, тоғда адашиб юрган экан деб...

— Мен ҳам Бобоқул отага шунақа дедим-ку, ҳеч ишонмайди-да!

— Шунақа деган бўлсанг, бошлабсан. Энди сендан кўришмайди, қўрқма!— деди Қудрат Аҳмадга ғалати қараб. У

хурсанд бўлиб гапирдим, хафа бўлибми, Аҳмад тушунолмади, бақрайиб қолди.

Ичкаридан «ака» дея қичқариб Раъно чиқди. Унинг ҳозиргина қўйган ўсмаси чаккасига оқиб тушган эди.

— Қаёқда юрибсан ўзинг? Мошкичири қирмоч бойлаб кетди...

Қудрат қорни очлигидан Аҳмадни ҳам унутиб, уйга кирди. Кириши билан, билқиллаб қайнаётган декчадан хушбўй ҳид димоғига гуп этиб урди. Шу ёқимли ҳид ичида қирмочнинг куйинди исини пайқамади ҳам. Раъно қозонни ковлашни унутган, зир югуриб дарахтларда илиғлиқ турган кирларни йиғмоқда, чунки онда-сонда томчилаётган ёмғир кирларни ивитиб қўяй деган экан. Қудрат бориб декчани туширди. Шунда қаердандир латта ҳиди келди. Учоққа қараса, латта тушмаган, яллиғланиб турган олов ёмғир томчиси тушиб чирсилламоқда. Қудрат куракча билан оловга кул сепди-да, уйга кирди. Тошқўмир ўти аралаш димоғини ачитувчи латта дуди уйнинг ҳавосини бузиб юборган эди. Қараса, хонтахтада қизиган дазмол, унинг тагида шоҳи галстук куяпти.

— Вой, дазмолим эсимдан чиқибди!— деди югургилаб кирган Раъно ва ўртаси хинадай сарғайиб кетган галстукни ёғлоғидаги сувга тикиб, акасига айбдорча термилди.

— Сеники эди... билмабман...

Қудратнинг галстукка юраги қанчалик ачимасин, ҳеч нарса бўлмагандай деди:

— Қўявер, янгисини оламан...

Умурзоқ ака келди. У хомуш ва безовтароқ эди-ку, буни сездирмасликка тиришарди.

— Бугун ҳам ўшоқда қолиб кетдингми деб хавотирда эдим,— деди Умурзоқ ака ва юзининг ҳўлини дастрўмоли билан артди. У Қудратнинг эрталаб райондан келиб тоққа чиқиб кетганидан беҳабар экан. Қудрат, ҳозир дадам нима учун бесўроқ кетдинг деярд деб кутган эди, дадаси индамай, чўнтагидан газета олиб, унга тез-тез кўз югуртирди. Ҳатто Қудратдан бувисининг аҳволини, келиш-келмаслигини ҳам суриштирмади. Қудратнинг ўзи бувисининг келмаганидан шикоят қилиб сўз очган эди, дадаси парвосизгина кулди. Раъно келтирган косадаги қатиқни бир кўтаришда шимирди. Дадасининг яна шошилиб турганини кўрган Раъно:

— Тўхтаг, дада, мошкичири тайёр!— деб нари-бери овқатни сузиб келиб хонтахтага қўйди.

— Шунақами?.. Қани ўтиринглар, совумасин.

Умурзоқ ака мошкичирининг кам туз ҳам қирмоч бойлаганига қарамай, мақтаб кетди:

— Қим қилди-а? Жуда мазали бўпти-ку.

Қудрат Раънога кўз қисиб, пиқ этиб кулди. Бунни фаҳмамаган Раъно, дадасининг мақтовига талтайиб деди:

— Дада-чи, дада, Хадича аям билан бирга пиширдик,— деди оғзининг таноби қочиб ва дадасининг олдига қошиқ билан қиймадан суриб қўйди.

Умурзоқ ака унга эркаловчи боқиш қилиб:

— Балли, қизим, ўрганавер. Хадича аянг кўп яхши, пазанда аёл-да. Бригадада овқатни ўша пиширади. Қолхозчилар унинг овқатини мақтаб-мақтаб ейишади...

Умурзоқ ака бировни ортиқча мақтагувчи эмасди. Хадича аяни мақтагани Қудратга эришроқ туюлди. «Ойим ҳам овқатга уста эди-ку! Чеварлиги-чи?» Дадасининг, Қудратнинг бошидаги қалампир нусха дўппиларни, Раънонинг эгнидаги кўкрак бурма қизил кўйлакчани онаси тикиб берганиди... «Нега дадам уни мақтамас эди?»— деган фикр кечди Қудратнинг дилидан.

Қудратнинг онаси Хадича аяни яхши кўрар, уни қишлоқ аёлларининг энг ўктами, билимдони деб мақтар эди. Пазандаликдагина эмас, қурт тутишда ҳам аёлларга намуна эди. Болалар бўлса уни «Қўшиқчи ая» деб севишарди. «Ўзи ҳам ашула тўқиб чиқаради» дейишарди. Бу хушчақчақ, ширин сўз аёл қатнашмаса тўйлар, йиғинлар қизимасди. Унинг чилдирма билан ялла айтиб, ёш-ялангларни ўйинга солганини Қудратнинг ўзи ҳам кўрган эди. Ҳозир энди ёнма-ён қўшнилиги учун, Хадича ая Қудратларга ўзини жуда яқин оладиган бўлиб қолди. Қудрат, очиги, Раҳимни унча ёқтирмаса ҳам, фақат онаси туфайли у билан ўртоқ бўлиб юрибди-да.

— Хадича аянг тузук аёл-ку,— деди яна Умурзоқ ака,— лекин ўглини талтайтириб юборибди-да.— Бугун бесўроқ қаёққадир отни миниб кетибди. У билан бир гаплашиб оладиган бўлдик-да!

Умурзоқ ака унча-мунча нарсага парво қилмайдиган, юраги дарёдай-кенг одам эди. Аммо Раҳимнинг ўзбошимчалигидан бунчалик койиб гапириши Қудратни янада хушёр қилди. «Отни узоқ тутиб қолганим чатоқ бўпти» деди ичида.

— Лолахоннинг звеносига анча зарари тегди,— деди Умурзоқ ака ачиниб.— Бугун отми, ҳўкизми, жамики от-уловни гўнг ташишга қўйган эдик. Вақт ғаниматда бутун ғўзани ўғитлаб олишимиз керак эди. Чунки, кўриб турибсан, ҳаво

айниди. Вақтида ўғит солиб олинмаса, ёмғирда қатқалоқ босиб мурғак ғўзани ҳиқилдоғидан хиппа бўғиб кўяди.

Умурзоқ ака осмонга, тоғлар тепасига ташвишли назар ташлади. Қишлоқ атрофини қуршаган тоғлар тепаси булут кўрпасига тобора қалинроқ бурканмоқда. Чўққилар ёнбошидан, булутлар орасидан мўралаб-мўралаб ғарбга ботаётган куёш ҳам энди ўз жамолини бутунлай яширди. Ана, бирдан тоғ устлари қимирлаб кетгандай бўлди. Қорамтир булутлар трубадан буруқсиб чиққан тутундай паға-паға бўлиб тез сузиб кетди. Ғўё кўклам эрувгарчилигида дарё музи кўчгандай, қасир-қусур бошланиб, кетидан замбарак ўқ узган каби оламни қаттиқ гумбурлаш босди. Мушак отгандай кетма-кетига чақмоқ чақилди...

— Ҳавонинг ортиқча дим бўлиб кетишидан билувдим-а!— деди Умурзоқ ака қовоғи уюлиб.— Иш чатоқ бўлади. Ғўза нуқул иссиқ ҳаво эмиб, қўл-оёғини узатиб ўсадиган бир пайтда Кўкоролга ёмон бўлади, айниқса...

Умурзоқ аканинг сабри чидамади, ғўё шу офатнинг йўлини тўсишга отлангандай, илдам қадам босиб чиқиб кетди.

Дадаси ҳар вақт ғўза тўғрисида гапирса, ғўзани худди одамга, тўғрироғи, чақалоққа ўхшатиб, эркалаб куйиниб гапирарди. Агар ғўзага бирон шикаст етгудай бўлса, ўз боласига ачингандай ачинарди, кечалари уйқуси қочарди. Умурзоқ ака ғўзага ёмон ҳавони асти раво кўрмас, «ёз ёзлигини қилсин, ер қанча қизиса, ғўзанинг шунча жони киради» дерди. Тўғри-да, ахир кунига неча марта ўзгариб турувчи серёгин апрель ва май кунлари ўтиб кетди-ку. У кунларда кўкатлар энди жонланиб, ғўзалар аста-секин қад кўтариб келаётган эди. Еш экинни майнинг бошларида неча марталаб дўл урса ҳам, иш кўзини биладиган деҳқонлар уни тез ўнглаб, хато ерларини тўлдириб олдилар. Мана энди-чи, июннинг иккинчи ҳафтаси, бутун меҳнат кўзга кўриниб қолган, яшил ғўза қаричдан ошган. Шундай пайтда бирор туп ғўзанинг беҳуда шикастланишига ким чидаб тура олади!

О л т и н ч и б о б

Яна бўрон, момақалди роқ... Унинг кетидан шивалаб ёмғир, дам ўтмай ёнғоқ қоққан каби шатира-шутур дўл уриб берди. Кеч кирмай туриб, атрофдан қоронғилик пардаси босиб келаверди. Кўчалар, томорқаларда одамлар кўринмай қолди.

Дон териб, ариқ бўйларида чувалчанг чўкилаб юрган товўқлар қақолашиб деворлар тагига, йўлакларга ўзларини уришди. Тинимсиз чириллашиб учган чуғурчиқлар қалин дарахт шохлари ва бўғотларга қўйган лўппак-лўппак похол уяларидаги болаларининг тепасида пириллаб қолишди... Бўрон гоҳ нортуюдай ўкирар, гоҳ оч бўридай улварди...

Салдан сўнг, яна ҳаракат бошланиб кетди. Ёмғир зўрайган сари у билан ўчакишгандай, одамлар кўчага отилишиб чиқмоқда. Шовқин кучаймоқда. Шовқинни аввало Бобоқул ота бошлаб, темир зангини ҳар вақтдагидан қаттиқроқ қоқди. Занг, ўт ўчирувчиларнинг қўнғироғи каби, уст-устига узоқ қалдиради.

— Нимага одамларни бемаҳал чақиряпти-я? — Раъно ваҳима ичида акасига тикилди. Қудратнинг ўзи ҳам бўлаётган воқеанинг тагига етолмай ҳайрон эди. Ака ва сингил кўчадаги ҳаракатни гоҳ эшикка чиқиб, гоҳ уй деразасидан кузатишди. Деразани эса синдиргудай бўлиб тасир-тусур дўл қоқмоқда, дарахтлардан шох-шаббалар чирт-чирт узилиб тушмоқда эди.

— Ия, ия, анувни қара, ака! — дея чинқириб кулди Раъно. Кўчада кетаётган бир хотиннинг юпқа хитойи соябони қўлидан учиб кетиб, парашюгдай лапанглаб борди-да, бир дарахтага илинди. Хотин эса, алаmidан алланималар дея қичқирик солди-ю, нозик кўйлаги шилтаю шалаббо бўлиб баданига ёпишганча, келган йўлига қараб чопа кетди... Уяси бузилган қушлар каби боягина ҳар ёққа тумтарақай қочган болалар ҳам, яна қўзиқориндай патирлашиб чиқиб келишди, катталар атрофида гирдикапалак бўлиб қолишди. Уларни кўриб, Қудратнинг юраги ҳаприқиб кетди. У ҳам томошадан қуруқ қолмай, деб, дадасиникига ўхшаш кул ранг кителини кийиб, кўчага отланди.

— Ҳой, Қудрат, тўхта! — деди уйдан туриб Раъно. Қудрат қараса, Раъно апил-тапил сандиқ очяпти. — Тўхтаб тур! — деди яна у ва Полвон отаникига ўхшаган каттакон қулоқчинли брезент плашни олиб Қудратга узатди. — Борсанг, буни обориб бер, дадам шамоллаб қолмасин. Мана, этикни ҳам...

— Ҳали нега олиб бермовдинг дадамга?

— Эсимга келмабди. Ўзинг нега айтмадинг?

Қудрат плашга резинка этикни ўраб олди. Буларни дадаси кийиб кетмаганига бир чеккаси суянди ҳам. Энди шулар баҳонаси билан нималар бўлаётганини ўз кўзи билан кўради... У кўчага чиқаркан, биринчи дуч келган одам Хадича ая бўлди. У, чопон ёпиниб олиб, шошганча кетяпти. Рўпарадаги

деразадан Раҳим лунжини шишириб, кўзини чақчайтириб турарди. Қудрат уни пайқамеди:

— Ая, Раҳим келибдими?

— Э, болам, ўртоғингдан хабаринг йўқ. Отдан йиқилиб келибди... Уйда мендан ҳам яшириниб ётган экан. Нима бало бўлганини очиқ айтмаяпти. Докторга кетяпман шу топда...— Хадича аянинг қалтираган овозида ўглининг қилмишига ғазабланишдан кўра, юраги жизиллаб ачишгани сезилиб турарди. У Қудратга яна илтимос оҳангида деди:— Ишқилиб биров эшитмасин, холанг ўргилсин.

Қудратнинг ҳайронлиги ошди: «Полвон ота уни отдан йиқилди демовди-ку? Қайси бири тўғри?..» Лекин ҳозир ўйлаб ўтиришнинг фурсати эмасди. У, дадасининг олдига тезроқ бориш учун йўлга тушди. Унинг бетига насосдан отгандай дўл аралаш ёмғир уриб берди. Дарров плаш ва этикни кийиб олди. Этик тиззасидан бир қарич баланд келиб, юрганда халақит бера бошлади. Қулоқчин-ку бошга боп соябон бўлди-я, аммо плашнинг этаги бемалол ерга сурғалиб қолди. Қудрат бунисига илож топди: плашнинг этагини халта кўтаргандай, елкасига қайириб олди. Буни дадасида кўрган эди: дадаси кузда даладан қайтишда плашни ё тўнни ана шундай «тўрва» қилиб, ичига қовун, тарвуз солиб келгувчи эди. Бир куни дадасининг қовун, тарвуз ўрнига боғчадан Раънони ана шундай қилиб кўтариб келгани ёдига тушиб, кулгиси қистаб кетди. Орқасидан Раънонинг:

— Пак-пакана бўйи бор, етти қават тўни бор, ҳа-ҳа-ҳа!— дея қотиб-қотиб кулгани анча ергача қулоғига кириб турди. Лекин, ҳозир кулгининг хонаси эмасди. Шу тобда акаси ўзини эртақлардаги хаёлий бир паҳлавондай сезаётганидан Раънонинг хабари йўқ эди-да. Қудратнинг назарида ҳозир кутилмаган бир ҳодиса юз берадигандай, ўзи эса бу ҳодисанинг қўрқмас қахрамонларидан бўлиб чиқадигандай туюлмоқда эди. Аммо у, ҳамма ёқни алғов-далғов қилаётган шаррос ёмғир ва бўрон билан олишиб бораркан, йўлида айтарли бирор воқеа юз бермади. Фақат тезда «тўрва» билан этик жиқ-жиқ сувга тўлиб, зил-замбил бўлиб кетди. «Осмон тешилдим, нима бало!— деди ўз-ўзича. Бир дарахтнинг тагига бориб, плашнинг барини қўйиб юборди, этикни ечиб, сувини ағдарди. Сўнг яна аввалги ҳолатда йўлга тушди.

У йўлида болаларга дуч келгиси, ўз кўриниши билан уларни ҳайрон қолдиргиси келди-ю, аксига ҳеч ким дуч келавермади. Ҳеч нарсадан қуруқ қолмайдиган Қўзибой ҳам, довурак

Аҳмад ҳам аксига кўринмайди. Ҳўқтин-ҳўқтин аллақердан, яқин ён-веридан отларнинг пишқиргани, аравалар ғижир-ғижери, автомобиллар гумбур-гумбури кўтарилар, одамларнинг ҳайқирғи эшитилиб қоларди. Булар орасидан Қудратнинг қулоғига энди болаларнинг чуввоси ҳам кирди-ю, ёмғир шовшувида уларнинг кимлигини ажрата олмади. «Мен-ку, зарур иш билан кетяпман. Улар нима қилиб юришибди-я?..» Бу болалар катталарнинг ташвишига шерик бўлиб чиқишганми, ё шунчаки текин томоша учунми.— Қудрат тушуволмади. У атрофидагиларга шунча алангласа-да, ҳеч кимнинг бетини кўролмади. Шунда ҳаммани бир-бир ўйлаб кетди. Раҳим ҳам ёдига тушди. Тоғдаги машашалар кўз олдидан бир-бир ўтиб, кўнгли ғаш тортиб кетди. Ҳали дадасининг: Раҳим билан бир гаплашиб оладиган бўлдик-да», деганини ўйлади, йўлдан Раҳимни кира кирмаганига афсусланди. «Йўқ!— деди яна.— Кирмаганим яхши бўлди. Кириб нима деярдим? У қилган ишини очиқ айтиб берармиди? Айтмаса, мен бўйнига қўя олармидим. Ўз кўзинг билан кўрмадингми, сен бунга аралашма деса-чи, унда нима бўларди. Хадича ая, буни бировга айтма деб тайинлади... Яхшиям ҳали дадамга айтиб қўймаганим. Эшитганлар мени чақмачақар дейишарди. Дадамнинг ўзи кимдан бўлса ҳам эшитибди-ку. Кимдан эшитган экан-а? Бобоқул отаданми? Йўқ, Бобоқул ота Аҳмаддан кўриб юрганмиш-ку...»

Кўнғироқ овози унинг хаёлини бузди, дингиллаб келаётган «Оқтой»ни таниди. «Оқтой» устида дастурхон ёпиниб олган одамнинг кимлигини билиш қийин эди, фақат унинг кўзигина милтиллаб турарди.

— Узингмисан?— деди Қудрат қулоқчин остидан унга тикилиб.

— Э, э, сенмидинг!— Бепарво келаётган Қўзибой ҳам шундагина Қудратни таниди.— Мен бўлсам, орқангдан қанақа масхарабоз кетяпти деб ўйлабман! Кел, мингашиб ол, кел!— деди Қўзибой «Оқтой»ни тўхтатиб.

Қудрат этикни ечиб қўлтиғига қистирди-ю, «Оқтой»га мингашиб ва эндигина бир-бирларидан қаёққа кетаётганларини суриштираётган эдилар, катта соябон кўтарган Меҳри кўринди.

— Секин, секин гапирларинг!— деди Меҳри уларни огоҳлантириб ва олдинда кетмон, белкурак, паншаха, яна алланималар кўтариб, замбилғалтаклар ҳайдаб, ёв қувгандай югуришиб бораётган одамларга ишора қилди.— Марҳамат опам

ҳам кетяптилар, кўрдиларингми? Худди билиб қолсалар, тирақайлатиб ҳайдайдилар.

— Ҳайдасалар, сени ҳайдарлар-де,— деди Қўзибой катталик қилиб.

— Йўқ, йўқ, ҳаммангни ҳам!— деди жовиллаб Меҳри.— Ҳа, билмабсан, ҳали анув ерда бир тўда болаларни ҳайдаб юбордилар. «Ёмғирда юрмаларинг, шамоллаб қоласанлар» дедилар.

— Кичкина болалардир-да... Ҳамма кетяпти-ку. Хих де, тезроқ!— Қудрат Қўзибойни туртди ва ўзи қўлидаги этик билан эшакнинг биқинига ниқтади...

Колхоз саройи томонидан гумбурлаб юк машинаси келарди. Машина болаларнинг яқинига келганда секинлади. Кабинадан колхоз раиси Тожихон опанинг эркакча шахдам овози чиқди:

— Қайтларинг, болакайлар, қайтларинг!

— Жалада нима бор сенларга! Ҳамма қанақа ташвишда-ю, сенлар томоша пайида!— деди машина тепасидан Бобоқул ота. Унинг хаста овози жала шовиллашида, хум ичидан чиққандай, янада бўғилиброқ чиқди. У лиммо-лим қилиб босилган хода, тахта ва шох-шаббалар устида чакмонига бурканиб олган эди.

Машина ўтгач, болалар ҳам қадамларини тезлатишди. Улар ўз олдларида аллақандай қизиқарли бир нарса бордай ҳис этишмоқда эди.

Пахта даласининг юқорироғига ўтишган сари, бу қизиқиш ташвишга айлана борди. Хира ёмғир пардасидан тикилганда, қаричга келиб қолган яшил ғўза тупларини жала худди савағичда юнг савагандай қаттиқ савалаётганини кўриш мумкин эди, ғўзалар жала зарбидан бир томонга ёнбошлаб қолганди. Ғўзаларгина эмас, даладаги жамики тиккайган нарса: полизлардаги экинлар, дарахт ниҳолчалари ер бағирлашган, дўнгликдаги омонат чайланинг қамиш томи қийшайиб кетган эди... Қудрат қулоқчинини кўтариб қараса, баландроқдан бўрон вақти ўрмонда бўладигандек қаттиқ бир шовур-шувур эшитилди.

— Уни қаранглар! Уни қаранглар!..

Қиялама адирларни ошиб, туя ўркачларидай тўлқин уриб, сариқ аждаҳодай пишқириб кўпириб сел босиб келаетир. Селнинг олди канални ва ундан чиққан анҳорни тошириб юбораётир. Анҳорнинг ҳар ер-ҳар еридан тошиб чиқаётган малла сув қум-шағаллар орасидан ўзига йўл очиб ирмоқлар

ясаган, бу ирмоқлар илон изидай эгри-бугри бўлиб, пахта — пахтазор ва боғларга ёйилаётир.

— Бўлди, тушундим!

— А? Нимани?— деди Қўзибой Қудратга ўгирилиб.

— Дадамнинг гапларини. Ҳали ҳаво айниганида «бу айниқса Қўкоролга ёмон» девдилар-да... Уни қара!..— Шу дақиқа Қудратга сув дунёда энг ўжар, ярамас нарсдаги кўриниб кетди. Жони борича икки қўлидаги этик билан эшакни «қамчи»лади. Шериклар катталарга яқинлашиб олди. Анҳорнинг тўғонлари олдида одамларнинг хира шарпалари уймалашар, улар орасидан:

— Ҳа, бўл!.. Чаққон, чаққон!..— деган ҳайқириқлар кўтарилиб турарди. Шу ҳайқириқ ичидан Қудрат дадасини ахтара бошлади. Умурзоқ ака машина, аравалардан ёғоч, тахта тушираётган одамлар тепасида кўринди. Лолахон — зуваласи пишиқ, йигитларча абжир қиз алланималар дея унга йиғламираб сўзляпти.

— Жигибийронинг чиқавергани билан фойдасиз, синглим. Сен неча йил зveno бошлиғи бўлганинг билан, янги, дашт ерда биринчи йил бўлишинг-да, бунақанги ҳодисага биринчи дуч келишинг. Лекин эсанкирама. Бунақа ҳодисалар илгари ҳам бўлган. Хайриятки, гафлатда қолмасдан одамларни тез оёққа турғиза олдик. Энди тезлик билан селнинг йўлини тўсиб олсак бўлгани...

Умурзоқ ака сўзларкан, Қудратнинг кўзига дадаси ҳали уйда кўрганидан хотиржамроқ кўринди. Қудрат ҳайрон: ҳамманинг қовоғидан қор ёғиляпти-ю, нега дадаси унақамас-а?.. Йўқ, жўрттага қилаётганга ўхшайди. Аслида дадасининг юраги ҳамманикидан кўра ёмонроқ куймоқда эди. Ахир бу тошлоқ Қўкорол даштини экинзор қилгунча озмунча уриндими!.. Умурзоқ ака ҳозир одамларнинг ҳаяжонини бошиш учун ўзини аранг маҳкам тутиб турар, овозида қалтираш аломатини сездирмай, босиқлик билан сўзларди...

Унинг маслаҳати билан катта-кичик даҳналар ва қулоқлардан тошиб чиққан ортиқча сувни жарга — селхонага буриб юбориш чорасига киришилган эди. Болалар, бу қандай бўларкин дея бир-бирларига аграйишиб туришаркан, «Оқтой»нинг қўнғироғи катталарнинг диққатини ўзига тортди.

— Ия, ия, нима қилиб юрибсизлар, жиянлар? Сизларни ҳеч ким чақиргани йўқ-ку!— деди Умурзоқ ака ва Қудратнинг қўлидан плаш билан этикни олди, ҳўл бўлиб кетган

кителини ечиб плашни кийди.— Бекорга овора бўлибсан-да, ўғлим. Бўпти, энди жўнанглар.

— Ҳей болалар, ҳей Меҳри! Нима деб эдим ҳали!— Марҳаматнинг овози чиқди. У устига олча елимидай ялтироқ плаш ёпиниб олган, плаш устидан худди ойнани ювгандай шир-шир сув сидирилиб тушмоқда эди. У қўлига белкурак тутган эди.— Ўзларинг тоғдан чарчаб қайтган бўлсаларинг, бу ёқда жала қуйиб турган бўлса, нега келдиларинг, ахир?!

Болалар миқ этишмади.

— Ҳамма келибди-ку!— деди лаблари гезарган Қўзибой, гўё «ўзингиз-чи?» деган оҳангда.

— Ёмғирда турманглар бўлмасам, қайрағоч тагига ўтинглар! — деди энди қаттиқроқ қилиб Умурзоқ ака.

Кекса қайрағоч чайлани ва унинг чор атрофини ўз бағрига олиб, бўрон, селдан, қуёш қизигидан каттакон соябондай сақлаб турарди. У шу қадар улкан эдики, агар унинг гумбазсимон доира шаклидаги қалин шохлари остига бутун колхоз одамлари тўпланса сиғиб кетгудай эди. Унинг қачон ўтқазилгани ва неча йил яшаганини ҳатто қишлоқнинг юз ёшдан ошган қариялари ҳам билишмасди. Бу ерларни текислаб экин майдонига айлантириш вақтида бир қанча тут, тол дарахтлари бошқа ерга кўчириб ўтқазилди. Баъзи кишилар қайрағочни ҳам кесиб ташлашни таклиф этишганда, Умурзоқ ака қарши турди:

— Бу дарахтни уч юз йилми, беш юз йилми бурун боболаримиз яхши ният билан ўтқазилган, вақтики келиб авлодларимиз бунинг соя-салқинида ором олсин дейишган. Келинглар, бу қайрағоч ўтмиш замонларнинг гувоҳи бўлиб тураверсин...

Кекса қайрағоч пахта мадонининг энг чеккасида бўлиб, от-улов, тракторларнинг юришига халал бермагани учун кесмай қолдиришди. Мана ҳозир бутун қишлоқни сел босиб кетяпти-ку, аммо кекса қайрағоч на чақмоқ, на момақалди-роқни, на дўл ва на селни писанд қилмай, мағрур қад керганча турибди. Фақат сел жуда авжига чиққандан кейингина қайрағоч одамлар, экинлар ҳолига ачингандай, атрофига дув-дув кўз ёши тўка бошлади... Кундузлар унинг бағридан одам аримасди, ҳозир эса ҳеч кимнинг у билан иши йўқ. Болалар ҳам унга бир қараб олишди-ю, лекин яқинига боришмади. Болаларни ҳайратда қолдириб, Аҳмаднинг овози чиқди:

— Ҳов болалар, бу ёққа! Бу ёққа!..

Аҳмад анҳор ёқасида, ҳамма ёғи лой, одамларга ўралишиб юрарди.

Анҳор тўлиб-тошиб оқмоқда, тахта ходалардан қилинган маҳкам тўғонни қўпориб ташлағудай шиддат билан қирғоққа урилиб, пастга отилмоқда. Одамлар ҳам бўш келишни истамай, аъзойи баданлари лойга қориганига парво қилмай, тиззаларидан сув кечиби юришибди, ўпирилган қирғоққа шох боғлаб, тош ва чим келтириб босишмоқда. Бу ерга юзлаб колхозчилар йиғилишган. Уларнинг қаторига янгидан янги одамлар келиб қўшилишмоқда. Болта, арра ва лом қўтариб моҳир дурадгор Ефим тоға, уста Шоқосимлар ҳам келишган эди. Улар тўғонларнинг тахта ва қоziқларини йўниб, миҳлаб, сим ўраб маҳкамлашар экан, уларга бетиним Бобоқул ота ва бақироқ Полвон оталар «ҳа-ҳа»лаб кўмаклашмоқдалар. Сувнинг шалдираши, одамларнинг ҳай-ҳанноси, кетмон, теша, белкурак ва замбилғалтакларнинг тарақатуруғи аралаш-қуралаш бўлиб кетди... Дашт дашт бўлгандан буён бунақанги бир ғалваю тўполонни кўрмаган бўлса керак!

Болалар ўз-ўзидан катталарнинг ишига аралашиб кетишган эди. Марҳамат ҳам уларни тергамай қўя қолди. Аҳмад дарров Қўзибойнинг пинжига кирди. Икковлари «Оқтой»даги хуржуннинг икки кўзини тўлдириб тош таший бошлашди. Қудрат уларга ёрдамга келди. «Оқтой» одамларга мадад бўлди. Шовқин-сурон орасидан Умурзоқ аканинг:

— Қани, шохдан, барака топкурлар! Қани, чимдан, оғайнилар! Қани, тошдан, жиянчалар! Ҳа, баракалла, баракалла!— деган овози янграб қоларди.

Бундан вақтлари чоғ бўлиб, болалар қизишиб кетишди, кийимлари шалаббо бўлиб, қўл-оёқлари увишгани билан ишлари бўлмай қолди. Энди тошларни хуржунда ва этакда ташиб етказишга ҳам сабрлари чидамади, худди мактаб қурилишидаги ғиштчиларга ўхшаб қўлдан-қўлга ирғита бошлашди. Қўзибой ҳар тош илган ва ирғитганда гимнастикачилардай енгил гавдаси билан бир ирғиб тушар ва бу қилиғидан ўзи завқланиб куларди. Қудрат ҳам унга тақлид қилди-ю, шошилиб панд еб қолди. Қўзибойнинг бемўлжал отган тошини сакраб иламан деган ерида шақ этиб тушириб юборди. Лўмбоздай ғилдирак тош думалаб бориб ўнг оёғи тўпиғига қарс этиб урилди... Буни ғала-ғовурда Қўзибойдан бўлак ҳеч ким пайқамади. Қудрат оёғининг оғриғини сездирмасликка

тиришиб, қайрағоч тагига ҳакачаклаб борди. Қўзибой кўр-қиб кетди:

— Ёмон тегдими?— деди айбдорча бўшашиб.— Мен... билмасдан, анақа...

— Сенда айб йўқ...

— Энди нима қиламиз, ўртоқ?

— Ишингга боравер... Бировга айтма!

Қўзибой шумшайиб турган «Оқтой»ни етаклаб келтирди.

— Бунга миниб олиб, уйингга кетавер.

— Йўқ... билиб қолишади.

— Вой, нима бўлди? Нега ўтирибсан, Қудрат?— деди чо-либ келган Меҳри.

— Узим...— Қудрат Меҳридан бекитиш иложини то-полмади ва воқеани айта қолди.— Лекин ҳеч кимга бил-дирма!

— Ҳа, майли. Қани...— Меҳри докторга ўхшаб Қудрат-нинг тўпиғини силаб кўрди.— Шишибди-ку! Опамнинг ап-текасида бир дори бор...

— Йўқ, йўқ, опангга айтма!..

— Вой, қизиқсан-а... Ҳа, майли,— Меҳри кўнган бўлди.

Атрофда тақир-туқур пасайиб, бирдан қувончли овозлар кўтарилди.

Қичқириқлар орасидан Умурзоқ аканинг:

— Ҳорманглар энди, оғайнилар! Ҳорманглар энди, шов-возлар!— деган овози келди. Унинг янгроқ овозида мамнун-лик оҳанги сезилиб турарди.— Мана, кўплашиб селнинг йўлини тўсдик. Ғўзамизни офатдан сақлаб қолдик! Ҳамман-гизга раҳмат!

Болаларнинг кўнгли яйраб, шодликдан қичқиришган ҳол-да, кийимларини сиқишди ва катталар кетидан кетишди. Қудрат билан Қўзибой «Оқтой»га мингашиб, «туя кўрдинг-ми — йўқ» деб жўнашди. Бугун ҳамма болалар ўйнаб-кулиб, зир қувишиб чарчашган бўлса, Қудратни кўпроқ натижасиз сарсонлик ва кучли ҳаяжон толиқтирган эди... Қудрат ўз хаёли билан банд бўлиб, Қўзибой эса Қудратнинг оёғига тош тушириб юборганидан кўнгли хижил бўлиб, индамай бори-шарди.

Қаттиқ тақир-туқур уларнинг хаёлини бузди. Арава, ма-шиналар бўш кетяпти. Одамлар очиқ машинада шамоллаб қолишдан кўрқибми, пиёда чақчақлашиб кетишни маъқул кўришган. Ана сўнгги автомобилни ҳайдаб Умурзоқ ака ўт-ди. Унинг рулни эркин бураб бораётганини кўриб Қўзибой:

— Дадангга қойилман, шоферлардан қолишмайди-я!— деб қўйди.

— Аввал тракторчилик ҳам қилганлар-да!— Қудратнинг гурурлангани овозидан билиниб турарди.

Болалар уйга етишганда осмондан сўнги томпчилар тушиб бўлиб, чақмоқ ҳам таққа тўхтаган эди. Енгил шабада елкандай сузиб юрган булутларни тоғ орқасига қува бошлаган, кўкнинг Булоққовуз сувидай тип-тиниқ қисмида юлдузлар йилтирай бошлаган эди.

Е т т и н ч и б о б

...Офтоб чиқди оламга,
Югуриб бордим холамга...

Болалар бугун ҳавонинг чарақлаб очилганидан хурсандлар... Кун исиб кетди. Ҳар қадамда ҳалқоб бўлиб ётган кўлмаклар ерга сингиб, ариқлардаги лойқалар тина бошлади. Қуёш таптида кўкатлардан, ердан билинар-билинемас ҳовур кўтарилмоқда. Қирлар, дарахтлар, далалар — ҳамма ёқ баҳор ҳавосига чўмгандай тип-тиниқ. Дарахтма-дарахт, томма-том учиб-қўнган чўмчуқлар, қалдирғочлар маст бўлиб чуғурлашга тушдилар. Кичкинтойлар жуда яйрашиб қолди. Фақат Бобоқул отанинг қовоғи солиқ. Ота йўл ёқасидаги қийшайиб қолган ёш ўрик, олма тупларини тўғрилаб қўймоқда, ўпирилган ариқ четларини кетмон билан тежисламоқда эди. У оппоқ, узун киприклари орасида ялтираган қисик кўзларини болаларга тикди.

— Қантак ўрикни яхши кўрасанлар-а? Қизил олмани ҳам-а?

— Бўлмасам-чи!— дейишди ажабланиб болалар.

— Шунақа бўлса,— деди чол болаларга норозилик билан,— мева дарахтларини эҳтиёт сақлаш керак-да!

— Биз текканимиз йўқ-ку, ота!— деди болалардан бири чолнинг танбеҳини қаттиқ олиб.

— Ўзинг тегсанг ҳисобми, чироғим!— Чол қизишди.— Ҳайвон тегдими бунга, ё бўрон, сел урдими, ишқилиб кўрдинги, дарахт зарарланган, дарров қарашинг керак-да. Бобоқул отангни мингта кўзи йўқки, ҳамма нарсани кўриб улгурса!

Бу чол болаларни қаерда кўрса, шўхлик ва тўполонлари учун койиб берар, баъзан темир ҳассасини ўқталиб тириқти-

рарди. Шунга қарамай, болалар ундан безмасдилар. Унинг, ҳассасини орқа белига кўндаланг олиб букчайганча бедана юриш қилиши, қисик кўзларини одамга муғамбирона тикиши, дағалроқ бўлса ҳам очикчасига, самимий муомала қилиши болаларни ўзига тортарди. Битта Раҳим, маълум сабабга кўра, унинг олдига келмай қўйган эди. Чунки бир куни чолнинг занг урадиган темир ҳассаси бирдан йўқолибди. Қидирармиш-қидирармиш — йўқ. Ҳассаси излаб юрса, қўққисдан занг жаранглаб қолибди-ку... «Ҳой-ҳой, ким у?»— дея югуриб борса, Раҳим чалиб ётганмиш. «Бу нима қилганинг! Бутун қишлоқни ғафлатда қолдираёздинг-ку, тирмизак!» деса, Раҳим пинагини бузмай: «Одамлар аллақачон далага чиққан. Сизни бир синаб кўрай дедим-да», деб ишшайрмиш. Чол: «Нимамни синайсан, хўп синалиб бўлганман», деб уришиб берибди. Уша-ўша Раҳимни ёмон кўради. Ҳар дуч келганда: «Ҳа, найрангбоз», деб ҳассасини маҳкамроқ қисимлайди...

Кечадан бери чап бериб юрган Аҳмад ҳозир яна келиб отага кўрқа-писа «салом» деди. Бобоқул ота бир хўмрайиб қўйди. Қўзибой ҳозир Қудратникига кетаётган бўлса ҳам, чолнинг олдида гапга тутилиб қолди. Чол яна бир нима демоқчи бўлиб турган эди, сой томондан кетма-кет учта автомобиль, ундан сўнг аравалар ўтиб қолди. Бу машина, араваларга тирбанд қилиб гўнг, сариқ қоғоз қопларда ҳар хил ўғитлар, дори пурковчи машиналар, яна аллақандай қақир-қуқурлар ортилган эди. Энг кейинги аравада Ефим тоға ва у билан бирга уста Шоқосим ўтиб кетишди.

— Ухў, бутун эшелон-ку! Нега мунча кўп-а, ота?

— Хабарларинг йўқми? Соё устидаги кўприк бузилиб, булар кўприкнинг нари ёғида тизилишиб қолган эди. Энди кўприкни тузатиб ўтиб келишяпти.

— Нима қилиб бузилган, ота?— деди Қўзибой.

— Нима қилиб бўларди! Кечаги селнинг иши-да. Соё тўлиб-тошган, кўприкнинг омонатроқ ёғочларини оқизиб кетган. Ахир унақа-мунақа сел бўлгани йўқ-да. Ҳамма ёқни алғов-далғов қилиб ташлади, колхозчиларга катта ташвиш орттирди, далани қатқалоқ босиб, гўза парвариши кўп қийинлашиб кетди... Хайриятки,— деди чол сел ҳақидаги сўзини давом этдириб,— колхозимиз йириклашиб, бели бақувват бўлиб қолди. Бўлмаса бунақа офатга унча-мунча куч бас келармиди... Эсимдан чиқмайди, пошшо замони эди.— Ота саргузаштга киришиб кетди.— Товуқнинг катагидай ер би-

лан битта қари ҳукизим бор эди. Ушанда қаттиқ сел келган. Олдин жала қуйиб, кети дўлга айланган эди. Дарахт, экинларни шипшийдам қилган, сел бутун қишлоқни яксон қилган десам ишонавер!

— Ҳукизингиз нима бўлган, ота?

— Ҳукиздан ажралиб қолганман. Нима қилиб дейсанми?— Чол ҳассасининг учи билан каналнинг нари ёғидаги тоққа туташиб кетган адирга ишора қилди.— Уша адир ёқасида харсанг тошлардан тиклаб устига қамиш босган кулбам бўларди. Тўсатдан тоғ томонда қора булут кўтарилиб, ҳаво қаттиқ гулдуради. Қарасам, терак бўйи баланд кўтарилиб сел келиб қолди, кулбамни, ҳукизимни ҳам олиб кетди... Кейин бойга ёрдам сўраб борсам, юзини тескари ўғирди. Эскиларда: деҳқоннинг уйи куйса куйсин, ҳукизи ўлмасин, деган мақол бор. Ҳукиздан ажраб қўлсиз-оёқсиз бўлиб қолдим. Кейин бойга хизматкор тушдим...

Чолнинг кўзида ёш қайнаб кетди.

— Ҳа, ота, ҳукизга ачинапсизми?

— Йўқ...— Ота ўкиниб бошини чайқади ва сертомир панжаси билан ёшини артди.— Ҳукизга-ку ачинмайман. Шукур, энди ўрни тўлиб кетган. Фақат шўрлик кампиримга ачинаман... ажалидан бурун кетган...— Чолнинг серсоқол ияклари қалтираб кетди.

— Мен сизларга айтсам,— деди Бобоқул ота ўзини тутиб олиб.— Илгари фақат селдан эмас, қурғоқчилик офатидан ҳам одамлар қириларди, экинлар нобуд бўларди. Ҳозир-чи... Энди сел ҳам, бўрон ҳам, қурғоқчилик ҳам қўрқинч эмас. Барига даво топилган!..

Бобоқул отанинг сўнгги сўзлари болаларга ҳеч изоҳсиз англашилди. Чол «даво» деб кўпчиликнинг кучини, каналларни, даштни иҳота қилиб экилган дарахтзорларни, электр ва машиналарни айтган эди...

— Ҳўш, шунча гап сотганимиз ҳам етар-а?— деди пировардида чол ва диққатлигини ёзиш учунми, белига қистириб юрган чиройли носқовоқчадан бир чимдим носни кафтига солиб, тили тагига отди, сўнг кетмонни қўлига олди-да, «ш» ўрнига «с» ишлатиб деди.— Бир ис бор, хасар қилисанларми?

— Ҳа, қани айтинг...

— Агар қуртхонадан тут новдалари келтирсаларинг, қизиқ нарса ясардик-да.

— Қанақа нарса, ота?

— «Уч оёқ»лар ясаб кўчадаги дарахтларга кийгизамиз, тусундиларингми? Бу исда бизга уста Ефим ҳам ёрдам бермоқчи бўлди.

— «Уч оёқ» қанақа бўлади, ота?

— Нима десам экан... қалқон-да, қалқон!

— Ия, дарахтда қалқон нима қилсин?

— Дарахтни молдан, бўрондан, қолаверса, сизлардан сақлайди...

Болалар ҳам тушунишиб етишмади-ю, ҳар ҳолда бу қизиқ нарса эканлигини билиб, ипак қурти боқувчи хонадонларга югуришиб кетишди. Қўзибой ҳам Хадича аяниқидан новда келтирмоқчи бўлиб, Аҳмадга қаради.

— Юр, бирга борамиз!

— Узинг боравер,— деди Аҳмад,— мен бошқа жойдан топаман.

Бобоқул ота Қўзибойни тўхтатди:

— Сен, болакай, қайтишда анави каптарбоз болани ҳам олдинга солиб келгин. Қудратни ҳам...

— Нима исингиз бор уларда, ота?— деди жўрттага Қўзибой.

— Ҳа, найранбоз!— деди ота ва носни туфлаб ташлаб «ш»ни тўғрилаб гапирди.

— Ишим кўп... Хабаринг йўқми, кун-уззукун отни сарсон қилган ўша тирмизаклар экан. Устига-устак жониворнинг қулогини яра қилиб келишибди. Ана ўртоғингни аҳволи...

Қўзибой елкасини қисиб ағрайганча қолди.

— Қанақа от? Нима учун?..

— Боравер... кейин биласан.

Қўзибой бу янгиликнинг тагига етолмай, йўл-йўлакай ўйлашиб, мияси гангиб кетди. «Раҳимга нима деб айтаман-а?.. Уртада даллолмисан деймайдими!»— Қўзибой ёқимсиз гапларни ҳеч эшитгиси келмас, ўзи ҳам фақат хушxabар етказишнинггина яхши кўрарди. «Қудратга қанақа қилиб айтаман. Ўзи бечора оёғи унақа...»

* * *

Қудрат кечаги машмашалардан сўнг қаттиқ ҳориб узоқ ухлаган, эрталаб қушдай енгил тортиб турган эди. Ҳовлида жаладан кейинги манзара бошқача: дарахтларнинг яшиллиги яна ортган, уларнинг хийлагина эгилиб қолган сербарг шохлари худди ҳозиргина ҳовузга шўнғиб чиққандай бе-

ғубор. Япроқлар мош ранг беқасам каби товланар, улардан эрталабки шабадада дув-дув тўкилаётган томчилар қуёш нурида марварид доналаридай йилтирарди. Ҳамма ёқдан кўкат ислари гуркураб келарди. Қудрат кўкрагини тўлдириб-тўлдириб нафас олди-да, бетини ювгани ҳовузчага борди ва ундаги манзарани кўриб кўнгли ғаш тортди. Ҳовузча лабида танга балиқчалар сулайишиб, товуқларга ем бўлиб ётарди. Бу ҳам кечаги жаланинг иши: ҳовузча тўлиб-тошган-да, балиқчалар чиқиб кетган. Раъно балиқчаларни тишлаб қочган товуқларни:

— Ҳа, жиғилдонинг тешилтурлар. Ҳамма ёқни булғатганинг-булғатган, тагин балиқчаларга кўз олайтирдингми!— деб қақолатиб қувиб юрибди.

Қудрат кўчага чиқмоқчи бўлди-ю, оёғи эсига тушди. У хиёлгина оқсоқланарди. Кўчага чиқса, одамлар суриштиради. Сабабини айтса «ва-а, лалайган экансан-ку, арзимаган ишни ҳам уддалолмабсан», деб кулишлари мумкин... Қудрат иккиланиб турганда Қўзибой кирди.

У келишга келди-ю, сўзни нимадан бошлашини билмай, дудуқланди:

— Ҳалиги... анақа... Оёғингга-чи, йод қўйсанг яхши бўлар экан...

Раъно гапга аралашди:

— Кеча Меҳри опам тузатиб кетганла. Кампирис қилиб...

— Шунга шунча ваҳмами!— деди Қудрат ва ҳовлида у ёқдан-бу ёққа юриб кўрсатди.

— Тузук-ку! Кўчага чиқсанг билинмас... Эҳ, Қудрат, янгилıklarдан қолдинг...— Қўзибой бугун кўрган-билганларидан узундан-узоқ «сўнги ахборот» бера кетди.

— Уни-муни қўй-чи,— деди Қудрат.— Раҳимни кўрддингми?

— Йўқ, ўзингнинг ён қўшининг-ку?

— Кечадан бери кўрингани йўқ. Ҳозир уйдамикин-а?..

Раҳимлар уйи тепасидан бедананинг: «ва-вақ, пит-пилиқ» деб сайрагани эшитилди.

— Яхши сайраркан-а!— деди астойдил қулоқ солган Қўзибой.— Дадам шунақа сайроқисидан топмоқчилар.. Юр, Раҳимни кинга чиқамиз!

Қўзибой Раҳимларниқидан тут новдаси олиши кераклигини, Раҳимни Бобоқул ота чақираётганини айта қолди. Бироқ, Қудратни ҳам чақирганлигини айтолмади.

— Бўлмаса аввал ўзинг бир хабар ол-чи, уйдамикин...

Кўзибой чиқиб кетди. Сал ўтгач, Марҳамат кириб келди. — Ҳаммадан яширсанг ҳам мендан яширмасанг бўлади, — деди маъноли кулиб Марҳамат. — Қани оёғинг, юриб кўр-чи!.. Ва-а, шунга кўрқиб ўтирибсанми? Кўчада болалар қизиқ иш қилишяпти Бобоқул ота билан. Чиқсанг кўрасан.

Марҳаматнинг фақат шу гапни айтгани келмаганини Қудрат сезиб турарди. Марҳамат ҳовлидаги мевалар, экинларни кўздан кечириб юриб, гапни узоқдан айлантириб келди. Тоғдаги воқеага етганда Қудратнинг кўзлари бежо бўлиб, турқи ўзгарди.

— Мен сени яхши биламан, укажон! — Марҳамат ўзини жуда яқин олиб гапирарди. — Тўғри сўз, виждонли боласан. Аммо Раҳимнинг сирини била туриб бекитганингга ҳайронман. Ён қўшнингни хафа қилгинг келмаяптими? Даданг билан Лолахоннинг айтишларича, отни Раҳим миниб кетган экан. У нега отни ёлғиз ташлаб кетди-ю, от сенга ўтиб қолди? Шунга тушунолмадик.

— Сизга айтувдим-ку, — деди Қудрат димоғида.

— Отни тоғда тутиб олдим, дединг-а?.. Ахир, қандай қилиб от ўзидан-ўзи тоққа бориб қолсин?.. Ҳа, тагин отнинг қулоғи яралангани қизиқ! Бу нимадан бўлди?

Бу кутилмаган саволдан гарангсиб қолди Қудрат.

— Мен кўрмабман, опа!

— Ростдан-а?.. Менга бор гапни айтмаяпсан. Билдим дедим — тутилдим, билмадим дедим — қутулдим. Шундайми?

Қудрат от воқеасининг бунчалик жиддийлашиб кетишини сира-сира ўйламаган экан. Ҳозир унинг тили қичиб келди. Юраги типирчилаб, бор гапни очиб солгиси келди-ю, яна Хадича аянинг қайта-қайта қилган илтимоси эсига тушди. «Айтсам чақимчилик бўлмасмикин?..» Ахир, онаси ўрнига онадай ғамхўрлик қилиб турган кишини қандай қилиб хафа қила олади!.. Лекин уларни хафа қилмай деса-чи, бу ёқда меҳрибон вожатийсини шунчалик диққат қилиб кўяяпти. Фақат вожатий олдидагина эмас, дадаси олдида, бошқалар олдида ҳам тўғридан-тўғри ёлғончилик қиляпти. Ахир, бу умрида қилмаган қилиғи-ку. «Ҳамма ишни Раҳим қилди-да. Раҳим деб энди шарманда бўладиган бўлдим...» Қудрат иложсиз аҳволга тушди.

— Мен сеникига атайлаб гаплашгани келганимнинг сабаби бор, Қудратжон. Бу воқеа раис опанинг қулоғига етибди. У: «Болаларингни тийиб қўй, колхоз ишига ёрдам бериш ўр-

нига ўзбошимчалик қилиб зарар беришяпти», деди. Бу гапга мен чидаб туrolмадим. Раҳимнинг ўзини топиб гаплашай десам, тутқич бермаяпти. Ҳозир ҳам уйига бориб чақирдим, ҳеч зог йўқ. Сен кўрмадингми?.. Хабар олмабсан-да...

Эшикдан Қўзибой сайраб кирди:

— Қизиқ экан-а!.. Эшигини ичидан тамбалаб олибди. Оч десам, очмайди. Новда керак десам, ўзимизга керак, помидори бойлаймиз, дейди. Қизганчиқ!

— Тўхта, тўхта, кимни айтяпсан?— Марҳамат дарахтлар орасидан чиқиб келди.

Қўзибой уни кўрибоқ довриаб қолди:

— Анақа... Раҳим...

— Ўзини кўрмадингми?

— Эшик орқасидан гапирди-да.

— Шунақами?— Марҳамат ажабланиб ташқарига йўналди.— Сени у ёқда Бобоқул ота кутиб турибди.— Қўзибой кетгач, Қудратга деди.— Бу гапларни ўйлаб кўр, укажон. Мен сени кутаман...

С а к к и з и н ч и б о б

Марҳамат Раҳимларнинг эшигини бир-икки қоқди, жавоб бўлмади. Аммо боғнинг ичкарасидан бир боланинг «Тарзан! Тарзан!.. Ҳа, бос!» дегани эшитилди. «Нима қилаётган экан...»

Марҳамат аста ҳовлининг орқасига — томорқа томонга ўтди. Дарахт ва жўхорилар панасига ўзини олиб, боққа тикилди... Боғ устида оқ, кўк каптарлар ўйнардди. Боғнинг кўм-кўк беда, помидор ва резаворлар ўсган ерида эса, бир бола айиқдай ҳурпайган оқ итни югуртирмоқда. Боланинг қўлида мусичами, қарқуноқми — бир қуш бор. Бола итнинг кўзини чалғита туриб, «қуш»ни бедазорга иргитди. «Тарзан, Тарзан! Ҳа, бос!» дея қичқирди. «Тарзан» думини ликиллайтиб югурди-да, кўкатлар орасини қидира-қидира, «қуш»ни топди-ю, унга тегмай, яна думини ликиллайтиб қайта бошлади. Бола уни кесак отиб ҳайдади:

— Ҳе, миянг қурсин! Олиб кел уни, олиб кел менга!

У, боши аралаш иягидан ўтқазиб рўмол боғлаб олган Раҳим эди. Марҳамат уни чақирмоқчи бўлиб турувди, кўчанинг ёнбош томонидан Хадича аянинг:

— Раҳим-у, ҳой Раҳимжон! Келиб кўтаришворсанг-чи, бошим тешилиб кетай деди!— деган овози келди. Ҳадича ая бошига каттагина бир боғ тут барги қўйганича ҳарсиллаб келмоқда эди. Марҳамат унинг бошидан бир боғ баргни тушириб, новданинг кесилган тарафини ерга тираб тик қўйди. Шапалоқ-шапалоқ қалин кўк барглар чип-чип этиб, улардан ҳали қуриб битмаган шудринг тупроққа чак-чак тўкилиб турарди.

— Вой, аяжон-ей, баргни ҳам ўзингиз кесасизми-я!

— Ҳа, нима қилай, холанг ўргилсин. Қуртларим учинчи даҳага кирган, шошириб қўйишди мени!

— Тайёр дастёрингиз бор-ку, ахир!

— Бо-о, дастёрим тушмасин. Гўдак-ку. Уйиндан бўшармиди...— деди ҳарсиллаб, Ҳадича ая.

— Раҳимингиз энди гўдак эмас, аяжон. Оз-оздан бўлса ҳам ташиб келса кучи етади.

— Қани энди боқиша қолса... Ана, ўзидан сўрай қол.

Раҳим Марҳаматнинг шарпасини сезиб, дарахтлар панасига бекинмоқчи бўлган эди, «Тарзан» ҳуриб, уни сездириб қўйди. Марҳаматдан яширинишнинг иложини топмай ва унинг олдида ўзини кўрсатгиси келиб югуриб чиқди-да, тут баргига ёпишди. У бетига боғланган латтани ечиб, қайгадир улоқтирган эди. Шишиб қизариб ётган лунжини яшириш учунми, бошини ҳадеб чапга қийшайтирарди.

— Саломингни ҳам еб қўйдингми, ўғлим?

— Майли, тўхта, Раҳим, икковимиз кўтарамиз,— деди Марҳамат барг бойламининг бир чеккасидан тутиб. Уни кўтаришиб, оппоқ оқланган қуртхонага киришди. Тахталардан ясалган икки қават сўриларда чақалоқ бармоғидай келади-ган, сон-саноқсиз ола-була қуртлар шамолдай виш-виш овоз чиқариб, сўнгги баргларни шипиришмоқда эди. Марҳамат Ҳадича аяга қарашиб, янги баргларни сўриларга ёйишди. Раҳим нима қиларини билмай, олазарак бўлиб турарди. Ташқарига чиқишди. Марҳамат Раҳимдаги ўнғайсизликни йўқотиш учун ўзини парвосиз тутиб:— Ойингга қарашмас экансан-да, Раҳимжон?— деб қўйди.

— Ўзлари буюрмайдилар-ку,— деди Раҳим бадтар қизариб.— У аслида онасини «сан»сираб гапирса ҳам, ҳозир жўрттага «сиз»сираганидан Ҳадича аянинг гаши келди, «ҳа, муғамбир» деб кўз қирини ташлаб қўйди.

— Қасал деб сийлаб турибман-да, опаси,— деди Ҳадича ая мулоиймлиқ билан.

— Қани, бери кел-чи, бетингга нима қилди? Саёҳатга ҳам бормадинг-а?

— От йиқитди,— деди қовоғаридай гўнғиллаб Раҳим.

— А?..— деди кулгиси қистаб Марҳамат.— Сени чавандоз деб эшитардим-ку? Қаерда йиқитди?

— Ана шу...— тугилинқиради Раҳим,— далада...

— Шошма-чи, яйловга бораман деган экансан-ку? Бормадингми? Нечук?

— От олиб қочди... Бўриданми, бир нимадан ҳуркиб...

— А? Кўкоролда-я, яна кўппа-кундузи-я? Тавба Шунча вақтдан бери ҳеч кимга учрамаган бўри сенга учрабди-да?— Марҳаматнинг шубҳаси ошаверди.— Ана, борди-ю, от олиб қочган бўлса, нега дарров Лолахонга хабар бермадинг? Унга дарров келаман, деган экансан-ку?

— Юзим оғриб кетди-да...

— Болам бечоранинг юзи ёмон зарб ебди... Кеча келсам, каравотида чойшапга бурканиб ётибди...— деди ачиниб Хадича ая.

Марҳамат Раҳимга ҳамон синовчан назар билан тикилган, Раҳим эса оғзига толқон солгандай жим, бутун важоҳатидан ёлғонлаётгани сезилиб турарди.

— Агар сен Кўкоролдан четга чиқмаган бўлсанг, саман тоққа нечук бориб қолди?.. Ҳа, яширибсан-а, Раҳимжон? Мана аянгни олдида тўғриси айтивер.

Раҳим Марҳаматни нима деб чалғитишини билмай турарди. «Тарзан» ҳалиги «қуш»ни тишлаб келди-да, Раҳимнинг этагига суйкалиб эркаланди. Марҳамат бу «қуш»нинг малла ранг пўстакдан ичига сомон тиқиб ясалган қўғирчоқ қуш эканини кўриб, кулиб юборди. Раҳимга жон кирди.

— Бунга ўзим ясадим!— деди керилиб Раҳим ва чўнтагидан қанд чиқариб «Тарзан»ни «мукофот»лади: «Тарзан» қандни курсиллатганича, қулоғини диккайтириб, кўзларини ола-кула қилиб тураркан, Раҳим «қуш»ни яна бедазорга отиб, ўзи ҳам ит кетидан югургилаб кетди...

— Уйинқароқ... Ит тинса тинади, қуш тинса тинади, бу тинмайди. Паррандага ўч. Ҳали қарқуноқ тутиб келади, ҳали бедана. Бобосини удумини қилиб, овчи бўламан дейди. Мундоғ болаларга ўхшаб ишга қайишмайди!— деди Хадича ая шикоятланиб ва хонтахтага дастурхон ёзди. Жиззали нон билан сопол товоқда қаймоқ келтириб қўйди.

— Овора бўлмаг, аяжон... Болани қўйиб берсангиз, нималарни қилмайди.

— Тўғри, тўғри,— деди хўрсиниб Хадича ая.— Нима қилай, аянг ўргилсин, бешта туғиб биттага эга бўлиб ўтирибман. Дадаси бўлса, урушда...— Хадича аянинг ияги қалтиради.— Ундан битта ёдгорлигим... Етимлиги билинмасин, ўксинмасин дейман... Қарғасам тилим куяди.

— Қарғашнинг ҳеч кераги йўқ,— деди Марҳамат ва тагин қаттиқ ботмасин деб эҳтиётлик билан сўзлай кетди.— Лекин бунақа талтайтириш ҳам яхшимас-да. Ахир, бебош бўлиб кетса, ўзингизни ҳам куйдиради, бошқаларни ҳам...

— Раҳимдан ҳам ўтган,— деди у гапни бошқа ёққа буриб,— лекин, ҳамроҳлари уни хафа қилиб кетишгани чакки бўпти-да. Бирга олиб кетишганда шу аҳволга тушмасмиди дейман...

— Ўртоқларидан ўпкалаб бўлмайди, аяжон... Буни ҳеч хафа қилишгани йўқ, ҳаммасидан хабарим бор. Раҳимингиз ўзи ўжарлик қилиб, улардан ажралиб қолди.— Марҳамат саёҳатга бориш воқеасини бирма-бир айтиб берди. Улар Раҳимнинг ўзидан гап сўрамоқчи бўлиб ҳовлига кўз югуртиришса, Раҳим кўринмади. Буларнинг кўзини шамғалат қилиб қаёққадир жўнаган эди. Марҳаматнинг аччиғи қистади.— Қўрмайсизми, менга ҳам чап беради. Раҳимнинг бунчалигини билмаган эдим...

Хадича ая қаттиқ хижолат чекди. Энди ўғлининг ёнини оларли бирон сўз тополмай, арзи ҳолга ўтди:

— Нима қилсам экан буни билмайман? Ўзинг кўриб турибсан, бошимда ишим кўп. Бу ёқда қурт боқишим, кундузи даладагиларга овқат пиширишим керак. Яна бир чеккаси қўшничилик, бир чеккаси сенинг сазанг ўлмасин деб Умурзоқнинг гўдакларига қарашиб турибман. Ҳаммаси ҳам майлиди-я, Раҳимнинг ғалваси ортиқча бўляпти. Битта бўлсам биракай чиқди... Ўзинг бир йўлга солмасанг бўлмайди-ганга ўхшайди.

— Сиз ҳадеб ёнини олавермай, бизга қўйиб берсангиз бўлгани.

— Майли, билганингни қил,— деди бўшашиб Хадича ая. Унинг лоҳас тортганини кўриб, Марҳамат ортиқча гапни айлантормади. Кета туриб, уни хотиржам қилди.

— Бўпти, аяжон, яна гаплашамиз. Сизга ёрдамлашмасак бўлмас экан.

Хадича аянинг чеҳраси очилди. Гулхонага кириб, рангбаранг гуллардан дасталаб Марҳаматга узатди.

— Шундай қил, оппоқ қизим, тез-тез кириб тур...— Хадича ая Марҳаматни ташқаригача кузатиб қўйди.

Қайси бурчакдадир бекиниб гап пойлаб ётган Раҳим «Тарзанин эргаштириб чиқиб қолди.

— Қаёққа гоийб бўлдинг, баттол!— деди қайтиб кирган Хадича ая.— Нега дамнинг чиқмайди? Онангни хижолатга қўйдинг-ку, ахир. Шундоқ меҳрибон опанг бор экан, сени одам деб йўқлаб келган экан, нега юзига оёқ тирадинг. Очигига кўчиб, уэр сўрай қолсанг бўлмасмиди! Қачонгача ёнингни олиб, ҳамманинг олдида хижолат чекаман. Бўлди энди, бола, мени орқа қилаверма. Қадамнингни билиб бос... Югур ҳозир, Марҳамат опангга ростини айтиб бер.

— Нимани айтгардим?— деди тўрсайиб Раҳим.

— Хомтама бўлма, муғамбир, бу сирни яшириб кетолмайсан. Сен айтмаганинг билан Қудрат айтади.

— Нимани айтарди?

— Менга айтганларини...

Онасининг маънодор қарашларидан бир нима уққандай, Раҳимнинг ўтакаси ёрилди.

— Сенга нима деган эди?

— Кеча тобинг қочиб тургани учун Қудратдан эшитганларимни ичимга ютдим. Ҳа, энди ўзинг айта қол... Ҳали ҳам айтмайсанми? Менга-я?.. Сен отни миниб тоғ яйловга — бобонг томонга боргансан. Тўғрими?.. Ҳа, деявер. Уша ерда нима ҳам бўлиб отни йўқотгансан-да, ўзинг шу аҳволга тушиб келгансан. Яна анигини бобонгдан сўраб оламан ҳали...

Раҳимнинг ранги қув ўчиб, фик этмай қолди... «Қудрат қаёқдан билибди-а бу воқеани? Яйловда нима қилади у? Бувисиникига кетган эди-ку? Ёки аям ўсмоқчилаётганмикин-а?..» Энди унинг юрагига ғулғула тушди. Кенг ҳовлиси шу топда унга торлик қилгандай бўлди. Кечадан бери бўлган воқеаларни бир-бир кўз олдига келтирди...

Раҳим ҳозироқ Қудратни топиб гаплашмоқчи бўлди-да, кўчага чиқди...

Т ў қ қ и з и н ч и б о б

«Оқтой»га бир қучоқ тут новдаси ортган, карвонларча дўппини чаккага қўндирган Қўзибой қўшиқ айтиб ўтиб борарди. Раҳим:

— Қўзи! Ҳой Қўзи, тўхта!— деб уни аранг тўхтатди.

Қўзибой:— Ҳа, нима ишинг бор?

Раҳим:— Қаёққа кетяпсан?

Қўзибой:— Мактабга... Анақа... «Қалқон» ясаепмиз...

Раҳим:— Тўхта, тўхта, қанақа қалқон? Нима тутишга?

Қўзибой:— Борсанг биласан. Сичқондай ковакда ётиб нимани биласан! Чуҳ!..

Раҳим:— Тўхта, тўхта, оғайни. Новдани қаердан олдинг?

Қўзибой:— Чакана гапга қулоқ йўқ. «Иш» кечикади, Бобокул отам уришади. Ўзинг бор, чақиряптилар. Чуҳ, жонивор!..

Қўзибой кетди. Раҳим ундан тузукроқ маълумот ололмай, доғда қолди. «Сичқондай ковакда ётиб» деган гап энди унга кор қилди.

Қудратларнинг эшигида, ариқ бўйида Раъно кичкинтой болалар билан хомбопиш ўйнаб ўтирарди.

— Аканг уйдами, Раъно?

— Ҳу, аниёқда,— деди Раъно лойли қўли билан почта ва мактаб томонини кўрсатиб,— хат ташлагани кетди...

Раҳимнинг кўзига узоқда майда дарахтларни қуршаб турган бир тўда бола чалинди, қандайдир темир асбоблар йилтиради. «Ҳаммаси ўша ёқда. Қизиқ нарса қилишаётганга ўхшайди-да! Эҳ, битта мен қолибман...» Раҳимнинг қалби каптар боласидай типирчилаб ўшоққа талпинди-ю, оёғи торта қолмади. «Борсам, болалар жағимни кўриб, «қутлуғ бўлсин» деб кулишса... Ҳойнаҳой Аҳмад кўрса, «ҳорма, қаҳрамонлик кўрсатиб келдингми» деб калака қилар... Ҳали Қудрат бориб, ҳамма гапни ёйиб юборган бўлса-я! Йўғ-е, Қудрат қаёқдан билади. Билганда ҳам ёярмиди. Яқин кўшни, ўртоқ бўла туриб-а.... Ҳа, Бобокул ота нега чақирдийкин-а? Тагин бутун айб сенда экан деб, мени Лолахонга судраб борса-я! Чатоқ чол, судраса судрайверади!..»

Раҳим шалвираб уйига кириб кетаётган эди, Раънонинг:

— Қудрат! Қудрат акам!— деб чинқирганини эшитди.

Қудрат велосипедда учиб келмоқда эди. Раҳим уни кўриб, негадир ўзини эшик орқасига олди.

— Ҳей, менга қара!— деди Қудрат эшикни қаттиқ итариб қираркан,— нега мен билан бекинмачоқ ўйнапсан?.. Қани юзинг, қани... Уҳў, шолғом-ку! Кимдан калтак единг?.. Таёқдан калтак еганга ўхшайсан-а?

— Қўйсанг-чи, оғайни,— Раҳим кулгига олди.— От йиқитиб қочди...

— Ҳм... Бобонг ҳам шунақа девотувди...

— Бўйнингга олдингми?.. Қани, юр бўлмаса, Марҳамат опамни олдига. Бирга айтамыз...

Раҳимнинг ўтакаси ёрилди.

— Йўқ, йўқ! Қаламтарошимни бермасанг бермай қўя қол. Бормайман мен!

— Бормайсанми? Бўпти, ўзим бориб ҳамма гапни айтаман,— Қудрат велосипедини эшикка қайтара бошлади.

— Айтмайсан! Қани айтиб кўр-чи!..— Раҳим унга ёпишди.

— Қўйвор мени, менга хўжайинмисан? Сени деб мен ҳам ёлгончи бўлайми!— Қудрат велосипедини мингаңча орқасига қарамай жўнади.

— Қудрат! Қудрат дейман!..— деб бақирганча қолди Раҳим.

Қудрат мактаб яқинига борганда, болалар боягидан кўпайишиб, Бобоқул ота атрофини ўраб олишган эди. Чол ерга бемалол чордана қуриб олган ва дурадгорларга ўхшаб теша билан новдаларни йўнаётган эди.

— Ота, «қалқон қанақа бўлади? Қачон ясайсиз?»— деб болалар чекка-чеккадан сўрашарди.

— Буни нон ейишдай осон деб ўйламаларинг, устабузармонлар. Бу ўзи «сепоя»га ҳам ўхшаб кетади. «Сепоя»ни биласанларми? Мен буни ҳов катта уруш вақтида Фарҳодда кўрганман, Сирдарёнинг сувини бўғган вақтимизда, ҳа...— Бобоқул ота одатича узоқ саргузаштини сўзлаб, жиндай мақтаниб ҳам олди. Сўнг одам бўйи қилиб баб-баравар кесилган, учлари йўнилган учта чиллакни танлади-да, ўрик тупининг уч ёғига ораларини сал-сал қочириб суқди. Қалтагина новдани чамбарак шаклида эгди-да, тиккайган чиллакларнинг тепасига қўндирди.

— Чамбаракни чиллакка михлаб қўямиз. Бу нарса даррахтни шамолдан сақлаб туради, мол-пол ҳам тумшугини суқолмайди.

Орқароқда турган Қудратга бу жуда таниш кўринди. «Ҳа, бўлди, бунақасини шаҳар кўчаларида кўрганман», деб юборгиси келса ҳам, Бобоқул отадан ҳайиқди.

Ҳали Бобоқул ота Қудратни кўриб: «Юзингга қоракуяни қаердан юқтирдинг», деб қолди. Қудрат «ким суриши мумкин» деб жон ҳолатда дастрўмолига юзини артиб-артиб қаради, қоракуядан асар йўқ. Бобоқул ота уни калака қилганидан ўзи қота-қота кулиб: «Каптарвоз қўшнингдан юққандир. Сен доғсиз бола эдинг. Ҳа, унга қўшилиб сен ҳам алдаркўса бўлиб қолибсан, чирогим», деб гина қилган, «кап-

тарбозни тез айтиб кел, бақамти гаплашамиз», деган эди. Ҳозир Қудрат Раҳимдан гап очилиб қолишидан чўчиб ишлаётган болалар ичига ўзини урди.

— Ота,— деди Аҳмад,— кўчадаги ҳамма дарахтларга шунақа қилсак-а?

Чол унга руҳланиб, аммо унча ишонмай қаради:

— Кошки эди, соз бўларди-я! Қўлларингдан келмайди-да.

— Нимаси қўлимиздан келмас экан!— деди кучаниб Қўзибой.

— Биласанми, қўзим, бунга анчагина ҳунарманд қўллар керак.

Тез орада текин томошага ишқибозлар, ҳақиқий ҳашарчилар кўпайишиб қолди. Мактаб олдидан катта кўча бўйлаб икки томонда тизилган ёш дарахтларга «сепоя» кийгиза бошлашди. Бобоқул отани ҳам анча шошириб қўйишди. Ота қўлидаги теша, аррачани болаларга бериб:

— Мана бўлмаса, ёш келса ишга дейдилар. Сенлар қиладиган бўлсаларинг, менга тинмоқ керак!— деди мамнунлик билан. Бироқ унинг қўли тингани билан оғзи тинмас, кўчанинг дам у томонига, дам бу томонига ўтиб болаларга жавраб турарди:— Ҳей болакай, кўзингга қара, қўлингга эҳтиёт бўл. Чиллакни тўғрилаб-тўғрилаб маҳкам ўрнат, тагин бўронда қийшайиб кетадиган бўлмасин! Кўрганлар ҳам: «Зап ҳийла топибди-ю, дастпанжаси келишмабди-да», деб кулмасин.

— Кулмайди, ота, қойиллатворамиз!— дейишарди болалар.

— Албатта, албатта,— деди ота тагин мақтангиси келиб,— Бобоқул ота бош бўлган иш ўринламай қолмаслиги керак ҳам.

Аммо катталарнинг бари далада, шикастланган ғўзаларни тиклаш билан овора бўлгани учун ҳозирча буларнинг ишини келиб кўрувчилар йўқ эди.

— Эҳ!— деди Қўзибой ўзидан-ўзи ҳовлиқиб.— Марҳамат опам келиб кўрсала қойил қоладила-да!

— Ҳа, ҳамманикига қойил қолмасалаям, сеникига қойил қоладила!— деди Қудрат ва шеригининг қўлидаги қинғирқийшиқ чамбаракни олиб, тўғрилай бошлади. Аммо қалтисроқ эгиб юбориб, чамбаракни чирт этиб синдириб қўйди.

— Бола — ишинг чала!— деди буларга қараб турган Бобоқул ота ва синган новдани қўлга олиб, эгиб кўрди.— Қуп-

куруқ, тутантириқ боп-ку. Чамбаракка хўлроғи керак-да. Ўзинг ҳеч сават тўқиганмисан?

— Ия, қизиқсиз-а, ота!— деди Қудрат кулиб.— Дадам саватчими?

— Сават тўқиш айбмас, чироғим. Йигит кишига етмиш хунар оз дейдилар, эшитганмисан?

Бобоқул ота хўл новдадан дўппининг оғзидай текис гилдирак эгиб михлаб берди-да, Қудратга ишшайиб қўйди. Сўнг нарироқдаги болалар олдига ўтиб кетди. Қудрат бу воқеанинг Қўзибой билан икковлари ўртасида қолганидан хурсанд бўлиб, бояги гапни давом эттирди:

— Ҳозир Марҳамат опам қаерда эканлар-а?

— Ҳов ҳали бир қучоқ газета олиб далага кетувдила-ку, Олимов акам билан,— деди Қўзибой.

— Ҳа, ҳа!— деди Қудрат Марҳаматнинг узоқда агитаторлик билан банд бўлиб юрганига хурсанддай. Негаки у, Раҳим машмашасини Марҳаматга қандай қилиб очишни билмас, тўғриси очишга юраги бетламасди. У нарса ўқтин-ўқтин хаёлига келиб турди-ю, «сепоя» ясаш билан ўзини чалғитиб, Марҳаматнинг олдига боришни кейинга сураверди. Аммо ҳар сафар кимдир унинг орқасидан итариб: «Бораверсанг-чи, ўз вожатийингдан нега чўчийсан! Сени еб қўядими», дегандай бўларди. «Тезроқ бориб айтмасам хафа бўлади-да. Фақат Марҳамат опам эмас, Лолахон опа ҳам мендан хафа бўлади. Дадам-чи? Дадам ҳам бунини эшитгандир... Эшитган бўлса, нега менга ҳеч нарса демаяптикин? Е ўзимнинг айтишимни кутяптимикин-а?.. Шу Раҳимнинг дастидан дадамдан ҳам гап эшитиб қолмасайдим-да ҳали... Йўқ, кечиктирмасдан бориб ҳаммаларига очиғини айта қоламан. Раҳимнинг дўқидан кўрқаманми!..»

Шунда Қудратнинг кўз олдига Хадича ая келди. Худди Хадича ая унга: «Сендан шуни кутганмидим, холанг ўргилсин. Сени ҳам ўғлим қатори кўрувдим-ку. Битгаю битта арзандамни ҳаммага шарманда қилдингми?»— деяётгандай туюлди. Яна ўз жойидан жиллолмай, анчагача иш билан куйманиб юрди. Кечга яқин Раъно келиб:

— Юр, ака, овқат пиширамиз!— деб қистаб қолди.

— Хадича аямни чақирмадингми?

— Чақирувдим, — деди Раъно аразлагандай бўлиб,— юмушлари кўпмиш, чиқолмасмишлар...

Қудрат ишини чала қолдириб уйга жўнади. Кетатуриб, хаёлига аллақандай шубҳалар келиб, кўнгли ғашланди-ю,

яна: «Ҳозир чиқмасалар, кейинроқ чиқарлар», деб ўзини юпатди.

Аммо шу кунни Хадича ая буларникига на овқат пиширишгани, на сигир соғишгани чиқмади. Эрталаб ҳам Умурзоқ ака кундагидай Хадича ая чиқар деб хотиржам далага жўнаб кетди. Сигир соғиш Қудрат билан Раънога қолди. Акасингил, сутни тўкиб-сочиб бўлса-да, бир амаллаб соғиб олишди-ю, аммо алаҳсиб, сигирни подадан кечиктириб қўйишди. Қудрат кўчага чиқиб, қараса пода ҳов қирга чиқиб борган, офтобда сигир-бузоқлар узоқдан худди энди туғилган қўзи-чоқлардай милт-милт қилиб кўзга ташланарди.

— Полвон отанинг овозини нега эшитмадинг?— деди Қудрат Раънога зарда қилиб.

— Узинг-чи?— деди Раъно ҳам йиғлаворай деб.

— Бўпти, ҳеч гапмас,— деди дарров синглисини юпатиб Қудрат,— ҳозир ўзим етказаман...

У узун тол новдасини синдириб олди-да, сигирини савалаганча тириқтира кетди. Сигир, нима гуноҳ қилганини билмай, думини хода қилиб «мў-мў»лаб борарди. Йўл-йўлакай Қудратнинг миясини ҳар хил саволлар чулғади: «Полвон ота эшигимиздан ўтганда нега «ҳайдо-о!» деб бақирмадийкин-а? Ё жўрттага индамадимикин? Нега энди? Унинг биздан хафа бўладиган жойи йўқ-ку. Уша кунни тоғда Раҳимнинг қилгулигини унинг ўзи менга очиқ айтиб берди-ку... Ҳа, бўлди, отни вақтида Кўкоролга етказиб бермади деб хафадир... Хадича аям-чи? Нега энди бизникига чиқмай қўйди? Ростдан ҳам юмуши кўпайиб кетдимикин, ёки Раҳим мени ёмонладимикин?...» Қудрат биронта саволига аниқ жавоб тополмади, мияси ғовлаб кетди. Югуравериб ўзини ҳам, сигирни ҳам чарчатди. Оёғининг зарб еган жойи зирқирай бошлади. Пода эса паст-баланд адирлар қўйнига сингиб, ниҳоят, кўринмай кетди. «Бор-е,— деди Қудрат яйловга яқинлаша борганда,— борганим билан Полвон отага нима дейман? Бир кунга ҳам молни ўзинг эвлаб боқолмабсан-да демайдимин!» Қудрат ўтлоқ ён бағрида сигирини ўтлатиб ўзи дўлана дарахти тагида ёнбошлади... «Эҳ, кўчадаги болалар нима қилишаётган экан-а? «Сепоя»ларни биткизишганмикин? Бобоқул ота билан болалар: «Қудрат ҳам Раҳимдай қочқоқ экан», деб кулги қилишаётгандир, роса...»

Чиндан ҳам, Қудрат қийин аҳволда қолган эди-ю, бунинг сабабини ўзи ҳам тушунолмасди. Уйлай-ўйлай, охири сабабини топган бўлди: «Ҳаммасига сабабчи — бувим. Агар бу-

вим таранг қилмай тезроқ кела қолганда, мен бу аҳволга тушмасдим!..» Ҳа, саёҳатга вақтида боролмагани, альбом учун етарли суратлар ололмагани, Раҳим ташлаб кетган отни миниб жавобгар бўлиб ўтиргани, кечадан бери эса кўчадаги қизиқарли ишларни қўйиб, сигир-бузоққа боғланиб қолгани — ҳаммаси, ҳаммаси учун бувиси айбли... Лекин одам ўз бувисидан бировга нолий олармиди?.. Буни кимга айтиш мумкин? Дадасига айтса, негадир қулоқ солмайди. Бунақа гапларни акасига айтиши мумкин эди, бироқ акаси узоқда! Узоқда бўлганидан у билан хатда ҳам ўз аҳволини ўртоқлашолмайди. Дадаси «Пўлатжон ўғлим ташвишланмасин», деб хатни бошқача қилиб ёзди... Қудрат оилавий сирни яна битта кишига — ўзининг адаши Қолягагина айта оларди.

— «Эҳ, Коля, Коляжон! Мунча кечикдинг!..»

У н и н ч и б о б

Қудрат почтадан негадир шалвайиб келаётган эди. Қўлида «Пионерская правда» газетаси. Қўзи газетада-ю, аммо хаёли бошқа ёқда — бувиси яшайдиган ва Коля ўқийдиган жойларда эди. Мана бугун ҳам адашидан хат-хабар келмади. «Нимага унинг дараги йўқ-а?..» Газетадаги қизиқ расм бир дам унинг диққатини тортди: Раънога ўхшаган жажжи бир қизча ёмғирда соябонча тутиб мактабга кетаётибди. Йўлда унинг икки ўртоғи учраб қолди. Қизча дарров бу ўртоқларини ўз соябончаси тагига олди. Уларни соябон остига амаллаб сиғдирди-ю, аммо ўзи соябончадан ташқарига чиқиб қолди... «Қизиқ экан. Раънога кўрсатаман бунини...» — деди у ўз-ўзича руҳланиб. Сўнг расм ёнидаги «Дўстлик» сарлавҳали шеърни баланд товуш билан ўқий бошлаган эди, орқасидан биров аста келиб, икки қўли билан унинг кўзларини «ойнами, тароқ» қилиб маҳкам бекитди. Қудрат беихтиёр тўхтаб, номаълум одамнинг қўлидан қутулиб чиқишга қанча тиришмасин, кучи етмади.

— Аҳмад!.. Қўзи!.. Рустам!.. Улмас!.. Ҳа, Меҳри!.. — деб Раҳимдан бошқа таниш номларни бирма-бир айтиб чиқди, бўлмади. «Тополмадим» дегандан кейингина қутулди. У орқасига ўгирилиб, худди ҳозир уйқудан тургандай тиниб кетган кўзларини катта очиб, қувонч билан қичқирди. — Эҳ, сен-мидинг!! Вой-бўй, қандоқ сабринг чидади-я шунча жим туришга! Ҳеч эсимга келмабсан-а!

Унинг қаршисида йилтироқ сочлари шабадада тўзиб кетган, юзидаги сепкили ва чап қулоғи ёнидаги холи ўзига ярашган бола кўк кўзларини шод жилмайтириб турарди. Бу — Коля эди. Коля каттагина брезент рюкзак ва чарм папкасини тасма билан елкасига осиб олган эди.

— Имтиҳондан ўтиб бўлдингми?

Коля тўхталиб папкасини очди-да, эҳтиётлаб солиб қўйилган қалин, шалдиरोқ «Мақтов қоғози»ни олиб кўрсатди. (Худди шунақасини бултур Қудрат ҳам олган, рамкага солиб уй деворига илиб қўйган. Аммо бу йил маълум сабаб билан «Мақтов қоғози» ололмаганини ҳозироқ айтиб дўстини хафа қилгиси келмади.) Қудрат Колянинг сумкасини кўтариб олиб, гапни бошқа ёққа бурди:

— Жуда оғир-ку бу хуржунинг? Нималар бу, нуқул китобми дейман?

— Ҳм. Сенинг буюрганларинг ҳам бор, инайкейин, фотоқоғозлар.

— Яша, адаш! — Хурсанд бўлиб кетди Қудрат ва шунча совға келтирган дўстини ҳам хурсанд қилиш учун қишлоқ янгиликларидан сўзлаб бергиси келди. Лекин, Қудрат кутмаганда Колянинг ўзи муҳим янгиликдан бошлаб қолди:

— Йўлдан бувингникига ҳам кириб келдим. Салом деди. Толқон бериб юборди халтачада...

— А-а! — деди Қудрат оғзи очилиб. — Бувим яхшими? Қачон келармиш?

— Қайдам... Мен билан юра қолинг десам, тагин эски гапи: Тобим йўқ, юрак ўйноғиман» деди. — Коля кулиб юборди. — Ўзи бўлса, ўғирда толқон туйиб турибди... Мен унга: юраверинг, қишлоғимиз ҳавоси яхши, тузалиб кетасиз десам, «чўл-биебон дейишади-ку, бадтар юрагим сиқилиб кетар» дейди... Ўша ерда докторга кўрсатамиз десам, «қишлоқ докторинг нимани биларди» дейди... Ишқилиб кўндиролмадим-да.

— Бувимнинг касалига тушунолмайд қолдим! — деди Қудрат маънос тортиб. Дўстлар янги қишлоқ кўчаси ўртароғидаги Ефим тоғанинг уйига кирдилар. Шунда Қудрат дўстига ўз кўнглини очиб, оиласидаги қийинчиликларини бирма-бир ҳикоя қилди. Гап, айланиб, Раҳим билан ўртадаги жанжал ва унинг сабабларига бориб тақалди. Неча кундан буён ҳаммадан яширавериб юрагини тўлдирган бутун сирлар ипидан игнасигача Коляга аён бўлди. Қудрат ҳатто Раҳимнинг ажойиб қаламтарошини ҳам чўнтагидан олиб кўрсатди; аммо

бу нарса Колянинг ҳавасини келтирмади. Қудрат маслаҳат кутиб дўстининг ўйчан, ақлли кўзларига тикилган, унинг ҳар бир ҳаракатини зийраклик билан кузатмоқда эди. Унинг кўзи Колянинг тугмаси солинмай қайрилиб турган оқ кители кўкрагидаги «ВЛКСМ» значогига тушди. Яқинда шаҳарга борганида Коляни бу значоги билан табриклаган эди-ю, ҳозир худди биринчи марта кўраётгандай, яна яқинроқдан тикилди. Бу вақт унга Коля ўзидан каттароқ кўриниб кетди. Чиндан ҳам Коля ярим ёшча катта экан. «Менинг ёшим августда ўн тўртга тўлади. Ушанда ўтаман комсомолга... Мени комсомолга олишармикин-а?.. Мен яхши ўқий олишимни, намунали комсомол бўла олишимни кўрсатаман, албатта!..»

...Бундан анча йиллар бурун, Қудрат энди оёққа кирган ва ғужур-ғужур тили чиққан вақтда, Умурзоқ ака Коляни «янги меҳмон» деб шаҳардан опичиб келган эди. Зеби хола уни қучоқ кериб қарши олган ва юз-кўзини силаб, иссиқ сувда чўмилтирган, кейин икки болани бир хилда кийинтириб қўйган эди... Ушандан бошлаб Коля буларнинг оиласида ўз уйидай яшади. Икков бола бир-бировини худди бир қориндан таллашиб тушган эгизакдай кўриб қолган эди. Қўшнилари ҳам бу кўк кўз, ёқимтой болани жуда суюшар ва Қудрат билан иккиси бўйда теппа-тенг бўлганидан уларни «Ҳасан-Ҳусан» дея эркалашарди.

Коляни етти ёшга тўлганда шаҳардаги рус мактабига беришди. У мактабда ётиб ўқир, каникулни эса қишлоқда Қудрат ва бошқа ўртоқлари билан бирга ўтказарди.

Одатда, дўстлар бир-бирининг дилидагини кўзларидан ўқиш оладилар. Коля ҳозир бир сўз ҳам айтмай, уйдаги алақийиб ётган нарсаларни йиғиштирар экан, Қудрат унинг авзойидан шуни аниқ ҳис этди: Коля Қудратга ҳам ачинапти, ҳам ғижиняпти.

— Ҳа, адаш, нега бир хил бўлиб турибсан?— деди тоқати битиб, Қудрат.

— Тўхтаб тур-чи, қоринни тўйғазиб олайлик,— деди Коля ғижинганини яшириб ва стол устини тозаллади-да, дадасидан қолган қовурмани, нон, шакар ва толқонни олиб қўйди.— Бувинг-чи, толқонни шакар солиб сутга қориб берган эди, мазза қилиб едим-да. Жуда ширин бўлар экан.

— Бўлмаса сут олиб келайми уйдан?

— Қўй, борганимизда...

— Юр, ҳозир, Раъно чой қўйиб зиёфат қилади... Ҳа, Раънонинг қўлидан иш келадиган бўлиб қоляпти...

— Бувинг билан аканг келганда қиламиз зиёфатни,— деди Коля дўстини хурсанд қилмоқчи бўлиб.

Лекин Қудрат:

— Бувим қачон келарди...— деди умидсизлик билан.

— Келтиришга ҳаракат қиламиз-да. Дадангга айтсак, ўзлари машинада олиб келадилар.

— Бе-е, дадамни қўллари тегармиди! Айтсам, қулоқ ҳам солмайдилар-ку.

— А?— Коля ажабланди ва энди кўнглидагини очиқ айтди:— Сенинг ўрнингда мен бўлсам, ҳамма гапни Марҳамат опага айтиб, маслаҳатлашардим. Сенга у ўзини шунча яқин олса-ю, сен ундан гап бекитиб ўтирсанг яхшими? Ўз вожа-тийингни хафа қилиб-а?

Унга ялт этиб қаради Қудрат. Яқин дўстидан бунақа танбеҳни кутмаган эди у. Коля, қаттиқ тегиб қўймадиммикин деб, Қудратга жилмайганча, қараб турар, Қудрат эса томоғини филт-филт эткизса ҳам, оғзига солган толқонни ютолмай қийналарди. Сўнг, Коля узатган чойдан бир қултум хўплаб юборди-да, нафас йўли очилиб, товуши чиқди:

— Чақимчилик қиламанми?..

— Сен яширганинг билан очилмай қолармиди?

— Ким очарди?

— Мен сенинг энг яқин дўстингман-а?— Овозини хиёл пастлатди Коля ва ўзи ётиғи билан жавоб берди:— Ҳа. Мендан сир бекитмаслигингни Марҳамат опа ҳам, даданг ҳам билишади. Сен айтавермасанг, мендан сўрашади. Хўш, шунда мен ҳам яшириб туравераманми?

— Айтасанми бўлмаса?— деди чўчиб Қудрат.

— Ҳа, айтмайми?

Қудратнинг дами ичига тушиб кетди, қошини кериб жавоб кутиб турган Колянинг афтига тик боқолмади. Коля очиқ кўнғил, тўғри сўз дўст эди. Ана шу биттаю битта дўсти ҳам унинг қилиғини маъқулламаяпти. Демак, энди Қудрат ҳеч кимдан ҳимоя кутмаса бўларкан-да! «Сирни яширган сарим, қайтага ҳамманинг кўзига ёмон кўришиб қолаётганга ўхшайман»,— деган фикр шу дақиқадан бошлаб унинг миясини эгаллади. Хадича аяни хафа қилиб қўйиш, Раҳим билан ўртоқчиликдан чиқиб қолиш, дадасидан дакки ейиш каби ҳамма андишалар кейинга сурилди. Ҳозир, шу минутнинг ўзидаёқ Марҳаматга учрашгиси, Коляга билдирган бутун гапларини унга сўзлаб бергиси келиб қолди...

— Юр бўлмаса...— деди дадилланиб Қудрат.

— Бўпти!— деди Коля дўстининг қарори ўзгарганидан се-
виниб.

Улар катта кўча бўйлаб боришарди. Кўчанинг икки бети
бўйлаб тизилган ёш дарахтларнинг ҳаммасига «сепоя» —
«қалқон»лар кийгизилиб, ариқлар текисланиб, чимлар босиб
қўйилган эди.

— Қойил қилишибди!— деди Коля, буни болалар қилган-
лигини билгандай.

Катта кўча муюлишига етганларида, колхоз устахонаси-
нинг тақир-туқури эшитилиб қолди.

— Юр, дадамни кўриб ўтамиз,— деди Коля йўлни устахо-
на томонга буриб.

Мана, олди очиқ узун-узун устунли кенг бино. Унинг ичи-
тоши лиқ тўла асбоб-ускуна: ғўлачалар, тахта ёғочлар, «лай-
лак» бўлиб ётган аравалар, ғилдираги синган автокачалар,
шоти, кегай, гупчаклар, ғилдирак темирлари, қоziқдай-қозиқ-
дай михлар. Ишхонанинг бир бурчагида уста Шоқосим қора
терга ботиб, электрстанокда темир қирқмоқда, станокдан
чиққан чинқириқ одамнинг қулоғини битириб юборгудай. Бир
тарафда Колянинг отаси — бадани темирдай қорайган, чўққи
соқолли чол оғир болга ушлаб араваچанинг ўқини тўғрила-
моқда. У болаларни кўриши биланоқ болгани ерга гуп этка-
зиб ташлади, қисик кўк кўзларини катта-катта очиб, қиров
босгандай оқиш узун мўйловини силкитиб:

— У... геройлар, қани бу ёққа!— деди йўғон товуш би-
лан.— Балли, ўғлим, мени хотиржам қилдинг. Мана энди
бирга ўйнайверасизлар. Қудрат ҳам сени кўп соғинган эди.
Тўғримми? Ҳа, айтмоқчи, Қудрат, янги уй ёқдимми?

— Ҳм,— деди Қудрат чолнинг кўнгли учун ва шу пайт
акаси хатида «Ефим тоғамга кўпдан-кўп салом айт», дегани
ёдига тушди, бу омонатни Ефим тоғага вақтида топширмага-
ни учун уэр сўради.

— Шундай қимматли омонатни бир ҳафтадан бери
сақлаб юрибсанми-а? Вақтида айтмайсанми, мен унга дар-
ров мактуб ёзмайманми?

Ефим тоғанинг гинаси ўринли. Ахир, Ефим тоға булар-
нинг энг яқин кишилари-ку. Ефим тоға Умурзоқ ака оиласи
билан даставвал Пўлатжон орқали танишган эди...

...Урушнинг охириги йили, Ғалаба байрами арафаси. Умур-
зоқ ака билан Зеби хола фронтдаги ўғли Пўлатжондан узоқ
кутилган хатни олдилар. Пўлатжон аввало хатни кечиктир-
гани учун уэр сўраган: хатни кеч ёзганига сабаб ярадор бў-

либ қолгани экан, ота-онам ташвишланмасин деб буни билдирмай турган экан. Энди у соғая бошлаган, яқин орада госпиталдан чиқиб яна фронтга жўнамоқчи экан. Пўлатжон ўз хатида госпиталда Ефим Ефимович деган бир одам билан танишганини ёзган. Бу одамнинг ўзи ҳам ажойиб, фамилияси ҳам ажойиб — Суворов экан. У ўз бошидан ўтган оғир саргузаштларини сўзлаганда, ҳар хил юртлик ёш солдатлар соатларча ўтириб, чурқ этмай тинглашаркан. Ефим Ефимович яшаган Москва ғарбидаги қишлоқни фашистлар босиб олган. Ефим Ефимович ўрмонга — партизанлар орасига бориб қўшилган. Фашистлар ҳайдаб юборилгандан кейин, Ефим Ефимович қишлоққа қайтса, на уйи қолибди, на бола-чақаси. Фашистлар унинг уйини ёндириб юборган, хотинини «эрингнинг қаердалигини айтасан», деб қийнаган, айтмагандан сўнг отиб ташлашган. Катта ўғли Виктор жангда ҳалок бўлган. Қенжатоий Коляни эса, етим қолган бир тўда гўдаклар қатори мамлакатнинг шарқига кўчирилган, деб эшитган. Шунда Пўлатжон ўз оиласига Коля исмли бир гўдак қабул қилинганлигини айтиб, Ефим Ефимовични хурсанд қилган, ҳам ўз уйининг адресини билдирган. Ефим Ефимович дарҳол Пўлатжондан боланинг сочлари, кўзлари қандайлиги, чап қулоғи ёнида холи борми-йўқлигини суриштира кетган. Бироқ Пўлатжон бу ёғини айтиб беролмаган, чунки Умурзоқ ака болани Пўлатжон урушга кетгандан сўнг келтирган. Пўлатжон Ефим Ефимовичга «боланинг расмини сўраб олдирамиз», деб ваъда берган ва бу ҳақда ўз уйига хат ёзган. Умурзоқ ака билан Зеби хола: «У одам Колянинг отасими-йўқми, балки Пўлатжон янглишаётгандир... Қим билади, балки тўғридир ҳам. Урушда нималар бўлмайди. Лекин ҳар ҳолда олдиндан боланинг кўнглини алағда қилиш керакмас» дейишиб, буни Коляга билдиришмаган-у, суратини олдириб юборишган...

Кунлар ўтди. Фарғона қишлоғида ҳандалак пишган, чиллаки чумак урган кезлар. Бир куни кечга томон Умурзоқ аканинг эски қўрғончаси олдида нимдошгина солдат шинели кийган одам пайдо бўлди. У, елкасига брезент қопчиқ илган, қўлида арча шохидан йўнилган ҳасса. Қудрат билан Коля тол новдасини миниб «от-отакам» ўйнашиб кўча чангитиб юришган эди. Шинелли киши хиёл оқсоқланиб, болалар яқинига келди-да, пешанасига юлдузча қадалган эски шапкаси остидан кўк кўзларини Коляга тикди. Болалар ҳам унинг қаршисида «от»ни тўхтатишди.

— Сизга ким керак, амаки?— деди Қудрат унга ғалати тикилиб.

Киши индамади. Фақат унинг ҳали оқ ораламаган узун мўйлови ва соқолли ияги қалтираб кетди. Болалар бир-бирларига қараб олишди.

— Сизга ким керак, амаки? — деди бу гал Коля, индамас одамдан ётсирраган ҳолда.

Киши ҳамон чурқ этмасдан унга синчиклаб тикилганча турарди. Яна бир лаҳза ўтгач, бирдан қўлидаги ҳассаси тушиб кетди-ю, Коляга томон қучоқ кериб келди.

— Уғлим Коляжон... Мени танимадингми?!

Унинг овозигина эмас, бутун вужуди қалтирарди. Коля кўзларини ола-кула қилиб, ҳеч нарса англамай, чўчинқираб турарди. Отаси уни бағрига босиб:

— Уғлим! Уғлим... Мен отанг бўламан!— деб юз-кўзидан ўпди.

Шунда Коля унинг оталик меҳрини ҳис этиб:

— Дада!.. Сенмисан?..— деганча унинг бўйнидан маҳкам қучоқлади...

Умурзоқ ака азиз меҳмонни фарғоналикларга хос сахийлик ва очиқ юз билан қарши олди, тўкин дастурхон ёзилган уйнинг тўрига ўтқазди. Узоқ жойдан келган ҳурматли меҳмонни кўргани, унинг катта уруш ҳақидаги ҳикояларини тинглагани бу уйга деярли бутун қишлоқ тўпланди...

Умурзоқ аканинг илтимоси билан Ефим тоға (ёшлар уни шундай деб атай бошлаган эдилар) қишлоқда бир ойча бўлди. Меҳмон бўлибгина қолмай, колхозчилар билан тез элакишиб, қурилиш ишларига аралашиб ҳам кетди. У яхши дуррадгор, меҳнат билан суяги қотган, шинаванда, дилкаш одам эди. Ешу кекса унга ўрганишиб қолишган эди. Шу сабабли, Ефим тоға ўғлимини олиб Москвага қайтсам деганда Умурзоқ ака ҳам, бошқалар ҳам розилик беришмади. Уша кунлари армиядан қайтган Пўлатжон-ку, фронтлик отахонини ўз ёнидан бир қадам жилдиргиси келмасди. Ефим тоғанинг ўрмонда кўрсатган ҳушёрлиги натижасида қанча партизанлар ҳалокатдан қутулиб қолгани тўғрисидаги ҳикоя Пўлатжон орқали ҳаммага ёйилган эди.

Табий, Ефим Ефимович ҳам бу янги дўстлардан осонликча кўнгил узолмас эди. Узининг жонидан ширин фарзандини меҳрибон кишилар қучоғида кўриб, ғам-кулфатлари дунутилган, вақти чоғ эди.

Коля бўлса-ку бу оилани ўзиникидай билар, Зеби холага

онасидай суянган эди. Ефим Ефимович буни яхши сезса-да, ўз ҳамқишлоқлари унга кўз тутиб турганларини ўйлар, уларни қўмсар эди.

— Тўғриси, мен бу ерда ўз уйимдай бемалол яшаяпман, биродарлар. У ердаги жойимиз ҳали хароба ҳолида ётгандир. Уни тиклаш учун одам керак. Менинг ҳам ўрним йўқланаётгандир, албатта. Бормасам, ҳамқишлоқларим олдида инсофдан бўлмас...

Ефим Ефимовичнинг бу узри ўринли эди. Умурзоқ акалар ўйланиб қолишди. Сўнг кимдир, Ефим Ефимовичнинг қишлоғига хат ёзишни таклиф этди. Бу ҳаммага маъқул тушди. Кўпчилик номидан хат ёзиб, Ефим Ефимовичнинг бу ерда жуда зарур иш билан банд эканини, кечиккани учун хафа бўлмасликларини дўстона илтимос қилишди...

Қолхоз идораси Ефим Ефимовичдан янги устахона қурилишига бошчилик қилишини сўради. Ефим тоға буни жондилдан қабул этди. Шундай қилиб, Ефим тоға янги оила, янги дўстлар, янги вазифалар билан банд бўлиб, Фарғона қишлоғида узоқ туриб қолди...

Ефим тоға ўғилчаси билан Умурзоқ аканинг қишлоқ чеккасидаги эски қўрғончасида, кичкина бир ҳужрада яшаркан, Қудрат ва унинг ўртоқлари кўпинча кечки пайтлар шу ҳужрага тўпланишарди. Ефим тоғадан рус тилини ўрганишар, унинг уруш хотираларини, ажойиб эртаklarини берилиб тинглашарди. Унинг иши бошидан ошиб ётган бўлса-да, болаларнинг раъйига қараб, соатларча бемалол мириқиб суҳбатлашарди. Қишлоқ мактабида ва уйларда арча байрамини ўтказишни одат қилган киши ҳам шу эди. Унинг янги йилда «Қорбобо» бўлиб совғалар улашганини, қизиқчиликлар қилиб кечани жонлақтирганини болалар ҳар чоғ завқ билан эшлашади.

Ефим тоғанинг кексайиб қолганига қарамай, чаққонлиги, уринчоқлиги кишиларни ҳайрон қолдирарди. Мана энди, Кўк-оролга кўчиб келгач, ишлари яна ҳам кўпайиб кетди. Янги устахонада араваларни ремонт қилиш, дала шийпонлари ва яслилар учун стол, стуллар, мактаб қурилишига ром, эшиклар ясаб бериш... Эҳ-е, шунча юмушлар орасида унга болалардан ҳам заказлар тушиб туришини айтмайсизми. Тагин буларники ҳаммадан ҳам зарур, қисталанг-а!.. Бошқаларини қўяверинг-у, битта Қўзибойнинг ўзидан биратўла иккита заказ тушибди: эшак аравани тузатиб бериш, ҳам қуёнга чиройли катак ясаш...

Ефим тога ғўла устига ўтириб, болалар билан хийла вақт суҳбатлашгач, бирдан дик этиб ўрнидан турди ва болгани қўлига олиб, ўқи букри одамдай акашак бўлиб кетган арава олдига борди.

— Буни тезроқ тузатиб бермасам, Қўзибойдан балога қоладиганга ўхшайман.

— Аравачани нима қилар экан у?— деди Қудрат Қўзибойнинг бу янгилигига ажабланиб.

— Қайдам, тут барги ташийман деяпти-ку.

— Дадасига тузатирса бўлмас эканми?

— Дадасига олиб борган экан, мактаб қурилиши аравангдан зарурроқ, дебди. Қўзибой ўзи яхши бола, менга бир иши тушибди, майли дея қолувдим. Лекин икки оёғини бир этикка тикиб туриб оляпти. Айтиб қўйинглар, хафа бўлмасин, эртагача битказаман. Аввало яхши ўйлаб сўз бер, раз сўз бердингми, ҳар қандай қилиб бўлса ҳам бажар. Тўғрими, 1еройлар?..

* * *

Қудрат билан Коля Марҳаматни қидириб Булоққовузга боришди. Биология кабинетини қараб, пионер уйига ўтишганда Марҳаматга дуч келишди. Марҳамат хурсанд бўлиб Колядан ҳол-аҳвол сўрай кетди.

— Оббо Коляжон-ей! Худди билгандай, вақтида етиб келибсан-да... Мана, сенинг баҳонанг билан Қудратжон ҳам келибди.

— Ҳа, сизда зарур гапи бор экан,— Коля Қудратга «энди гапиравер» дегандай имо қилиб қўйди. Қудрат столга қапишиб олиб жанговар варақа тайёрлашаётган Аҳмадга ва Қўзибойга қараб, бирпас иккиланиб турди.

Марҳамат далда берди:

— Ийманмай қўя қол, айтадиган гапинг Қўзибойга ҳам, Аҳмадга ҳам фойдали...

Қудрат эса «бу сир Марҳамат опамдан бошқага ёйилмасмикин», деб юрган эди. Энди ўз ёнида Коля тургани далда бўлдимми, бирдан тетиклашди, «кел, бўлар иш бўлди», деб маълум жумбоқни ечди... Қудрат томоғига бир нима тикилгандай, ютина-ютина ҳикоя қиларкан, тингловчиларнинг кўз олдиларида шундай манзара гавдаланди: тоғ яйлови... моллар баланд-пастликларга ёйилишиб, ўтлаб юришибди. Полвон ота яйлов этагидан ёйилиб оқаётган сой лабида салқин-

лаб ётибди... Раҳим саманда келиб тушди-да, ниманидир ахтара бошлади. Секин бориб, бобоси яқинида жийда дарахтига илиб қўйилган милтиқни олди. Ундан кейин тепалик панасига ўтиб, «ов» ахтарди. Ҳеч нарса кўзга чалинмади... Унинг назарида рўпарадаги қир ён бағрида бир ниманинг уяси кўрингандай бўлди. Раҳим ўша уяга милтиқни ўқталиб пойлаб ётди.

Бир вақт қуён лип этгандай бўлди. Раҳим милтиқни чап томонига қўйиб, таваккалига тепкини босиб юборди. Қўндоқ шарақ этиб қулоғи аралаш юзига тегиб кетди. Қулоғи шанғиллаб, чўчиб тушганидан милтиқни улоқтириб юборганини ўзи билмай қолди. Уқ узилган томонда — тепа пастада ўтлаб юрган той бир сакраб, олдинги оёқларини кўтариб ташлади-да, қаттиқ пишқириб қаёққадир ўзини урди. Моллар думини хода қилганча ҳар ёққа тирақайлашди, баъзилари сойга ўзини ташлади. Сой бўйидан «ҳой-ҳой!» лаб келаётган Полвон отага ҳам қарамай, Раҳим тепалар панасига ўзини олганича ғойиб бўлди...

Қудрат эгасиз дайдиб юрган саманни тутиб Полвон отанинг олдига борганда, Полвон отадан шу воқеани эшитган. Полвон ота: «Тезда Кўкоролга еткизгин», деб отни Қудратга топширган...

Аҳмад ҳам, бошқалар ҳам бу ҳодисани чала-чулпа эшитиб юришган, кейинги кунларда эса ҳар хил ўйинларга берилиб Раҳим ҳангамасини, Раҳимнинг ўзини ҳам буткул унутишган эди. Бироқ Қудрат айтаётган ҳодиса уларга илгари эшитганларидан хийла бошқача, тўғриси, анча қизиқарлироқ туюлди. Ҳатто Қўзибойнинг оғзи карнайдай очилиб, кўзлари бежо жавдираб кетди. Унинг афтидан: «Оббо Раҳим чатоғей, сени биз бунчалик деб ўйламаган эканмиз-а, қойил қилган экансан-ку...» дегандай ҳавасланиш акс этиб кетди. Марҳамат бўлса, аввалига Қудратни жиддий туриб тинглади. Ҳикоя охирлагач эса, унинг чиройи анча очилди. Бунга Қудрат ҳайрон қолди: «Ахир Раҳимнинг қилиқларида ҳеч хурсанд бўладиган жойи йўқ-ку...» Тўғри, Марҳамат ҳозир Раҳимдан эмас, Қудратдан хурсанд бўлган эди. Негаки, у Раҳим ҳақида ҳар кимдан, айниқса, куни кеча Полвон отадан эшитганларини Қудратникига солиштириб кўрмоқчи, Қудратни яна бир синамоқчи эди-да...

— Раҳмат,— деди у Қудратнинг елкасига қоқиб:— Ҳар ҳолда ростига кўчдинг. Нима учун ўз вақтида айтмай юрганингни ҳам биламан. Яқин қўшнимдан ажралиб қоламан деб

Олимов билан Марҳаматнинг ҳозирги муштлашувдан бе-
хабар қолганларига кўплар хурсанд бўлди. Ахир, муштлаш-
ганларнинг ўзигагина эмас, томоша қилганларга ҳам уят-да...

— Айтмаймиз-а?— деди Қудрат Қолянинг қулоғига. «Айт-
маймиз» деб имо қилди Қоля болаларга.

Марҳамат бир нимани сезгандай, қош-қовоғини чимириб
деди:

— Мен сизларга бир катта янгиликни айтай деган эдим.
Лекин, афтидан, хаёлларинг бошқа ёқда кўринади...

— Айтинг! Айтаверинг, Марҳамат опа!— деб чувиллаш-
ди болалар.

— Қани, бўлмаса, ўтириб олинглар!— Олимов билан Мар-
ҳамат қайрағоч тагидаги стол ёнига ўтиришди... Болалар
скамейкаларга тизилишди; Раҳим секин қочиб қолишнинг
эвини қиллолмай, ҳамманинг пиқ-пиқ кулгисига сабаб бўлиб,
қайрағоч тагидаги ўт устига чордана қурди. Энди Раҳимнинг
сўлжайган башарасига на болалар ва на Марҳамат қайрилиб
қарамади. Ҳамма бўйинини ғоз қилиб, Марҳаматнинг оғзидан
чиқадиган янгиликни кутмоқда эди. Марҳамат, кеча партия
мажлиси бўлиб, колхозда назорат постлари тузишга қарор
қилинганини айтиб берди.

Бирдан болаларда жонланиш бўлиб, савол ёғилди:

— Постга кимлар олинади? Нима иш қилинади?..

Марҳамат тушунтирди:

— Назорат постларига комсомоллар, актив пионерлар
танлаб олинади. Уларнинг вазифаси пахта ҳосилини ошириш-
да катталарга ёрдамлашиш, экинларни қишлоқ хўжалик за-
раркунандаларидан, сув босиш, пайҳон бўлишдан сақлаш...
Тушунарлими?

— Бўлди! Жойида экан! Бизни ёзаверинг!..— Ундан ортиқ
бола бараварига қичқирди. Аҳмад, Қўзибойларнинг овози
ҳамманикидан баландроқ чиқди.

Баъзилар эса ёқинқирамагандай ёки нимадандир тили
қисикдай, иккиланиб бир-бирини туртишди. Қудрат ҳам, мен
нима қилай, дегандай Қоляга имо қилди... Шунда Раҳим
ўзининг четда унутилиб қолишдан чўчидими, аста скамей-
кага ўтиб олди.

— Мен,— деди Марҳамат,— «бизнинг отряд пионерлари
бу ишда яқиндан қатнашади» деб ваъда бермоқчи бўлдим-у,
аввал ўзларинг билан бир маслаҳатлашиб олай дедим. Кўп-
чилигингиз бу вазифани бажаришга тайёр кўринасиз-а? Ле-
кин бунни осон деб ўйламанглар.

— Марҳамат опангиз тўғри айтяпти,— деди гапга аралашиб Олимов.— Деҳқончилик ўйинчиқ эмас. Мен кеча бригадаларни айландим. Селдан кейин ғўзаларни ўт босган, ҳашарот оралаган. Колхозчилар жуда шошиб қолишибди. Айниқса янги ерни экинга ўргатиб олиш анча қийин бўляпти. Шу топда ота-оналарингизга эпчил ёрдамчилар керак. Мен бошлиқларга: «Болаларимиздан фойдалансак бўлади, бекорга ҳам шаталоқ отиб кўча чангитиб юришибди» десам, баъзилари қарши бўлди. «Қўйинг, домла, болаларингиз ишни бузиб қўйишади» деди биттаси, бошқалар ҳам қўшилишди...

Бу гап болаларга ғалати туюлиб, ўйлатиб қўйди: «Қим қарши бўлган экан-а?» — деган савол уларнинг бетидан яққол акс этиб турарди.

— Дадангмасмикин шу?— деди бир бола Қудратнинг қулогига.

— Нега энди?— деди жеркиб Қудрат.

Буни эшитиб қолган Аҳмад Қудратнинг ёнини олди:

— Умурзоқ амаким болаларни яхши кўрадилар. Эсингдами, селни тўсиш вақтида хурсанд бўлган эдилар... Бобоқул отадан чиққандир бу гап. У ҳадеб болаларни тергайверарди.

— Майли, сизлар хафа бўлманглар,— деди болаларнинг кайфиятини пайқаган Олимов.— Мен катталар олдида сизларнинг ёнингизни олдим. «Болаларимиздан айрим хатоликлар ўтди, энди қайтаришмайди. Улар астойдил киришса, қўлларида анча иш келади. Башарти, биронтаси тагин ўйин бузуқилик қилса, биз кафил, кўпчилик бор, отряд бор, ишонаверинглар» дедим...

— Ана, кўрдингизми! Энди ўқитувчингизни, мени уялтириб қўймасаларингиз бўлгани!

— Уялтирмаймиз, Марҳамат опа, ишонаверинг! Постга ёзаверинг бизни...

Марҳамат постга аъзолар ёзишдан олдин комсомоллардан пост бошлиқлари сайлаб олиш кераклигини айтди. Кўпчилик худди тил бириктиргандай Аҳмадни кўрсатди. Аҳмад бир чайқалиб тушди-да, йўталиб олиб деди:

— Бўлмайди, мен Борисда ишламоқчиман! Коля яхши!..

— Коля кутубхона ташкил этмоқчи,— деди Марҳамат.

— Қудрат-чи?— деди болалардан биттаси.

Қудрат унга хўмрайди:

— Қўйсанг-чи, вақтим йўқ. Иннайкейин, комсомолга ўтмаганман...

Марҳамат Олимовга қаради. Олимов ўйланиб олди-да:

— Қудрат вақт топса-ку, мен ўзимга помошник қилиб олардим-а,— деб Қудратнинг кўнглини кўтарган бўлди.

— Майли,— деди уни қувватлаб Марҳамат.— Менимча ҳам постга Аҳмаднинг ўзи бўла қолсин. А, Аҳмад?

Аҳмад қадини кериб, томоғини қириб, ён-беридагиларга аланглаб олди. Коля, Қўзибойлар унга кўз қисиди. Аҳмад буни бошқача тушунди-да, чўрт кесиб:

— Йўқ!— деди ва тап этиб ўтириб олди.

— Ие, Аҳмаджон, шунча ўртоқларинг маъқулласа-ю, нега йўқ дейсан?

— Қайдам?..— Аҳмад яна ҳамманинг кулгисини қистатди.

— Бўлавер! Қўрқма, Аҳмад! Ёрдам берамиз!— деб далда беришди Қўзибой, Колялар.

Аҳмад уларга ҳайрат билан боқиб, ғулдуради:

— Нега бўлмаса кўз қисдиларинг?

Яна кулги кўтарилди. Марҳамат билан Олимов ҳам Аҳмаднинг соддалигидан завқланиб кулишди. Марҳамат унга эртагача ҳар бир бола билан алоҳида гаплашиб, пост аъзоларининг рўйхатини тузишни топширди. Аҳмад бошлиқ пост Кўкорол бригадасига бириктирилади. Эски участкадаги бригадаларда ҳам иккита пост тузиладиган бўлди. Шу ернинг ўзидаёқ болалар: «Мени ёз! Мени ёз!» деб Аҳмадни турта бошлашди. Раҳим шу дақиқагача ўз номи ўртага тушмаганидан хийла дадилланган эди. У ҳам, Аҳмаднинг постини мўлжаллабми, ёки бошқа постни мўлжаллабми, Марҳаматга қўрқа-писа деди:

— Мен ҳам ёзилай...

Буни эшитиб қолган болалар Марҳаматдан буруноқ Раҳимнинг жавобини беришди:

— Нима деяпсан ўзинг! Сени ёзиб бўпти!

— Хўп анойингни топибсан-да. Туёғингни шиқиллатиб қол!— деди тескари қараб Аҳмад зарда билан.

Раҳим ўсал бўлди. Кўзини филт-филт қилиб Марҳаматга термилди. Марҳамат уни стол ёнига чақирди.

— Ўтир, ўтир... қани юзинг... анча тузалиб қолибди-ку... Нега ўртоқларингни бетига қараёлмай қолдинг?..

Чувур-чувур тўхтади. Ҳамма Раҳимга ағрайди. Раҳим ердан бош кўтармасди.

— Менга қара, Раҳимжон,— Марҳамат янада мулоимроқ гапирди.— Қилган ишингни биласанми? Тобинг йўқ деб шу кунгача қўйиб бердик. Ўзингча кела қолмадинг. Мана бугун ўртоқларинг орасидасан. Очиқчасига гапиравер...

Раҳим минғаймас бўлиб олди. Болалар ҳазил қотишди:
— Дарров соқов бўлиб қолдингми? Ҳали қурвақадай вақиллаётувдинг-ку!— деди Аҳмад.

— Жим!— деди Марҳамат Аҳмадга хўмрайиб ва Раҳимнинг ёнига бориб елкасига қоқди.— Ҳазилвонларинг кўп-а!.. Галстугинг қани?

Раҳим ялт этиб унга қаради ва ўйламасдан гапирди:

— Уйда қолибди...

— Елғон!— деди сабри чидамай Қудрат.

Марҳамат сумкасини очиб, ундан қизил галстукни олди-да:

— Мана!— деб уни ҳилпиратган эди, Раҳим беихтиёр қўл узатди. Лекин Марҳамат галстукни стол устига қўйди. Кейин сумкасидан машҳур жимжимадор қаламтарошини олиб кўрсатди. Раҳимнинг кўзлари ўйнаб чуқур хўрсинди. Сборга кечикиб келган ва «Чақмоқ»даги материални ўқиб улгурмаган болалар бу нарсанинг тагига етолмай туришарди.— Қани энди айт-чи, деворий газетада ёзилганлар тўғрими?..

Раҳим саросимага тушди. Тўғриси у, газетадаги карикатурани кўрган-у, материални охиригача ўқишга тоқати бўлмаган эди. Бироқ ҳозир ҳамма унга: «Энди ҳар томондан қўлга тушдинг, Раҳим. Ортиқ қайсарлик қилиб қутулолмайсан, бўйнингга олиб қўя қол!» деётгандай эди. «Нима деб бўйнимга оламан? Ҳаммага, бутун колхозга масхара бўлайми? Ҳаммасидан туртки еб юрайми?..»

— Билмасдан қилибман,— деди охири минғиллаб.

Бу икки сўз унинг томоғидан қармоқ солиб тортгандай, аранг чиқди. Шунини айтди-ю, яна айтганига пушаймон егандай, афтини тириштириб олди. Қудрат билан Қўзибойга «ҳа чақмачақарлар!» деган каби хунук қараш қилди. Бунини Марҳамат сезиб, чаккаси тиришди.

— Сенга қандай ишонамиз энди. Ҳали ҳам айбинга тушуниб етмаган кўринасан-ку? Наҳотки пионер деган кўнглига келган номаъқулчиликни қилаверса! У ёқда онасини хафа қилса, бу ёқда ўртоқларидан узр сўраш ўрнига туҳмат ёғдирса! Пионерга муносиб қилиқми бу, болалар?

— Йўқ! Йўқ!— деган овозлар кўтарилди.

— Ана!— деди Марҳамат.— Лоақал бирон ўртоғинг ёнингни олмаяпти. У ёқда Лолахон «Раҳимга ўхшаган бебошларни даламга йўлатмайман» деди. Шундай бўлгандан кейин, сени постга олиш у ёқда турсин, пионерда қолдириш ҳам қийин...

Раҳим ҳанг-манг бўлиб, столда шамол учириб кетай деб турган галстугига кўзларини жавдиратди. Вожатийга ва ўртоқларига ёлвориб термила бошлади... Марҳамат галстукни сумкасига солиб қўйди-да, қаламтарошни Раҳимга узатди.

— Майли, бор, ойинг кутиб қолгандир. Яна яхшилаб ўйлаб кўр...

Одатда қадамлаб эмас, қуёндай сакраб, ҳақкалаб юрадиган Раҳим, ҳозир сувга тушган нондай тўкилиб борарди. Орқасидан яхшироқ зеҳн солганлар унинг елкаси қалтираётганини сездилар. Баъзилар унга кулди. Қўзибой эса:

— Кулмаларинг, йиғлаб кетяпти,— деб ачиниб қолди...

— Тўғриси айтсам, Раҳимнинг шу аҳволга тушишига ўзимиз ҳам оз-моз сабабчимиз,— деди Марҳамат Аҳмаддан ўпккалаб. Лекин бу кўпроқ Қудратга тегиб кетди.

— Мен расмини чизмай десам, булар қўйишмади,— деди дарров ўзини оқлашга тушиб Қўзибой.

— Йўқ, бу иш яхши бўлган!— деди Марҳамат.— Фақат уни саёҳатга олиб бормасдан чатоқ қилганмиз. Уни ўз ҳолига ташлаб қўйганмиз. Айбини вақтида кўрсатиб бериш ўрнига бекитиб юрганмиз...

Қудрат боягидан ҳам бадтарроқ изза бўлди.

— Унинг ўзи биздан юз ўгирди-ку, а?— Аҳмад гапини Қўзибой билан Қудратдан тасдиқлатиб олмоқчи бўлди-ю, бу иккисидан садо чиқмади.

— Хўп, бўлар иш бўлди. Ҳозир у ўз қилмишидан анча пушаймон бўлаётибди. Очиқ иқроп бўлишга бўйни ёр берамаяпти. Ҳали ҳам бўлса уни йўлга солайлик. Хўпми?..

— Нима, постга ёзгин дейсизми?— деди Аҳмад норози оҳангда.

— Унақа деётганим йўқ, ҳозир ёзмайсан. Интизомни тушуниб қўйсин. Агар истаса, ўзига лойиқ бирор топшириқ бериб турамиз. Синаб кўрамиз, хўпми?..

У н и к к и н ч и б о б

Қудрат тагин ўзини яққаланиб қолгандай сездн...

Эркаklar, хотинлар кўрпа-ёстиқларини орқалашиб дала шийпонларига кўчиб чиқишди. Шийпон жуда гаштли ва гавжум бўлганди. Қўлидан иш келадиган болалар ҳам даладан бери келмай қўйишди. Қишлоқ маркази ҳувиллаб қолди. Бобоқул отанинг занги эшитилмайдиган бўлди. Айтишларича, Бобоқул ота: «Ҳамма далага ёпишиб ётган бўлса-ю, мен

идора олдида пашша қўриб ўтирсам келишмас», деб раисга арз қилган экан, уни асалари фермасига боқишгани юборибди. Чунки асаларичи чол уста сувчи ҳам бўлгани учун ғўза суғоришга кетибди.

Қудрат энди ким билан гаплашсин? Биттаю битта дўсти Коля ҳам келганига уч кун бўлмай отрядга аралашиб, кутубхонага уннаб кетди. Қудрат бир чеккаси Аҳмаддан ҳам хафа бўлди: «Сбордан кейин бирон марта постга ёзиласанми деб сўрамаса-я! Сборда вақтим йўқ деганим, постга кирмайдан деганиммиди?.. Нега мени бутунлай ажратиб қўйишади? Нима, улар қилолган иш менинг қўлимдан келмас эканми? Ҳа, айтмоқчи, Раҳим-чи? Раҳим ҳам далага чиқиб кетганмикин? Хоҳ, мени чақирришмаган, Раҳимни чақирришармиди! Уйдан хабар олсаммикин? Хоҳ, ўзи бизниқига кирмайди-ю, мен ялиниб кирайми!.. Йўқ, далага чиқишим керак. Қачонгача икир-чикир ишларга ўралиб, уйга қоровул бўлиб ўтираман!..» Шунда қозон-товоққа боғланиб қолган синглиси Раённи, невараларини ёлғизлатиб қўйган бувисини ўйлаб кетди...

Қудрат кўча айланиб келиб уйига кирса ҳеч зор йўқ, фақат товуқлар ҳовли билан битта бўлиб экинларни пайҳон қилиб, ҳамма ёқни ивирситиб юрибди. Раёно товуқхонанинг эшигини очиқ қолдириб, қаёққадир ўйнаб кетибди. Қудрат узун гаврон тутиб, товуқларни уяга ҳайдаркан, яқин жойдан чилдирма овози келди. Қизларнинг кулишгани эшитилди. Қудрат овози борича бақирди:

— Раёно!.. ҳов Раёно!..

Одатдагича бежирим кийинган Меҳри чилдирмача чалиб, Раёно билан яна битта қизчани ўйинга тушириб кириб келди. Қизлар қошларига ўсма қўйишган, сочлари ва чаккаларига садарайҳон, «қирқ-оғайни» гулидан маржон қилиб тақиб олишган эди.

— Уҳў, томоша зўр-ку!— Қудрат дарров жаҳлдан тушиб, кулиб юборди.— Ҳовлида ўйнайвермайсизларми!

— Ака-чи, ака! Меҳри опам кийимларни ювиб дазмоллаб бердила!— деб Раёно югурганча уйдан Қудратнинг қўйлагини олиб чиқди. «Керакмас» деса ҳам қўймасдан акасини ясантирди. («Тавба, қизлар дарров қовушиб кета қолади-я!» деди ичиди Қудрат.) Раёно жовурлади:— Ака, энди бориб бувимни олиб кела қолгин! Жуда соғиниб кетдим!

Қудрат ҳам соғинган эди. Лекин унинг соғиниши билан синглисининг соғинишида кичкина фарқ бор эди. Раёно бувисининг «болагинамнинг болагинаси» деб эркалашларини,

ачомлаб пешанасидан ўпишлари, учларига пахтадан пилик эшиб сочини майда-майда ўришлари, қошига ингичка қилиб ўсма қўйиб қўйишлари, яна аллақанақа одатларини қўмсарди. Қудрат эса ҳозир бувисининг эркалашигагина эмас, уй ишидаги қўмагига муҳтож эди.

— Бўпти,— деди Қудрат Раънонинг энди эргашмаётганига севиниб.— Бориб келгунимча йиғламасдан ўтирасан-а?

— Мен бор-ку, нега йиғлайди!— деди Меҳри.— Ўзимиз ўйнаб, китоб ўқиб ўтирамиз-а, Раъно? Боравер бемалол...

Бу ширин сўз, меҳрибон, кулча юзли қиз Қудратнинг кўзига янада яхши кўриниб кетди. Унинг уйи эски қишлоқда Қудратларникига яқин бўлиб, ойсиз Қудратнинг ойсиз билан эгачи-сингилдай эди. Янги қишлоққа кўчиб келганларидан буён эса алоқалари сийраклашиб қолди. Меҳри касалдан тургандан кейин, онаси кўчага кўп чиқармай қўйди... Қуни кеча Марҳамат уни кўргани кирди. Меҳрининг жуда соғайиб кетганини билгач, Қудратдан гап очди:

— Қудратларникига чиқиб турибсанми? Синглиси зерикиб қолаётганга ўхшайди. Унга опа бўлиб ўйнатиб юргин. Хўпми, опаси?

Меҳрига ҳам, онасига ҳам бу маслаҳат ёқиб тушди...

Мана энди Раъно яйраб қолди. Неча ойдан бери биринчи марта чилдирманинг «бака-банг»ига пилдираб, бармоқларини шиқирлатиб ўйинга тушди.

Қудрат қизларнинг ўйинини бирпас томоша қилди-да, юрагининг чигили ёзилгандай бўлди, ўзини қушдай енгил сездди. У ҳам қизларга қўшилишиб оёқ ўйинига тушгиси, барала овоз қўйиб қўшиқ айтгиси, тўйиб-тўйиб кулгиси келди. Лекин бир жойда туролмади, оёқлари беихтиёр кўча томон тортди. Қўнгли дарров дўстига талпинди. Ўзи шунақа бўлади: юрагинг қайғуга тўлган чоғда ҳам, шодликка тўлган чоғда ҳам уни очиш учун энг яқин кўрган жонажон дўстингни қўмсаб қоласан...

Қоля Пионер уйдан каттагина икки бойлам китоб кўтариб чиқиб келмоқда эди.

— Қоля! Қоля! Бувим... Бувимни олиб келамиз!— деди велосипеддан тушиб Қудрат ва Қолянинг қўлидагиларни велосипедига юклаб олди.

Қоля, кутубхонага китобларни тўплаб бўлиб, ундан кейин боришни таклиф этган эди, Қудрат кўнмади:

— Бугун бораверайлик, ўртоқ. Кейин кутубхонамга ўзим боқишиб юбораман.

Коля дўстининг сўзини қайтариб ўрганмаган эди.

— Жуда соғинибсан-а бувингни? Тағин бувинг «борол-майман» деса-чи? Балки ҳали ҳам касалдир?..

Қудрат индамай қолди. Коля ҳам анча ергача ўйланиб борди-да, бирдан хахолаб Қудратни чўчитиб юборди.

— Бўлди... теша тегмаган фикр, антиқа... Доктор оборамиз бувингга, доктор!

— А? Қанақа доктор?

— Доктордака доктор-да. Доктор бувингни кўради. Кўради-да: «Онажон, бу касалингнинг давоси битта. Сиз тор ҳовлида сиқилиб қолибсиз. Кенг жойга, баҳаво далага чиқиб кетинг. Ана ўшанда юрак ўйногидан қутуласиз» дейди...

Коля, ўз гапи ўзига наша қилиб куларкан, Қудрат дўстининг топағонлигига ҳайрон қолди:

— Қойилман мияннга, адаш? Топдинг, топдинг!.. Э, тўхта, адаш, докторни қаердан чақирамиз?

Коля кулгидан ўзини аранг тўхтатиб, деди:

— Узимиздан топамиз-да...

— Меҳрининг опасини оборамизми?

— А? Докторликни ўшатолармикин? Бувинг, менга унақа-мунақа доктор тўғри келмайди, деган эди-да.

— Меҳрининг опаси ҳам яхши доктор-ку?

— Майли, гаплашиб кўрамиз...

— Докторни машинада оборамиз-да, Коля,— деди Қудрат севишиб,— ўша машинада бувимни кўчириб келамиз, бўп-тими?

— Ҳозир машина тегармикин, тинмасдан ўғит, беда, мевалар ташиб ётишибди-ку. Иннайкейин, бугун-эрта қирга жўнашаркан, галлага...

— Нима қиламиз бўлмаса?— Қудратнинг мияси қотди.— Э, менга қара, адаш, Қўзибойнинг эшак араваси-чи?

— Ҳа, бунинг жойида. Лекин тошбақа қадам билан икки соатлик йўлга роса бир кун судралса керак-да.

— Ий-е, ҳе, «Оқтой»нинг йўрғасини кўрмабсан! Мотоцикл бўлиб кетади, ҳа!

Коля адашининг опқочишидан завқланиб кетди.

Улар гапга берилиб, велосипедни етаклаганча далага яқинлашиб қолишди... Қишлоқ маркази қанчалик ҳувиллаган бўлса, Қўкорол даласи шунчалик обод, гавжум эди. Кексалар ҳам, ёшлар ҳам бари шунда. Худди пахта терими фаслида бўладигандай ҳамма ялпи гўзага ёпирилибди. Қим ўтоқ

қиялпти-ю, ким чопиқ қиялпти, ўғитлаялпти-ю, ким суғоряпти — ажратиб бўлмасди. Қудрат Қоляни туртиб, деди:

— Чуғурчиқдай ёпирилишибдими! Сен йўқ эдинг, сел вақтида ҳам худди шунақа тўполон бўлган эди дала...

Пахтазорга яқинлашганлари сари шовқин кучайди. Бир эмас, уч «универсал» Кўкоролнинг уч томонида гулдурмоқда. Кенг дала ҳавоси мутгасил машина овозига чўмган: бу кучли овоз ариқлардаги сувнинг шовиллашини, қушларнинг чирқирашинигина эмас, одамларнинг босим қий-чувини ҳам кўмиб юборган эди... Гир-гир шабада гоҳо қулоққа ингичка қичқирриқларни келтирарди. Ундан ортиқ бола Кўкоролни этак тарафидан ярим доира шаклида қуршаб олганди. Улар майка ва трусикда, лекин жангчилардай шайланган: баъзисининг қўлида белкурак, баъзисида теша, ўроқ, хаскаш... улар сел тўсган вақтидагидай жадаллик билан ҳаракат қилиб ғўза атрофидаги ёввойи ўтларни қирмоқдалар. Ана, Қўзибой ҳам шулар орасида. У, бошқа асбоб қуриб қолгандай, ойисининг ошпичогини (сўрабми-сўрамайми), кўтариб чиққан эди.

— Сен Қўзибой билан гаплашиб борарсан,— деди Қоля ва велосипедни миниб, сўқмоқ йўлдан баландликдаги шийпонга қараб кетди.

— Ҳорм!— деди Қудрат Қўзибойнинг олдига бориб. Қўзибой икки букилиб, худди қиличбозлик қилгандай ошпичоқ билан ўтларнинг «боши»ни узмоқда эди. Унга сари ёнверидagi болалар масхаралаб кулишарди. Қудрат унинг ҳаракатини кўрибоқ:— Бошини узганингдан нима фойда! Илдиз-пилдизи билан қуритиш керак-да!— деди дадасидан ва Олимовдан эшитганларини эслаб.— Биласанми, шу ўтларга ҳашарот тухум қўйган. Қўйиб берсанг, тез кунда жонланиб, ғўзага ўтади. Ғўзага ўч бўлади бу очопатлар!..

Қўзибой пешанасидаги терни кафти билан сидириб ташлаб кулди:

— Ўзинг ҳам агроном бўламан деганингча бор экан-да!.. Аҳмадинг бўлса, бу ёғини тушунтириб ўтирмасдан нуқул «давай-давай!..» дейди.

— Сен бу ишга ярамайсан бари бир. Ундан кўра рассомлигинг тузук.

— Ҳозир бу иш зарурмиш-ку,— деди кулиб Қўзибой ва бирдан биқинини ушлаб қолди.

— Ҳа, оғрияптими?— Қўрқиб кетди Қудрат.

— Й-йўқ... ўзи... — Қўзибой бекитишга ҳаракат қилса ҳам, қўйнида аллақандай бир жонивор типирчилаб сирни очиб қўйди. Қўзибой кула-кула қўйнидан қарқуноқ боласини чиқарди-да, бармоғига қўндириб кўз-кўз қилди.

— Қаердан олдинг буни? Мунча чиройли-а!

— Ўзим тутдим...

— Хоҳ! Биров тутиб бергандир... — Қудрат қарқуноқ боласини бармоғига қўндириб, унинг сап-сарик тумшуги, олачипор силлиқ қанотларига тикилди. Яқин ердан чуғурчиқлар қиғиллаши эшитилди. Унга жавоб бергандай қарқуноқ боласи ҳам учирма бўлган қанотларини дириллатиб аста «қиғ-қиғ»лади...

— Онасига интиляпти жонивор. Қани, уча олармикин, — деб Қудрат қўлини ҳавога силкиди. Қарқуноқ боласи пир-р этганча учиб бориб яқин ерга тушди, яна бир кўтарилиб тут шохига қўниб олди. Дарров унинг атрофида бир қарқуноқ парвона бўлиб қолди... Қудратнинг дилидан ўтди: «Эҳ, бечора, онасини топиб олди-я!»

— Чатоқ қилдинг-да, — деди ачиниб Қўзибой. Лекин уни тез унутиб, бошқа сўзга ўтди: — Сен ҳам ҳашарга келдингми?

— Йўқ... — Қудрат Қўзибойнинг олдига нима мақсадда келганини билдирди.

Қўзибой Ефим тоғанинг аравани эртага битказиб бермоқчи эканини хурсандлик билан айтди-ю, аммо «Оқтой» ҳақида нима дейишини билмай, иккиланиб қолди. Чунки кечадаң бери «Оқтой»га Раҳим хўжайин эди. «Оқтой»ни Раҳим бирикки кун барг ташийман деб олган ва бунинг эвазига қарқуноқ боласини тутиб берган, яна бир катта нарса ваъда қилган эди: «Шаҳардаги магазинда яхши мотоцикл кўрдим. Пул йиғиб ўшани оламан. Минишни ўрганиб, сени ҳам миндираман-да, бирга Тошкентга бориб томоша қиламиз...» Содда Қўзибой бунга лақ этиб учган. Кечаги «атака»дан сўнг эса, тўғриси, Раҳимдан «Оқтой»ни сўрашга ҳам юраги бетлаёлмай қолган эди.

Қўзибой буни айтолмади, албатта. Ахир айтса, Қудрат нима дейди. «Лақмасан, кўрқоқсан» демайдами! Ахир нима қилсин Қўзибой? Раҳим билан тенг келиб бўладими. Шундоқ Аҳмаднинг кучи зўрға етди-ку...

— «Оқтой»ни ўзинг бориб ола қол Раҳимдан.

— Ие, ўзинг бергансан, ўзинг олгин-да!

Қўпол ботинкасини дўқиллатиб, иссиқда бўрсиллаб ҳарсиллаган Аҳмад келди. Келди-ю, Қўзибойга дўқ қила кетди.

— Ҳалиям «Оқтой»ни келтирганинг йўқми? Бор, ҳозир топиб кел!.. Узиям ҳали сени лақиллатиб, бозорда «кеп қолинг, барра бодринг!» деб ётибди десанг-чи.

— Ҳе, бировни орқасидан масхаралаб нима қиласан!— деди Қудрат Аҳмаднинг шахтини кесиб.— Ким билади, бозордами, барг ташлаётибдими, ё балиқ овидами...

— Ҳа, нега хулигани ёнини оласан?

— Ёнини олаётганим йўқ. Узинг бориб билишинг керак деяпман. Марҳамат опам нима дедилар: четлатиб қўйманлар дедилар-ку. Сен бўлсанг дарров унутдинг...

Қудрат бу билан «мени унутдинг» демоқчи бўлди-ю, аммо Аҳмад бунинг фарқига бормади. «Қўйсанг-чи ўшани!» деб қўл силтаб қўйди.

Аҳмаднинг болаларга корчалонлик қилгани майли-я, «Оқтой»га ҳам корчалонлик қила бошлагани Қудратга сингмади. Йўқолган «Оқтой» билан битмаган аравани талашиб икки ўртоқ ғижиллашиб қолишди. Қўзибой эса «Оқтой»нинг баҳоси ошиб кетганидан мағрур эди. Аҳмад Қудратга писанда қилди:

— «Оқтой» билан арава менга ишлатиш учун керак. Опам буюрди. Сенга бўлса катайса қилгани...

— Нима деяпсан ўзинг! Мен шаҳарга катайса қилгани тушмоқчимасман. Қасал бувимни олиб келмоқчиман, билдингми! Пост бошлиги бўлдим деб дарров кучайма! Ўт юлишингни бил, от-аравага сен хўжайинмас!

— Бўлмаса сен хўжайинми?

— Мен ҳаммас. Дадам...

— Дадангдан сўрайвер бўлмаса от-аравани!

— Бўпти,— деди зарда қилиб Қудрат,— сенларга ялинмаганим бўлсин...

Икки оғайни бир-бирига хўмрайишган ҳолда икки ёққа қараб кетишди...

Кекса қайрағоч остидаги шийпонда Коля китобларга ўралиб ўтирарди.

— Бўлмади!— деди иши юришмай борган Қудрат.— Дадангдан сўраймиз от-аравани.

Қудратнинг шикоятини охиригача тинглагач, Коля парвосиз илжайди:

— От-арава бир гап бўлар-а, сен ҳали дадангдан рухсат олмаган экансан-ку?..

Қудрат кўзини аланг-жаланг қилиб дадасини ахтарди.

Умурзоқ ака шундоққина шийпоннинг ёнбошида ўчоқ ко-
ламоқда эди.

— Ие, ўчоқ бор-ку, дада?— деди Қудрат каттагина қозон
осиғлиқ турган эски ўчоқни кўрсатиб.

Умурзоқ ака кетмон уришдан тўхтади.

— Икки қозон осмасак бўлмай қолди, ўғлим. Хўрандалар
кўпайиб кетди. Катталар, болалар... эрта-индин чақалоқлар
ҳам кўчиб чиқишади.— Умурзоқ ака кулиб, шийпон орқасига
ишора қилди. Устига брезент, атрофига чий тортилган кич-
кинтойлар бўлмаси шийпонга ҳусн бўлиб тушган эди.

Дадаси яна кетмон ура бошларкан, Қудратга гапни нима-
дан бошлашни, билмай ўзини у ёқ-бу ёққа чалғитиб турди.
Сўнг қулай баҳона излаб, синглисини тил қилди:

— Раънойингиз йиғлапти, дада!— деди. Дадаси ялт этиб
унга қаради.— Тез бувимни опкеласан деб қўймапти...

— Ҳм... шунақа дегин...— Умурзоқ ака ўйланиб қолди.—
Майли-ку... бувингни бир хил одатлари бор-да. Урганган кўн-
гил ўртанса қўймас, дейди... Бу ерда тура олармикин-да,
қайдам...

Қудрат: «Қанақа одатларини айтяпсиз?» деб сўрашга
оғиз жуфтлади-ю, яна тили бормади... У, бувисининг одатла-
рини ўйлаб кўрганда, кўпи унга ёқарди. Фақатгина биттаси
Қудратнинг ҳам, онасининг ҳам гашини келтиргувчи эди. Бу,
кампирнинг киннакашлиги эди. Эски қишлоқдаги уйларига
кампир тез-тез келиб турарди. У ерда кампирнинг қадрдонла-
ри кўп эди. Шу қадрдонлардан айримлари кампирни ўзига
«табиб» қилиб олган, сал бош-моши оғриси дарров чақириб
кинна солдирарди. Яра-чақа бўлганларга кампирнинг отқулоқ,
зигирак, баргиз ўтлардан «дори» тайёрлаб бериши-чи... Бу
ишни кампир «ҳолисанлилло» бажараман дерди. Қудрат бу
сирли сўзнинг маъносини англамас, ўзича «текин хизмат» де-
ганимикин деб ўйларди. Ундоқ деса, кампирни ўша хизматлари
бадалига «назкрингиз» дейишиб, беш-ўн танга енг учуда қис-
тириб кетишганини неча марта кўрган. Кампир бу тангаларни
ва қоғоз пулларни қўғирчоқнинг кўйлагидай келадиган бурма
халтачага солиб, шол белбоғи қатига қистириб юрарди. Қуд-
ратнинг билишича, кампирнинг бу «ҳунари»дан дадаси беҳа-
бар эди. Фақат Зеби хола касал вақтида кампир докторнинг
дориси бу ёқда қолиб, ўзи «дори» тайёрлаганда дадаси кўриб
қолган, индамасдан келиб кампирнинг «дори»сини тўкиб таш-
лаган эди...

«Наҳотки дадам бувимни шу одати учун ёқтирмаса-я!..»

Тўғриси, дадаси хоҳ ёқтирсин, хоҳ ёқтирмасин, Қудратнинг бу галги аҳди қаттиқ эди. Дадаси рухсат берса-бермаса бормоқчи эди. Дадаси ҳам шуни сизди, шекилли:

— Бўлмаса бир-икки кун сабр қил. Раис саманни қирга миниб кетган эди. Келсин, ўзим арава қўшиб бераман,— деб кутмаганда ечилиб кетди...

— Бўлди, адаш, бўлди!— деди Колянинг олдига борган Қудрат дўпписини осмонга ташлаб.— Рухсат... арава ҳам нақд! Саманни қўшиб берадиган бўлдила. Қўзибойнингга ҳам ялинмайман, Аҳмадингга ҳам!..

У н у ч и н ч и б о б

Қўзибой Раҳимни қидира-қидира сунбул жардан топди...

Раҳим сунбул жардаги қўлга қармоқ солиб, мушук сичқонни пойлагандай, бир нуқтага тикилиб ўтирарди. Шу топда Раҳимнинг қулоғига жар ёнбошидан оқаётган сойнинг шовиллаши, қўл бақасининг аҳён-аҳёнда вақиллаши ҳам кирмасди. Бутун диққати ён бағрига санчилган калтакнинг учиди ва сувдаги ипда эди. Ана, ип таранг тортилиб, калтак силкиниб кетди. Раҳимнинг кўзлари қинидан чиқаёзди. У, шошганича калтакни суғуриб қармоқни тортса борми, узун ипнинг учиди узунчоқ итбалиқ думини ликиллатиб чиқиб қолди. «Бор-эй! Балиқмисан дебман-а!— Раҳим овози борича қичқириб кулди. Унинг қичқириги жарликдан шанғиллаб чиқиб, узоқларга кетди. Сой ёқалаб бораётган Қўзибой овозни эшитиб, югурганича жар тепасига чиқди. Тепа атрофида, худди бу ерни қўриқлагандай думини ликонглатиб «Тарзан» юрарди. «Ҳа... Раҳим шу ерда экан...» Қўзибой индамай жарнинг тепасига мукка тушди-ю, секин бошини кўтариб, ўтлар орасида Раҳимнинг ҳаракатини кузатиб ётди. Раҳим миқ этмай қармоққа кўз тиккан, қармоқ эса қимир этмасди. Қўзибой унга тикила-тикила зерикди, кейин унинг диққатини сунбулзор манзараси ўзига тортди...

Жарнинг уч тарафи худди атайлаб ўйиб тушилгандай тик ён бағир бўлиб, остида муз каби зангор қўл жимирлайди. Қўлнинг бир тарафи тор ариқча орқали «Шўхсойга» туташган эди. Ён бағирларни кўзни қамаштирувчи ям-яшил, тиниқ сунбул кўрпадай қоплаган, булар тепаларда ўсиб ётувчи турлитуман гиёҳлардан ўз кўркамлиги билан ажралиб туради. Сунбуллар ниҳоятда нозик, садарайхондай қалин, майда, сер-

барг бўлиб, уларнинг печакдай чўзилиб кетган новдалари худди соч толаси каби ингичка, қорамтир эди. Толаларнинг тагидан милт-милт сув томчилари чиқиб, сунбулларнинг баргларини ювади, ёмғирдай савалаб кўл бетини муттасил жилвалантириб туради.

Бу манзарага маҳлиё бўлган Қўзибой, камарига қистириғлиқ китобни олиб, олдига қўйди. Чўнтагидан бармоқдаккина қаламни чиқарди-да, китоб муқовасига ўралган кўкиш қоғозга сунбулзор кўринишини чиза бошлади. У, кўз олдида ранг-баранг жилваланган манзарадан ақалли тахминий нусха кўчириш учун ҳам бир хил бўёқ кифоя қилмаслигини билди. Уйдаги рангдор қаламлари эсига тушди. Айрим кўринишни бўртдириброқ чиқариш учун кўк қаламини ҳадеб тупуклаб оларди (тили ва лабининг кўкариб кетганидан хабари йўқ...) Ҳадемай, қоғознинг бир ёғи расмга тўлиб, энди иккинчи томонига ҳам ўтди. Қўзибой ўз машғулотига бутун вужуди билан берилиб кетган эди. Шу вақт бирданига пастдан Раҳимнинг: «Қойил! Қойил!» деган ҳайқириғи кўтарилди. Қўзибой чўчиб тушди-ю, чап кафтида омонат турган китобни тутаман деб интилганича, Қўзибойнинг ўзи ҳам жар қирғоғидан оғиб кетганини билмай қолди. Ен бағирдаги буталарга илина-илина ўмбалоқ ошиб бориб, кўлга шалоп этиб тушди. Бундан Раҳимнинг капалаги учиб кетди. У, эндигина қармоқдан ажратаётган бир қаричча танга балиқни ҳам кўлидан тушириб юборди. Кўлнинг ўртасида сувни шалоплатиб қулоч отаётган Қўзибойни қутқаришга шошилди. Қўзибой сузишга уста эди-ю, аммо ҳозир почаси бўғиқ шалвари, кўйлаги сузишга халақит берди. Раҳим ўзини сувга отиш учун кийимини ечаётганда, Қўзибой: «Калтак! Калтак!» деб бақирди. Раҳим дарҳол қармоқ илинган узун калтакни узатди. Қўзибой бир-икки шўнғиб олға интилди-да, калтакнинг учини тутиб олди...

Кўл суви илиқ бўлса-да, Қўзибойнинг ранги қув ўчиб кетди. У хийла қўрққан ва думалаб тушаётганда тиззаси қирилган эди. Лекин Раҳимнинг «ҳеч қаеринг оғримадими?»— деган саволига жавоб қайтармади. Шалаббо бўлган кийимини ечиб сиқди-да, жийда шохига илиб қўйди ва офтобда бир оз вақт тиззасини кучоқлаб жим ўтирди. Қўзибой ўзини сувга чўкишдан қутқаргани учун Раҳимга миннатдорчилик билдириб қўйгиси ҳам келди-ю, аммо Булоқҳовуздаги «атака» эсига тушиб, ўйлаган сўзи бўғзига тиқилиб қолди. Айниқса Раҳимнинг «чақмачақар» дегани унинг қулоғидан кетмас эди. Раҳимнинг ўзи гап бөшлади:

— Баҳона билан чўмилиб олдинг-а! Нима қилиб тушиб кетдинг?

— Узинг бақириб чўчитдинг-да! Умрингда балиқ кўрмаганга ўхшайсан-а! Булоққовузга борсанг-ку кони бор.

— У ердагини тутдирмайди-да. Ўз қўлинг билан тутганинг бир бошқа.

— Э, тўхта... Китобим қани?— Қўзибой ирғиб турди-да, таги кўринган тиниқ сувга тикила бошлади.

— Қидирма, қидирма,— деди, китобни ҳалиёқ илиб олиб бир чеккага қўйган Раҳим.— Бу ўзи қанақа китоб?

— Қўявер,— Қўзибой унинг қўлидан китобни тортиб олди,— қизиқ китоб. Темур тўғрисида.

— Темир? Қанақа темир?

— Темир эмас, Темур!— Қўзибой машҳур Гайдар китоби қаҳрамонининг номини ҳам тўғри айтолмаган Раҳимдан кулди.

— Қани, қани,— Раҳим энди китобни олиб очди — Мен ҳам ўқиб берай... Ҳа, кейинми? Майли. Қаёқдан олдинг буни?

— Кўкорол кутубхонасидан... Ҳеч гапдан хабаринг йўқми?..— Қўзибой Коля билан Қудрат шийпонда кутубхона очишаётганини, ҳозирдан болалар анча китоб топширишганини айтиб, Раҳимнинг ичини қизитди. Раҳим сбордин кейин бир марта ҳам Булоққовузга қадам босмаган, «Чақмоқ» ёнига ёпиштириб қўйилган китоб тўплаш тўғрисидаги эълонни кўрмаган экан.

— Менда ҳам китоб кўп, оборсам олармикин?— деди Раҳим, Қудратлар олдига бориш ва ярашиб олиш учун соз баҳона топилганидан қувониб.

— Нега олмасин!— Қўзибой чала қуриган кийимини кийди-да, гапни чўзиб ўтирмай, асосий муддаога келди.— «Оқтой» қани?.. Ўзимизга зарур бўлиб қолди. Сен бозорга борадиган, мен гап эшитадиган!

— Кимдан гап эшитдинг?

— Пост бошлигидан-да.

— Ие, постга олдим сени?

— Бўлмасам-чи!— Фахрланди Қўзибой.— Кечадан далага чиқдик. Колхоз-колхоз бўлиб ўтоқ қилипмиз.

— Ва-а!— деди Раҳим «шу ҳам иш бўптими» дегандай.— Ундан кўра тракторга минган яхши эмасми! Мени тунов кўни Борис тракторга мингаштирди...

— Билмайсан, бизнинг ҳар қайсимизга участка ажратиб

берилган! Қим ўз участкасини вақтида ўтоқдан чиқарса, мукофотланади...

— Қанақа мукофот?

— Шаҳарга тушади, кино кўради...

— Мен неча марта шаҳарга тушдим.

— Ёлғиз тушгансан-да. Бизни Марҳамат опам олиб бормоқчилар машинада. Чилдирма чалиб, ўйин қилиб борамиз, ҳа...

Раҳимнинг кўзи ола-кула бўлиб кетди. Нима деярини билмай, шиша банкада ўт орасига яшириб қўйган чувалчангдан олиб, қармоққа ила бошлади.

— Ҳей, бўлсанг-чи, мен кутиб тураманми!— деди диққати ошган Қўзибой.

Раҳим зарда билан чувалчангни отқилади-да, қармоқни йиғиштирди.

Йиғирма қадамча босар-босмас қўнғироқ товушини эшитиб, Қўзибой ажабланди. Жарнинг нари ёғидаги тутзорда икки боғ тут барги ортилган «Оқтой» ўтлаб турарди.

— Ие, шу ердамиди!— Қўзибой «Оқтой»ни тез топилганига хурсанд бўлди-ю, Раҳимнинг беғамлигига ҳайрон қолди.— Сени қара-ю, баргинг сўлиб қолмайdimи?..

Раҳим, «Оқтой»ни хиклаганча йўлга чиқарди. Икковлари ҳайдаб кетишди...

Баргни Хадича аянинг қуртхонасида куйманиб юрган қўшни кампирга топширишди. Раҳим «ҳозир» деганча уйга кириб кетди. Қўзибой бир зум кутиб турди-да, сўнг «Оқтой»га миниб жўнади. Кетидан Раҳим:

— Шошма, шошма, мен ҳам бораман!— деб югурди. Қўзибой эшитмаганга олиб бораркан, сойга туташган бедазорга яқинлашганда Раҳим яна қаттиқроқ қичқирди.— Бедана, Қўзибой, бедана!..

Қўзибой жиловни тортиб, орқасига ўгирилди. Раҳим елкасида халта, бедазор ёнида турар, «Тарзан» эса тизза бўйи ўсиб гуллаган кўм-кўк беда ичида, бир нимани искаб юарди.

— «Тарзан»им жуда ақлли-да, қара!— деб мақтана кетди Раҳим.— Бир қақиримдан ис билади. Тунов куни шу ерда бедана тутиб чиқди. Макиёни экан, худди ғурракдай келади. Сўйиб ошга босдик. Шунақаям маза бўладики, ана, ҳозир тутиб чиқади. Бедана тўлиб ётибди бу ерда...

Гоҳ кўриниб, гоҳ кўринмай юрган «Тарзан»га тикилганича Қўзибой деди:

— Ваҳмангни қара-ю! Қани?.. Чумчуқ-ку ҳаммаси!

— Ва-а,— деди масхаралаб Раҳим,— тушунмабсан. Беда-на чумчуққа ўхшаб юзада учиб юрармишми! Беда ичида биқиниб юради-да.

— Сенга ўхшаб-а!— деди пайтдан фойдаланиб Қўзибой. Раҳим ўқрайди. Қўзибойни мот қиладиган бир сўз ахтармоқда эди, лекин «Тарзан» халал берди. У «овим юрмади» дегандай тилини осилтириб келиб Раҳимга суркалди. Раҳим пинагини бузмай:

— Мана, қараб тур,— деди-да, халтасини ерга отиб «Тарзан»ни ўзи бедазорга бошлаб кирди ва қўлини силтади:— Бос!..

«Тарзан» нимани босарини билмай ҳар ёққа алаанглаб ба-роқ думини диккайтирганича беда ичида тентиради. Чўчиган чумчуқлар чирқиллашиб, пириллашиб кетишди. «Тарзан» бе-дазорни узоқ кезди. Охири, овдан умидини узиб қайтаётганда, чеккароқдан пир-р этиб бир қуш кўтарилди. Кўтарилди-ю, ўн қадамча ерга пастлаб бориб кўздан йўқолди. «Тарзан» жон ҳолатда югуриб, қуш бекинган ерга ўзини таппа ташлади. Қуш ҳам итга тутқич бермай яна пириллаб учди, бу сафар аввалгисидан баландроқ ва тезроқ учиб бориб гўза пайкалига ўзини урди.

— Бедана! Бедана!— Қўзибой учган қушнинг бедана эка-нини аниқ кўрди ва Раҳимнинг кетидан югурди.

«Тарзан» икки ирғишдаёқ бедана тушган жойга етди.

Итнинг ва болаларнинг гўзага тушганини узоқда — нари-ги звено ерида туриб сезган бир аёл тут дарахтлари остидаги сўқмоқдан «ҳой-ҳой»лаб от чоптириб келди. Унинг ҳаракати улоқчи йигитларга ўхшаб кетди. У энгини шимариб олган, кулча бетлари терга ботган, қизил рўмолчаси бошидан сиди-рилиб, узун соч ўримига илашиб қолган. Бу — Лолахон эди.

— Нима қиляпсанлар? Бирон нарса ахтаряпсанларми?— Лолахон отдан тушди. Ит ўз овини ахтариб, ҳар ёққа ташла-ниб, гўзанинг беш-олти тупини эзиб юборган эди.

— Бу нима қилганларинг, а? Гўзани пайҳон қилибсанлар-ку!— Лолахон эзилган гўзаларни тикламоқчи бўлди.— Нобуд бўпги-я жониворлар. Энди гуллаган экан-а!.. Ахир бунга оз-мунча меҳнат сарфлаб қўйибдими! Ҳа тирмизаклар! У ким-нинг ити?

Раҳим серрайганча турарди.

— Уники!— дейишга мажбур бўлди, Раҳим касридан қўл-га тушиб ўтирган Қўзибой.

Раҳим унга бир ўқрайиб олди-да, иқроп бўлди:

— Бедана тутаётган эдик, опа...

— А-а! Ғўза ичида бедана овлашни ким чиқарди!— Лолахон атрофга аланглаб олди.— Бу звенонинг бошлиғи шу топда қаёққаям кетибди. Унинг қўлига тушсаларинг таъзирларингни бериб қўяди... Раҳим-ку маълум, от ўғирлаб бизни қанча таҳликага солган эди. Шунча дакки еса ҳам тавба қилмабди. Сенга нима бўлди, Қўзибой? Утоқда бир кўриниш бердинг-ку, тагин қаёққа ғойиб бўлдинг десам, бу ёқда «ов» чиқиб қолган экан-да?

— Билмабмиз, опа,— деди ялингансимон Қўзибой.

— Ҳали экинларимизни қўриқлаб берадиган сенларми? Хўп одамига ишонибмиз-да. Вожатийларингга айтиб қўйиш керак экан.

«Беш-олти туп ғўза кетса нима бўпти» деб турган Раҳим қарасаки, иш катталашиб кетадиган! Кейин у таниш отнинг жиловига ёпишиб, Қўзибойдан ўтказиб ёлворишга тушди.

— Жон опажон, айтмай қўя қолинг. Бу сафарча кечиринг...

— Қўйвор жиловни!— Лолахон бошқа сўз айтмай жўнади. Кетидан «Оқтой»ни миниб Қўзибой жилди.

Раҳим эса халтасини орқалаб эргашди:

— Қўзибой, ҳой Қўзибой, мингаштириб ол!..

Раҳимдан тагин ҳафсаласи пир бўлган Қўзибой, шийпонга етгунча бир марта ҳам кетига қарамади...

У н т ў р т и н ч и б о б

Кун мисдай қизиб кетган, фақат адир ва сойлардан келган шабада куннинг таптини кесиб, одамларга ором беради. Тушки овқатдан кейин катталар ва болалар кекса сада остидан далага ёйилишди... Чий тутилган кўчма яслида қарқуноқ болаларининг «қиғ-қиғ»лашига ўхшаб чақалоқлар йиғиси эшитилмоқда. Бир хотин билан Хадича ая гўдакларни алдаб-сулдаб ухлатишмоқда:

Алла жоним, алла,
Ҳозир ухлашга палла.
Жонларим ором олгач,
Кейин қиламиз ялла...

Китобларни столга ёйиб, рўйхат қилаётган Қудрат ашулага бир дам қулоқ солиб, ўзича кулди: «Хадича аям янгисини тўқибди-я...»

Китоблар кўнайиб, стол ва унинг тортмаларига сиғишмай қолган. Коля, дадасига буюрилган этажеркани тез битказишга ёрдамлашгани кетган эди. Қудрат Коляни кутаётса, Қўзибой келиб қолди. У шийпон олдида «Оқтой»дан туша солиб, Қудратга мақтанди:

— Мана, ўртоқ! «Оқтой»ни топиб келдим.

— Майли,— деди совуққина қилиб Қудрат.— «Оқтой» ўзингга сийлов. Олиб боравер Аҳмадга.

— Нега энди?— Қўзибой ажабланди.

— Шаҳарга эшак аравада борсак, уят бўлади.

Бундан Қўзибой хафа бўлди. (Аҳмаднинг хурсанд бўлиши турган гап эди.)

Хаш-паш дегунча халта орқалаган Раҳим етиб келди. У бояги воқеани Қўзибой Қудратга айтиб қўймадимикин деган хавотирда эди. Бирпас бўзрайиб турди-да, индамай халтасидан китоблар чиқара бошлади. У ўз кўнглида Қудрат билан Қўзибойни ҳайрон қолдирмоқчи бўлган эди-ю, лекин ўйлаганича бўлиб чиқмади.

— Тўхта, тўхта,— деди Қудрат дағаллик билан.— Сен бизни утильсирё тўплайпти деб ўйладингми?

— Нега унақа дейсан! Китоб-ку булар.

— Китобни шунақа тутадими? Дабдала-ку, кўйлагингга ўхшаб...

Китоблардан ярмисини эгасига қайтарди. Булардан баъзисининг муқоваси тушиб кетган, айримларига сиёҳ, елимлар тўкилган, варақлари йиртилиб ўнг-терисига солиб қўйилган эди.

— Янгиси бўлмаса нима қилай!

— Ҳаммаси янги бўлсин деганим йўқ,— Қудрат рўйхатдан ўтказаетган китобларини бирма-бир кўрсатди.— Булар ҳам янги эмас, лекин бут-бутун, озода. Мана Аҳмаднинг китоблари... Мана меники...

Қудрат ҳаммага намуна бўлиб анча янги китоб келтирган, булар орасида ўзи яқинда ўқиб чиққан «Пўлат қандай тобланди», «Полк ўғли», «Чапаев», «Чин инсон қиссаси», «Нарсалар ҳақида ҳикоялар» китоблари, Коля келтириб берган «Ёш гвардия» романи ҳам бор. Яқинда ўқиб чиққан бу китобнинг муқоваси ичида: «Жонажон дўстим Қудрат Умурзоқовга, Коля Суворовдан хотира. Биз ҳам ёш гвардиячилардай мард, қўрқмас бўлайлик...» деган сўзлар ёзиглиқ эди. Қудрат бу китобни кутубхонага келтириш олдидан топширсаммикин-топширсаммикин деб ўйлади. Очиғи, буни унча кўзи қий-

мади. Айниқса, ёзуви бўлгани учун... «Бу ёзувни одамлар ўқиса қандай бўларкин?.. Ҳа, нима, мен бозорга сотяпманмики! Танишлар ўқиса ўқир, майли, бизнинг дўстлигимизни яна бир марта билиб қўйишин...»

— Меникини ҳам кўрсатгин,— деди Қўзибой. Қудрат Қузибой келтирган бешта китобдан биттасини олиб қайтариб берди.

— Нега? Бут-бутун-ку!— деди Қўзибой китобни олгисин келмай. Бу — эскириб қолган инглизча дарслик эди.

— «Инглишбой»ни ўзинг ўрганиб тур... Одамлар, биласанми, қанақа китобларни кўпроқ хоҳлайди?..— Қудратнинг айтишича, қаҳрамон пахтакорлар, асаларичилик, боғдорчилик тўғрисидаги китоблар, халқ дostonларини колхозчи ёшлар талашиб олиб кетишибди. Лолахон бўлса Паша Ангелина ҳақидаги китоб билан «Қирқ қиз» достонини танлабди.

— «Қирқ қиз» меники эди!— бўшашиб турган Қўзибойга жон кирди. Шундоқ звено бошлиғига маъқул бўладиган китоб келтирганидан ғурурланиб Раҳимга қаради.— Ана, кўрдингми!.. Сенинг китобларингни ким оларди!

Қудрат «Жимит»га кўзларини катта-катта очиб қаради. «Жимит» кўпинча Раҳимнинг ёнини олар, ёнини олмаган вақтда ҳам унинг жигига тегишдан ўзини тиярди. Ҳозир нечук унга тик туриб сазо беряпти-ю, Раҳим нечук ювошгина боқиб турибди...

Узоқдан Лолахон кўринди. Аввал Қўзибой кўрди-ю, билмасликка олди. Раҳим эса олазарак бўлиб, шоша-пиша китобларни халтасига тикди ва ўшшайган ҳолда:

— Бўпти, Қоля билан гаплашаман ўзим,— деб орқасига ўгирилиб кетаётган эди, яслидан бўш идишлар ва бир лаганча шавла кўтариб чиққан Хадича ая ўғлини кўриб чақирди:

— Ҳой Раҳим! Қаёққа кетяпсан?

Раҳим ноилож тўхтаб, «анёққа» дегандай бош силкиди. Хадича ая, илгариги эркалашларини қилмай, зориллаб кетди:

— Тагин қаёқни кўзлаяпсан, дайди! Бола бўлиб ҳеч фойданг тегадими! Уртоқларингни қара, ҳаммаси нозандай дастёрликка яраб қолди. Сен бўлсанг ит қувиш-у, парранда овлашдан бошқани билмайсан. Уст-бошингга қараб бўлмайди... Бери кел, манави шавлани еб ол, буюрадиган ишим бор...

Раҳим кўйлагининг йиртигини ойим кўрмай қўя қолсин дедими, «ҳозир» деганча дарахтлар орқасида ғойиб бўлди.

Қўзибой қуртларга барг солиб келишганини айтиб, Хадича аянинг кўнглини кўтариб қўйди.

— Вой, холанг ўргилсин-ей! Шу топда қурт жониворларимнинг ҳоли нима кечдийкин деб хавстирда гириллаб бормоқчи эдим. Кўргандирсан ўзинг, шунча жонивор битта Рузвон кампирга қолувди. Хайриятки, ақлларингга келибди. Ўртоғингни ишга солган ҳам ўзингдирсан, баракалла. Ишқилиб, холанг ўргилсин, уни ўзларинг йўлга солмасаларинг бўлмайди. Анави... хаҳ, оти нимайди... Болаларга ўнбошилиқ қилиб турган ўртоғинг-чи...

— Аҳмад, Аҳмад денг!

— Ҳа, эсим қурсин, эс-ҳушим Раҳимда... Ана ўша Аҳмадга ҳам тайинлаб қўйсаларинг: Раҳимни тўдадан чиқариб ташламас-а! Уғлимнинг феъли ўзимга аён-да: бошбоғсиз қолса боши оққан томонга оғиб кетаверади. Ҳадеса дов-дарахтга, тоғ-тошга сакрайди. Сув-селга ҳам ўч. Тағин ўз билгиси ўзида бўп қолиб, тунов кунгидай бир хархаша ордирмасин...

— Аҳмадга биз айтганимизнинг фойдаси йўқ, ая!— деди Қудрат.— Марҳамат опамдан бошқанинг сўзини олмайди...

— Ҳа, ҳа, тўғри айтдинг, унинг гапи ҳаммангга эм экан. Қаердайкин-а, у, Қудрат?

Қудрат бундан беҳабар эди. «Оқтой»ига минаятган Қўзибой, Марҳаматнинг биринчи участкага кетгани, у ерда ҳам пионерлар пости тузилганини айтди. Хадича ая унинг орқасидан ҳавас билан узоқ тикилиб қолди: ўзи зиғирдаккина бўлсаям, колхоздаги жамики янгиликдан хабардор-а! Қани энди менинг ўғлим ҳам шундақа қобил, доно бўла қолса-я!..

Қудрат ёлғиз қолиб зерикди. Китобларни нари-бери йиғиштириб устахонага жўнади. Унинг мўлжали янги этажеркани кўришгина эмас, Қолядан доктор нима бўлганини сўраш эди...

* * *

— Салом, Ефим тоға!

— Салом, ўғлон, салом! Дарагинг йўқ, қалайсан?— Каттакон ёғоч дастгоҳ олдида Қоля билан бирга тахтачалар рандалаб турган Ефим Ефимович Қудратни одатдагича хушчақчақлик билан қаршилади. У, аввал кунни кўришган бўлса ҳам, гўё бир ҳафта кўришмагандай, қўл қисишиб омонлашди, унинг ва синглисининг аҳволи, акасидан яна хат келган-келмагани, каникулни қандай ўтказаетганигача суриштирди. Сўнг, Қоляга ва унинг ёнида йилтираб турган тўрт қават

Ҳаким Назир украин ёзувчиси Богдан Чалий билан. 1965 йил, май.

токчали, ости эшикли этажеркага имо қилиб, деди:— Урторинг қўймасдан заказингизни бажартиряпти. Мана, битиб ҳам қолди.

— Кутубхонамиздан фойдаланадиган фақат пионерлар эмас, дада!

— Ҳа, демак икки ёқлама заказ дегин. Шунинг учун ҳам тез бажарилди-да... Аммо бу иш кимдан чиққан бўлса ҳам, тўғри бўпти. Қолхозчиларга китоб зарур нарса. Шундоққина даланинг ўзида, кўз олдида бўлгани яхши. Истаган вақтда олиб ўқийверади...

Қоля гапга аралашмай, жингала-жингала қириндилар сач-

ратиб тахтача устидан ранда юритарди. Тахчата силлиқ бўлгач, уни этажерканинг энг устки токчасига ўрнатиб зичлади. Ефим тоға сариқ мўйловини силаган ҳолда ўғлининг ҳаракатини завқ билан кузатди. Кейин қанчалик мустаҳкам бўлганини текшириб, этажерканинг у ёқ-бу ёғига тақ-тақ болга уриб кўрди ва болаларга қараб кулди.

— Мана, заказингиз бажо келтирилди, қабул қилишингиз мумкин.

Шу вақт дала тарафдан чағи кўтариб, «Оқтой» қўнғироғини жиринглатганча Қўзибой етиб келди. У, этажеркага ҳам унча парво қилмай, ҳаллослаб Ефим тоғага мурожаат этди:

— Тоға-чи, тоға!.. Анақа... аравани берармишсиз... Ботиров буюрди!

— Уҳў, ишинг жойида-ку, ўғлон!— Ефим тоға муғамбирона на кўз қисиб, сўради:— Ботировнинг ким ўзи?

— Лолахон опа Ботировнинг укаси... Аҳмад!

Гур-р этиб кулги кўтарилди. Аҳмадни энди фамилияси билан айтила бошлагани Ефим тоғагагина эмас, ҳаммаларига ҳам қизиқ туюлган эди.

— Ҳа, ўзимизнинг Аҳмад полвон дегин! У опасидан ҳам ботирроқ чиққанми деб қўйдим-а? Нима иш қилади ўзи?

— Биринчи сонли постнинг бошлиғи.

— Ҳа, шундай дегин! Пост бошлиғи бўлса, катта киши экан, пионерлар командири дейиш мумкин.

Қўзибой «Оқтой»дан тушди-ю, шундоққина устахона муюлишида турган аравачани кўриб қотиб қолди. Бу, худди ўзи ремонтга берган кажавасимон чуқур яшикли аравача! Унинг майишиб кетган ёғоч филдираги ўрнига худди раис миниб юрадиган «Победа» машинасиникидай йўғон покришкали филдирак ўрнатилибди. Юрганда қандай чиройли кўринаркин-а! Филдирагикини «Победа»никидай бўлгандан кейин, машинадан фарқи сал-да! Нима, шундоқ ажойиб арава билан шаҳарга тушиб бўлмас эканми! Бунинг нимасидан уялади-я Қудрат?.. Йўқ, Қўзибойнинг кўзи билан кўрсин, ҳеч уялаган жойи йўқ!..

— Ҳа, арава ёқмадими дейман?— деди Ефим тоға бадтар Қўзибойнинг ичини қизитиб.— Эртагача кутсанг, ўқларини мойлаб бераман, тагин ҳам гумбур бўп кетади!

— Қўяверинг, тоға, ўзимиз мойлаб оламиз!— деди тоқати етмай Қўзибой.

Аравани ҳозироқ қўшиб, этажеркани ортиб кетишга Қўзибой билан Қудрат ҳам тарафдор бўлишди. Ефим тоға бола-

ларнинг кўнглини чўктирмаслиги учун кўнишга мажбур бўлди. Саройдан бировнинг аравасига мўлжалланган бўйинча, хомут, тиркишларни омонатга олиб чиқиб берди.

— Қани, энди қўшинлар-чи,— деб ўзи бир чеккада қараб турди. Аммо арава қўшиш осон бўлмади. «Оқтой» анчадан буён яйдов юргани учун арава шотиси остига асти рўпара келмай, ўйноқилаб кетаверди ва эгасидан аччиқ-аччиқ қамчи еб олди. Қамчи еган сари кулоғини динг қилиб, икки оёғини осмонга кўтариб ташлар ва пишқирарди.

— Ҳайвонни калтаклаб ишга соламан дейиш хато, бадтар асов қилиб қўясан!— деди охири ўзи ишга киришган Ефим тоға ва «Оқтой»га бир тутам хашак бериб, бўйинини қашлаб-қашлаб шотига ўнглади, тиркишни шотига маҳкам тортиб бойлади. Бу ишда унга болалар гўё ёрдам бергандай аралашиб туришди. «Оқтой» қандай қилиб аравага қўшилиб қолганига ўзи ҳайрон бўлгандай, калласини сарак-сарак қилиб қўярди. Қўзибой элбурутдан тизгинни тутиб, карвонларча арава қиррасига қийшайиб ўтириб олди.

— Энди аравани шу ерга келиб чиқараверасан-да, ўғлон,— деди Ефим тоға.— Ўзим қўшиб беравераман.

— Й-йўқ, тоға, ўрганиб олдим,— деди уқувсизлигидан ори келган Қўзибой.

Қоля билан Қудрат ҳам аравага чиқдилар. Ефим тоға узатган этажеркани аравага тегизмай авайлаб тиззаларига ўрнатдилар. Қўзибой «Оқтой»ни ҳайдаркан, кўнгиросининг жиринглашига мойланмаган арава ўқининг ғижир-ғижир қўшилиб, аломат музыка кўтарилди. Ефим тоға уларнинг кетидан қувонч тўла кўзларини қисиб, мийиғида кулиб, кузатиб қолди.

Этажеркага анчагина меҳнати сингган Қоля:

— Секин ҳайда, секинроқ, этажерка синмасин!— дея қайта-қайта огоҳлантирди.

Аравага жуда нозик, қимматбаҳо буюм ортилганини англамаган «Оқтой» қургур лўкиллашини қўймасди. Унга сари Қўзибой жиловини силтар ва:

— Ҳайвонга ўхшамай ўлгур, мунча ҳовлиқасан!— деб ўртоқларини кулдиради.

— Мол эгасига ўхшамаса ҳаром ўлади, дейишади-ку!— деб Қудрат ҳам кулгига кулги улади...

Йўлда, буларни қизиқиб кузатувчилар кўпайди. Арава йўлининг икки ёғидаги ғўза пайкаллари орасидан хотинлар, эркакларнинг:

— Ҳорманглар, карвонлар!— деган қичқириқлари эшитилверди. Баъзилар аравадаги ажойиб нарсага яқинроқдан келиб тикилар, болалардан, бу кимники, қаердан олинди, неча пулга келди, тагин топилармикин деб суриштириб қолишарди.

Аравадагилар ҳам тобора юзларига мағрур тус бериб, қисқагина қилиб:

— Текин... Ефим тоғамдан... ўзи битта!..— дейишарди, холос.

Ана, дала этагидан гур-р этиб болалар чиқди. Олдинда бир даста газета ва патефон кўтарган Марҳамат, кетида Аҳмад. Қўзибой юришни секинлатди.

— Юравер, юравер!— деди Марҳамат патефонни Коляга узатиб.

Болалар аридай гувиллашиб гоҳ араванинг орқасига, гоҳ ёни ва олдига ўтиб, ҳам аравани, ҳам этажеркани томоша қилиб боришарди. «Ким ясабди-а, жуда боплабди-ку» деб хурсандликдан бир-бирларини итаришарди. Ҳаммадан ҳам бир қўлида узун жилов, бир қўлида хипчин тутиб бораётган Қўзибойга ҳавасланиб қарашарди.

Коля этажеркани шийпонга ўрнатиб, унга китобларни тахлай бошлаганда, болалар Коля атрофида уймалашиб қолишди.

— Бўлди, ишга халақит бермаларинг,— деди Коля уларни ҳайдаб.— Ундан кўра китоб келтирларинг. Ким келтирмаса, кутубхонага аъзо бўлолмайди.

Болаларнинг кўпи уйларигами, қаёққадир тарқалишди. Марҳамат газеталарни ва патефонни олиб, сада остида дам олаётган колхозчилар ёнига кетди. Аҳмад эса Қўзибойдан сўраб-нетиб ўтирмаёқ бир неча болани аравага солиб, ўз участкаси томон йўл олган эди. Шийпон тинчиб қолди. Шундагина Қудрат ўзини энг кўп қизиқтирган ташвишдан гап очди.

— Докторни нима қиламиз? Мен Меҳрига айтувдим. У опаси билан гаплашган экан. «Ишим кўп. Бу кунда шаҳарга тушолмайман. Бувисини опкелса, шу ерда боқаман» дебди...

— Ҳа, ҳа,— деди Коля, ҳали ўзи гаплашолмаганига афсуслангандай. Кейин, Қудратни ҳайрон қолдириб, кулиб юборди.— Сен ташвишланмасанг ҳам бўлади. Доктор топиб қўйдик...

Қудрат «а-а?» деганча оғзини очиб қолди.

— Ҳа-а, деди унга тақлид қилиб Коля. Дадам биз билан

шаҳарга тушмоқчи, электрстанок олиб келгани. Шунда шаҳардаги таниш докторни олиб кирадиган бўлди.

— А-а?— деди яна Қудрат ишонар-ишонмас.— Танишлари топилмаса-чи, унда нима қиламиз?

— Ундами...— Коля ўйланқираб, ярим ҳазил тарзда деди:— Унда дадамни ўзи докторлик қилиб юбораверади...

— Э, қўйсанг-чи ҳазилингни..

— Ҳа, гап чортанг-ку!— Шийпон ёнидан Марҳамат келиб чиқди.— Нимани маслаҳати? Шаҳарга бориш маслаҳатими дейман-а? Ҳали Меҳри билан Раънони кўрувдим, ўшалар айтишди. Сен ҳам борасанми, Коля?

— Боради!— деди Колядан бурун Қудрат.

Қудратнинг Колядан ажралмаслигини билгани учун Марҳамат унга қаршилик қилмади.

— Майли-ку, икковинг кетсанг кутубхонага ким қарайди?

— Бир кунга бекитади-да,— деди яна Қудрат Коля учун жавоб бериб.

— Колхозчилар китоб, газета йўқлаб келса-чи?.. Яхши бўлмас.

— Колянинг ўрнида биттаси турса нима қилади?— деди Қудрат.

— Қани, Коля, кимни қўйсак бўлади?..

— Қўзибой-чи, уддалармикин?

— Уддалар,— деди Қудрат, Марҳаматни тезроқ кўндириш учун.

— Қўзибойми?..— Марҳамат ўйлаб қолди.— Ўзи дуруст-ку, ёшлик қилиб қолар. Болалар елкасига чиқиб кетар. Ҳа, айтмоқчи, Раҳим-чи?

Икки ўртоқ бир-бирларига савол назари билан боқишди.

— Нимасини ўйлаяпсизлар? Раҳим анча эпчил, пишиқ бола-ю, тўғри йўлини тополмай юрибди-да. Биз унга бу ишни топширсак зора йўлга тушиб қолса... Ҳа, нега куляпсан, Қудрат?

Қудрат, ҳали Раҳим билан бўлиб ўтган китоб ҳангамасини гапириб бериш учун тили қичиб келди-ю, яна ўзини босди. Тўғриси, Марҳаматдан дакки эшитаманми деб чўчиди.

— Ўзларинг шаҳарга қачон бормоқчисизлар? Эртагами? Бўлмаса кутубхонани Раҳимга топшира қоласан. Яхшилаб тушунтириб қўясан...

Маслаҳат битди деганда, Лолахон келиб қолди-ю, иш бузилди. Лолахон, ҳовузчага солиб қўйилган пақирдан уст-устига икки пиёла яхна чой қуйиб ичди. Марҳаматга

хам бир пиёла қуйиб берди-да, даб-дурустан бедана ови хусусида ҳикоя бошлаб қолди... Раҳим билан Қўзибойнинг «ов» ҳангамаси қанчалик қизиқарли бўлмасин Қудратга ёқмади. Негаки, Марҳамат Раҳимнинг бу бебошлигидан яна хафа бўлиб, уни кутубхонага йўлатмай қўйса, Коля қўзғалолмай қолади-да!..

Лолахон билан Марҳамат суҳбати жиддий тус олиб кетгач, болалар ўнғайсизланиб секингина ўзларини четга тортишди...

У н б е ш и н ч и б о б

«...Лолахонни бунчалик шаддод қиз деб ўйламаган эдим... Укаси унга қараганда гўлроқми деб қўйдим. Тўғри, Аҳмад илгари шунақа эди, гапини эвлаб гапиролмас, оғзидаги ошини олдириб юрарди. Ҳозир хийла тутиб олди ўзини. Гоҳо-гоҳо унда тутақиб кетиш одати ҳам бор. Буниси тўғрилиқ, ишчанликдан келиб чиқади, қувлик-шумликни билмайди ишқилиб. Ана шу одати Лолахонга ўхшаб кетади, албатта. Лолахон билан шунча кўришиб, орамизда ҳеч совуқ гап ўтмаган эди-я. Минг кўришиб саломлашгин-у, то ишинг тушмагунча бировнинг феълини билолмас экансан. Шу болалар туфайли ишим тушди-да унга. Шу болалар деб унинг аччиқ-тизиқ гапини эшитдим... Ҳамма гинасига ҳам чидаш мумкин-у, аммо «болаларингиз тарбиясиз» деганига чидаш қийин. Оғир иснодда бу, ахир. Гўёки, сиз вожатий бўла туриб болаларнинг хулқ-атвориға қарамабсиз дегани-да. Бундан ортиқ қанақа қарайман, ахир. Ҳамма вақт улар орасидаман, юриш-туришлари кўз ўнгимда... Ҳа, бу исноднинг бир чеккаси ўқитувчиларга ҳам тегади, бутун мактабга тегади! Тўғри, бунақанги ўйинқароқ, гап уқмас, қайсар, суюқ болалар ҳам бор-ку, қўп эмас. Лекин бирники мингга, мингники туманга, дейдилар. Шу Раҳимга ўхшаган битта-иккита ўйин бузуқи кўпчиликнинг номини булғар экан-да, ҳаммамизга ташвиш орттириб юрар экан.. Онаси бўлиб, биз бўлиб шунча ҳарақат қилсак ҳам, эпакага кела қолмаганига ҳайронман...»

Марҳаматнинг кўзи китобда-ю, хаёли ташқарида, болалар оламида эди. Уларни ўйлай-ўйлай юраги ҳаприқиб кетди. Кўз олдини живир-живир туман босгандай, китоб ҳарфлари сиёҳ тўкилиб чаплашиб кетгандай бўлди. Икки тирсагини стол-

га тираган ҳолда, кўзини деразадан ташқарига тикди; рўпарадаги ток, олча, олма дарахлари қалин шох отиб бир-бирига маташиб кетибди ва шу қалин, тебраниб турувчи яшил кўрпа тонги тиниқ мовий осмонни ярмисигача тўсиб олибди... Қуюқ япроқлар орасидан шода-шода осилиб, мўралашиб турган олчалар яшил гиламга нуқта-нуқта қизил гулчалар тикиб қўйганга ўхшаб товланади. Олмаларга ҳам ранг кириб қолибди. Ана, пастга «салом» бериб турган шохча учидаги икки қўшалоқ олма, айниқса егилиб, тарам-тарам бўлиб қизарибди. Уларга тикилиб тураркан, Марҳаматнинг кўзи равшанлашиб кетди. «Пишиқчилик бошланяпти...» Стол қирғоғида турган «Москвич радиоприёмникни буради. «Роҳат» куйи чалинмоқда эди. Марҳамат хиёл енгил тортгандай бўлди-ю, бироқ қайтиб китобга қараёлмади. Тезроқ болалар олдига боришга чоғланди. «Бугун ҳам тайёрланолмадим-да...» Кунига у эрта азонда туриб стол ёнига ўтирар, институтнинг сиртқи бўлимига кириш учун имтиҳонга тайёрланмоқчи бўлар, лекин ўқиши чала қолиб чиқиб кетарди...

Ҳовлида Хадича ая тўқнаш келди. Унинг чеҳраси ташвишли эди. Марҳамат билан ҳар вақтдагича қуюқ саломлашиб, ўзини қувноқликка солишга ҳаракат қилса ҳам, бари бир кўзларининг ич-ичидаги алам белгиси сиртига тепиб турар, овозида ҳам қалтираш сезиларди.

— Қелинг, аяжон, келинг...— Марҳамат ҳовлидаги тахта сўрига кўрпача ёзди ва шундоққина сўри устига эгилган шохлардан бир тахсимча оқ ўрик узиб қўйди.

Хадича ая ўриқдан биттасини «омонлиқ-сомонлиқ» деб оғзига солди-ю, то уни ютгунча тоқат қилолмай, сўзга киришди.

— Бу Раҳимингни нима қилсам бўлади, а, қизим? Жуда жовимни ўртади-ку! Эшитдингми, йўқми?..

У, Лолахон Марҳаматга айтиб берган ҳодисани бирмабир гапира кетди. Марҳамат Хадича аянинг сўзини бўлмайтинглади.

— Тағинам сизни сийладим. Агар қўшни звено бошлиғига ўғлингизни тутиб берсам, қулоғи тагида шавла қайнатиб қўярди—дейди. Лолахон ўша зеновой билан ким ўзишув ўйнаган-де, уни доим қўллаб туради, унинг гўзасига ҳам ўз гўзасидай жони ачийди...

— Шуларни ўғлингизга айтдингизми?..

— Ҳа, айтдим. Айтганим билан аввалига тушунмади, «беш-олти туп гўзага шунча ғалвами» деди. Мен унга «беш-олти тупни айтяпсан, бир туп гўза учун бир қўйнинг боши

кетганидан хабаринг йўқ» дедим... Ҳа, эшитганмисан-йўқми, яқинда бировнинг қўйи гўзага оралаган экан, шунда Лолахон уни тутиб Умурзоққа келтирди. Умурзоқ бўлса: «Семизгина экан, жуда яхши қилибсан» деб қўйни шартта сўйди-да, обший қозонга солдириб юборди. Ачина-ачина мен ўзим пиширдим. Эгаси ҳам кўриб гиринг деёлмади... Буни айтганимдан сўнггина, Раҳимнинг кўзи очилди. Энди бунақа номаъқулчиликни қилмас деб ўйлайман. Ўзи ҳам катта-кичикдан туртки еявериб, кўпчиликка қўшилолмасдан тавбасига таянди чоғи. Бу ёғи энди ўртоқларига ҳам боғлиқ...

— Шунга дейсиз-у, Раҳимнинг ўзи ўртоқларини менсимайди, бўйсунгиси келмайди, қилгуликни қилиб тагин ўжарликни қўймайди. Менга ҳам ичидагини очиқ-равшан гапирмасдан четлаб юрибди.

— Ўртоқлари олдига ялиниб борган экан, ҳайдашибдику,— деди Хадича ая, Марҳаматни ажаблантириб.— Ҳа, хабаринг йўқми? Менга астойдил йиғлаб гапирди-я.

Бир даста китобни газетага ўраб қўлтиқлаганича Раҳим кирди. Марҳаматнинг кўзига унинг уст-боши ҳар вақтдагидан тартибли, озода кўринди.

— Ҳа, Раҳимжон, бирон ёққа отландингми?

— Мана!— деди Раҳим, ҳеч нарсадан-ҳеч нарса йўқ, китобларни Марҳамат олдига тап этиб қўйиб:— Кўринг-чи, оласа бўладими, йўқми?

Марҳаматнинг ҳайронлиги ошди:

— Нимага? Ким олади?— Марҳамат китобларни кўра бошлади: кўп тутилиб муқовалари тушиб кетган экан, елим билан пишиққина қилиб ёпиштирилибди. Марҳамат Раҳимга маъноли боқди.— Буларни нима қилмоқчисан?

— Кутубхонага топшироқчи эдим, олишмади. Мени аъзо қилишмасмиш...

Марҳамат воқеани англай бошлади: «Болаларнинг бутун юриш-туришидан хабардорман десам, билмаган томонларим ҳали бор экан-да...»

— Ҳм... Қачон оборган эдинг?.. Шундоқлигича оборган-мидинг?

Раҳим учун онаси жавоб қилди:

— Буларни кечадан бери устачилик қилиб ямади, опаси!

Марҳамат китобларнинг номини яна бир марта кўздан кечираётиб, бири устида тўхталиб қолди. Бу — «Темур ва унинг қомандаси» китоби эди.

— Буни ҳам ўқиб чиққанмисан?

— Ҳм... Йўқ... Энди олдим,— деди тутулиб Раҳим. Аммо кимдан олганини айтмади, Марҳамат ҳам сўрамади. Раҳим буни билмасдан қўшиб қўйган эди...

— Сюз китоб бу. Уқиб чиқ, албатта... Ҳаммасиям керакли китоб экан. Обора қол, энди олишади.

— Тағин, бари бир...— Раҳимда ишонч йўқолган эди.— Хат ёзиб бера қолинг.

Марҳамат кулди:

— Хатсиз ҳам олишар. Яхши гапириб илтимос қилсанг, қайтаришмас.

— Гапимга ҳеч қулоқ солишмайди,— деди тўрсайиб Раҳим ва димоғида гўлдиради.— Мени... ёмон кўришади.

— Сен шундай деб ўйлайсанми, а? Шу ростмикин? Агар шу рост бўлса, сабаби нима экан-а? Ўйлаб кўрганмисан буни?

Раҳим, ҳозир йиғлаб юборадигандай, тўлиқиб ерга қараб турарди.

— Билишни истасанг, укажон, манманлик, сир бекитиш, қизганчиқлик одатларинг бор. Ана шулар ёқмайди ўртоқларингга. У ёғини сўрасанг, менинг ўзимга ҳам... Билибми билмасданми, бир номаъқулчиликни қилиб қўйдинг-а, шуни дарров тушуниб очиқчасига иқроп бўлсанг, шу айбингни ювиб юборишга ҳаракат қилсанг, нечук сени ёмон кўрсин ўртоқларинг! Нечук сенга ишонишмасин!

— Ҳа, ўғлим, бу гапларнинг мағзини чақиб кўр!— деб уқтирди у ёқдан онаси.

Қандай сир ва қандай одатлари устида сўз бораётганини аниқ билиб турарди Раҳим. У ўжарлик қилиб сўз қайтариш у ёқда турсин, Марҳаматнинг ва онасининг афтига бирон марта тик боқолмади ҳам. Йиқилган полвондай ерга боқиб турди.

— Хўп бўлмаса,— охири унга китобларни узатди Марҳамат.— Оборақол. Кетингдан ўзим ҳам бораман...

Раҳимнинг оғзи тарвақайлаб кетди. Китобларни ола солиб кўлтиққа урди ва ишшайган башарасини Марҳаматга намоиш қилиб, лабларини ялай бошлади:

— Ҳа, бир гапинг борми тағин?

— Й-йўқ... Ҳа, ҳалиги... га-галстугимни...

— Бўлди, тушундим,— деди Марҳамат, кулиб юбормаслик учун тескари қараб.— Кейин топиб бераман...

Раҳим боягича ишшайиб чиқиб кетаркан, Марҳамат Хадича аяга уқдирди:

— Сиз ҳам, аяжон, қаттиқ турсангиз, Раҳимингиз йўлга тушиб қолади. Бугун мен бир топшириқ бериб, уни шийпонга боғлаб қўймоқчиман. Ҳаммамизнинг кўз олдимизда бўлади. Сиз ҳам ўғлим қайга йўқолди, деб хавотирланишдан қутуласиз.

Хадича аянинг ташвишли кўзлари қувончдан порлаб кетди ва ўзининг энг яхши кўрган дуосини такрорлади:

— Барака топ, қизим. Обруйинг, иқболинг бундан ҳам баланд бўлсин...

Улар бирга чиқишар экан, Хадича ая очилиб кетиб, бошқа илтимосга ўтди:

— Ясидаги чақалоқларимга опа керак бўлиб қолди. Ихтиёрингда пионер қизларинг бор-ку, бир-иккитасини юборсанг яхши бўларди-да. Зора чақалоқларнинг оналари хотиржам ишини қилса...

Марҳаматнинг эсига лоп этиб Меҳри, Раънолар келди: «Шулар боп-да чақалоқларни овутишга Қудратнинг бувиси тезроқ кела қолсайди. Қизлар уй юмушидан анча бўшарди...» Аммо бу фикрини очиқ айтмай:

— Ўйлашиб кўрайлик-чи,— деб Хадича аяни умидвор қилиб қўйди.

Марҳамат ёлғиз Кўкоролга йўл олди. Эрталабки соф ҳаво унинг руҳини енгиллатиб юборди. Қуёш секунд сайин мўл-кўл нуруни тоғлар, қирлар, далаларга сахийлик билан соча-соча уфқдан кўтарилмоқда. Майин шабада эсмоқда. Боғлардаги булбуллар нағмаси, тўрғайлар чиғир-чиғири, қалдирғочлар вижир-вижири саратон чирилдоқларининг бетиним чириллашига қўшилишиб кетмоқда. Булар дутор қилларининг зириллаши каби юракни қитиқловчи майин бир оҳанг тараптиб, далаларга ажиб бир жонлилик қўшмоқда...

«Табиат хўп гўзал, ранг-баранг нарса-да!— деб ўйлади Марҳамат тўлқинланиб.— Бу гўзалликни борича тўлалигича тасвирлаб бўлармикин-а? Қайси бир рассомнинг қўлидан келаркин? Қийин бўлсаям чизиб кўрардим рассом бўлганим-да... Ҳа, расмнинг таъсири зўр экан деб қўйдим!.. Ахир, мана Раҳим. Анча ўзгара бошлади. Эҳтимол, афт-ангорини карикатурада кўрганидандир. Бу карикатурани битта Қўзибойники деб ҳам айтиш тўғрмас. Уни чизишда Қудратнинг, Коля, Аҳмадларнинг ҳам хизмати бор... Бундан кейин ҳам болаларни бир-бирига яқинроқ қовуштира олсам, отрядимиз аҳил, кучли коллективга айланарди, колхозчилар олдида бурчимизни яхши ўтаб, юзимиз ёруғ бўларди...»

Қудрат йўлга ҳозирланмоқда эди...

Раъно бир пақирда оқ ўрик терди. Меҳри бир халтада ойиси ёпиб берган ёғлиқ патирдан олиб чиқди. Қудрат: «Буларнинг нима кераги бор, бир кунда келамиз-ку» деса ҳам, Раъно билан Меҳри:

— Шаҳарга қуруқ бориб бўлмайди-да!— деб жовуллашарди.

Коля ҳам кутубхонани истар-истамас Раҳимга топшириб келди. Келибоқ Қўзибойдан гап очди. Қўзибой буларнинг кетишаётганини билиб, Коляга: «Менинг аравамни назарларнинг илмабди-да», деб араз қилибди. Арава баҳонаси билан шаҳарни бир кўриб олмоқчи экан-да, умрида шаҳарга бормаган...

— Бир соатдан кейин саройда от-арава тайёр бўлади.

— Даданг ҳам борадиларми?

— Албатта. Узоқ йўл, аравани ўзлари ҳайдаб борадилар, — деди Коля ва Қудратнинг кўзини шамғалат қилиб, Меҳридан секин сўради:— «Айтиб қўймадингми?»

Меҳри «йўқ» деди-ю, кетидан Коляни гижинтириб қаттиқ кулиб юборди. Қудрат шубҳага тушди:

— Ҳа, нима бўлди ўзи?

— Айт, айт ҳозир!— деб Раъно ҳам унга ёпишди. Меҳри Коляга «ўзинг» деб имлади.

Коля баҳона тополмай қолди, «шунча яширганим етар» деб, очигига кўча қолди:

— У ёғини сўрасанг, дадам доктор бўлади, — деди Коля ўзини кулгидан тўхтатолмай.

— Қўй-эй, тагин ўша ҳазилми?

— Ҳазил эмас, ишонавер.

— Қандай қилиб, ахир?

Коля дадаси билан аниқ шундай маслаҳатга келишганини уқдирди.

— Дадам докторларни кўп кўрган, касалга қанақа муомала қилишни билади. Ишонмасанг ҳозир ўзидан сўрайсан.

Шундан кейингина Қудрат иккиланишга тушиб:

— Шошма-чи... дадангни бувим танийди-ку?— деди.

— Танигани билан гаплашган эмас. Қўрмаганига ҳам анча бўлган. Иннайкейин, бувингни ўзи кишидан қочади-ку.

— Бари бир танийди.

— Дадам ўзини танитмаса-чи... Ҳу эсингдами, «Қорбобо» бўлиб чиқиб овозини ўзгартганда, кўпчилик танимаган эди, ўзинг ҳам зўрға танигансан! Ушанақа қилади-да...

— Нима, «Қорбобо» бўлиб борадими?— деди ҳазилга олиб Қудрат.

— Йўқ, ҳақиқий доктор бўлиб... Энига оқ фартук, бошига похол шляпа, кўзига катта сариқ кўзойнак тақиб олгандан кейин танирмиди бувинг!

Қудрат Колянинг ҳийласини энди англаб, роса қойил бўлганидан ўзини орқага ташлаб кўзидан ёш чиққунча қотиб қолди.

— Вой Коля-е, вой адаш-е! Аввал сен топдингми бу ҳийлани ё дадангми?

Коля илжайганча турарди. Меҳри ҳовлиқиб гапга қўшилишди:

— Менга қара, Қудрат, менга қара! Фартукни-чи, мен келтириб бердим... опамникини...

— Ҳа, муғамбир!— бармоғини ўқталди Қудрат.— Икковингни тилинг бир экан-а!..

Улар ҳангама қилиб кўчага чиқиб боришаркан, Раъно:

— Бувингга салом дегин. Албатта олиб келгин. Агар олиб келмасанг, уйга киргизмаймиз!— деб қайта-қайта тайинларди.

Узоқдан чопқиллаб Қўзибой келмоқда эди. Қудрат ичида: «Тағин аравасини таклиф қилиб келяптимикин» деб ўйлаб турган эди, Қўзибой ҳарсиллаганча:

— Бувинг!.. Бувинг!..— деб қичқириқ солди.

— Нима?! Нима бўпти?!— Ҳаммалари бараварига ирғиб тушишди.

— Бувинг!..— деди яна такрорлаб Қўзибой ва буларни ҳовлиқтирганича нафасини хиёл ростлаб давом этди:— Бувинг келди!..

— Қани? Ростданми?!— Қудрат худди муштлашадигандай унинг ёқасига, Раъно эса қўлига ёпишди.

— Тушунтириб гапирсанг-чи, «Жимит!»— деди Коля ҳам уни туртиб.

— Юраверларинг, ҳозир гапириб бераман... Мен тутзорда Хадича аямга, анақа, барг кесаётган эдим... Соё кўпригида битта машина тўхтади. Қараб турсам, ундан бир киши тушди. Бошига, анақа, дастурхон ёпинган, қўлида каттакон бўғча, оёғида маҳси-калиш...

— Кишими, кампирми?

— Мушайт қилма!— деди Меҳри олдинга тушиб олган Раънога.

— Билиб бўладими, афтини кўрмасдан!— деди зарда аралаш Қўзибой.— Иннайкейин, анақа, у бошига бўғчани қўйиб олиб у ёқ-бу ёққа аланглади. Ҳеч нарсани кўролдими-йўқми, билмайман. Иннайкейин, анақа ГЭСнинг яқинига борди-да, сой бўйига ўтирволди. Мен олдига бордим. Борсам, юзини очди — кампир экан. Қўзимга, анақа, танишроқ кўринди. «Ҳа, буви, кимникини қидириб юрибсиз» десам, «невараларимникини» дейди. «Неварангиз ким?» десам, анақа, Қудратилло» дейди. «Қайси Қудратилло?» десам, «Умурзоқ саркорнинг кичик ўғли» дейди. «Саркор» дегани бригадир деганидир-да, а? Айтишидан, сени хўп соғиниб кутибди, кейин таваккалига йўловчи машинага тушиб келаверибди... «Ҳа, бўлди, қани юраверинг» дедим.

— Қани бувим? Тезроқ кўрсат-чи!— Энди Қудратнинг ҳам ичи тошди. Раъно бувим келяптими деб узоққа кўз югуртирарди.

Қўзибой эса ҳикоясини чўзарди:

— Иннайкейин десанг, анақа, сувда юз-қўлларини ювиб, ўрнидан турди-да, анақа дастурхонини тагин ёпиниб олди. Дастурхоннинг тешиги бор экан. Шундан ҳар ёққа аланглайди. Гувиллаб турган ГЭСни кўриб: «Бунинг нима, тегирмонми?» дейди. «ГЭС бу!» десам, ҳеч тушунолмайди, «гидроэлектростанция. Қувват беради» десам, анақа, «симчиروқ шундан дегин, ажабми!» дейди. Қизиқ кампир экан бувинг. Қўчаларни, «сепоя» ўрнатилган дарахтларни, янги уйларни кўриб, яланг: «Ажабми, ажабми» дейди... Иннайкейин десанг, «умринг узоқ бўлгур, хўп яхши бола экансан» деб, анақа, бўғчасини бошимга қўйиб қўйди. Бирам зил эканки, ичига тош тукканми деб ўйладим. Юз қадамча юргандан кейин десаларинг, бўғчани ташлаворай дедим-у, билдирмадим, лекин. Шундоқ эшигимизга келиб қолдик. «Юринг» дедим ҳовлига бошлаб. «Шуми Қудратиллоларнинг янги ҳовлиси?» деди-да, кириб бошимдан дастурхонни олди. Мен ҳам индамадим.

— Оббо «Жимит-ей», қизиқ қилибсан-ку жуда!

Болалар югургилаб кетишди. Қўзибой Қудратнинг қўлидан тутиб олиб, ҳамон сўзлаб борарди.

— Бувинг, ўзимизники экан деб бемалол уйларимизни, ошхона, молхоналаримизни кўриб чиқди. «Қалай, яхши экан-

ми?» десам, «ажабми, эски ҳовлисида ўлса ўлиги ортиқ. Мени қистаганча бор экан» дейди.

— Бизни сўрамадими бувим?

— Сўради!.. Икки, йўқ, уч мартача сўради... Мен, «улар ўйнаб юришгандир. Дам олиб тулинг, ҳозир айтиб келаман» дедим-у, сенларга югурдим... Ана, бувинг керак бўлса!..

У н о л т и н ч и б о б

Асал буви, невараларим олдида беш-олти кун туриб қайтаман, деб келган экан. Ҳа-ҳу деб кунлар ўта берди. Аммо биринчи кунларда у курк товўқдай ҳурпайиб юрган, унчамунча хархашаси ҳам чиқиб қолган эди. Кечқурун Раъно керосин лампа ёққанда, кампирники тутиб:

— Қора чироғинг қурсин, жиним чиқишмайди. Шаҳарда бундан қутулганимизга қанча бўлди. Ахир шундоқ оқ уй — олабаргакни қуриш қўлидан келган одам наҳотки симчироқни ёқтира олмаса шу чоққача! Ҳафсаласига балли-е дадангни! — деди.

Қудрат билан Раъно, бу ўйни колхоз қуриб берган яқинда электрни ҳам туширади деб ишонтиришадикки, кампир қани юпанса. Бир куни уйда ётиб яхши ухлолмай юрак ўйноғиси қўзиб чиққан экан, буни керосин дудидан кўриб, яна ғалва кўтарди. Қудрат электрни ҳар куни дадасига айтавериб, колхоз монтёри Андрейга зир югуравериб, уларнинг қулоқ-миясини еди, охири раисгача борди. Унинг ҳаракати сабаб бўлдими, ҳайтовур шу орада буларнинг уйига ҳам Андрей келиб сим тортиб кетди. Шундан сўнг тез кунда чироқ келишига кампирнинг кўзи етди.

Бувиси келгандан буён Қудрат ўртоқлари билан бемалол ўйнайдиган, далаларни кезадиган, кўпроқ вақтини Олимов билан биология кабинетида ўтказадиган бўлди. Раъно ҳам қизлар ёнида мактаб майдончасига, дала шийпонига бориб ўйнар, баъзан Меҳри қатори чақалоқларга «опа»лик ҳам қилиб қўярди. Ҳаммадан ҳам, у энди эрталаб сигир соғиш ва сигирни подага жўнатиш учун шошилмайдиган, то тепасига кун тушгунча тўйиб ухлайдиган бўлди. Ҳатто узоқ ухлаганиданми, кеча эрталаб лабини ари чақиб дўрдайгириб қўйди, ўртоқларига хўп кулги бўлди. Қудрат гоҳо ўзича: «Тагин бувим уйда ёлғиз зерикиб, кетаманга тушиб қолмасин», дея хавотирланарди-да, «бир томоша қилиб келсангиз-чи», деб бувисини боққа, полизга таклиф этарди. Кампир бегоналар

ичида нима қиламан деб унамасди. Бир куни кампир чиқсам чиқай деди-ю, бошига дастурхонни илмоқчи бўлди. Шунда Қудрат:

— Бунингизни ташлай қолинг, буви. Қўрганлар масхара қилади,— деди.

— Ундай бўлса қўя қол!— дея кампир яна зарда қилиб ўтириб олди. Буни Қудрат ҳеч кимга, дадасига ҳам билдирмади. Мабодо дадаси билса, «айтмабмидим, бувингда шунақа хунук одатлар бор-да. Бизни номусга қўяди», дейиши турган гап. Тагин ҳам бувиси кинначиликни қилмай турибди. (Бу ерда кинна солдириб ўтирадиган лақма, бекорчи топилмагани учунмикин-а?..)

Ҳар қалай тез орада Қудратга айтмаёқ кампирнинг ўзи кўчага чиқадиган бўлди. Бунга Меҳрининг доктор опаси Онахон сабаб бўлди. Онахон, кампирни икки марта кириб кўрди. Юрак ўйноғи ва кам уйқуликни йўқотиш учун Булоққовузга бориб булоқ сувидан тез-тез ичиб туришни маслаҳат берди. Биринчи гал кампирни Раъно бошлаб борди. Асал буви салқин Булоққовуз лабида ўтириб олиб, шишадай тиниқ сувнинг жимирлашларини, танга балиқларнинг ўйинини томоша қилди, муздай сувдан ҳовучини тўлдириб-тўлдириб ичди. Шундан сўнг, у Хадича аяга:

— Бу сувдан ичган сарим, юрагимнинг ҳовури босилпти чамамда. Худога шукур, иштаҳам, уйқум аввалгидан тузук. Шифо сув экан бу!— деб мамнунлигини билдирди.

Хадича ая ҳам пайтдан фойдаланиб:

— Эҳ, нимасини айтасиз, бувижон. Қўкоролнинг суви ҳам, ҳавоси ҳам даво. Мен касал нималигини билмайман...— деб қишлоқни мақтаб кетди.

Асал бувининг Қўкоролда узоқроқ туриб қолишига сабаб бўлган нарсалардан яна бири Пўлатжоннинг хати бўлди...

— Акам! Акамдан хат!— деб ҳовлиқиб кирган Қудратни Асал буви:

— Вой оғзингдан айланай, болагинам-ей!— деб маҳкам кучоқлаб пешанасидан чўлп-чўлп ўпди.— Қани? Қачон келаркан ўзи?

Қудрат хатни апил-тапил очиб ўқиди:

— Яшасин, яшасин! Акам Москвадан Тошкентга келиб турибди. Тошкент аэропортига-я! Бу ёғи нима! Бир учса, кўз очиб юмгунча Фарғонада кўраверинг!..— Худди Пўлат акаси бугун-эрта уйга кириб келадигандай Қудрат билан Раъно қувонишиб «ур-ра!» деб қичқиришди.

Бироқ хатнинг охирида «яқин орада дийдор кўришамиз, Қудратжон, хат ёз» деган сўзларни ўқиркан, Қудрат тарвузи кўлтиридан тушгандай бўшашди, кўзларига филт-филт ёш олди... Қачон, қайси числода келишини очиқ ёза қолса бўлмас эканми! Қудрат сўнгги хатдан шуни кутган эди-ку, ахир. «Хат ёз» дейишидан, балки тагин ойларча эшикка термилишга тўғри келар... Қудрат хаёлга ботди...

Асал буви, ҳам, албатта, катта неварасини юраги эзилиб кутмоқда эди. Аммо Қудратни юпатиш учун деди:

— Жон болам, бекорга диққат бўлаверма! Мана кўпи кетиб ози қолибди-ку...

Қудрат тўрсайиб турди-турди-да, бувисининг буришган бетлари бадтар тиришиб кетаётганини кўриб:

— Акам келгунча кетиб қолмайсиз-а?— деди.

— Мени хафа қилмасанг...— деди буви, дока рўмолининг учига кўзларининг намини артиб.

— Нега хафа бўласиз?

— Сен хафа бўлсанг, мен ҳам хафа бўламан-да, кўзи чоғим...

— Бўпти!— деди ўзини ҳам, бувисини ҳам юпатиб Қудрат.— Акамни ҳаммамиз бирга кутиб оламиз-а?

Фақат кампир: «Тезда хат битиб, аканг қачон келувини аниқлайсан, мендан дуоий салом етказасан» деб шарт қўйди. Ҳаммалари шунга келишишди. Шу кундан бошлаб Асал буви катта-кичик невараларига кийим-кечак тиктириш, уй-жойга оро бериш, кўзойнак тақиб олиб янги кўрпа қавиш билан куймана кетди. Умурзоқ ака оиласини тўй маросими кутмоқда эди.

Қудрат хурсанд бўлса-да, битта нарса гоҳида унинг гашига тегиб қўярди. У ҳам бувисининг дастурхони. Буни кўрганда Қудрат дастлаб кулиб қўя қолган эди. Аммо бувиси Булоққовузга қатнайдиغان бўлгандан кейин, одамлар: «Кўкоролга филоф бандаси келиб қолибди», деган ҳазил гап тўқишибди. Вобоқул ота бўлса: «Бувингга паранжи учун бутунироқ дастурхон топиб беролмабсизлар-да?»— деб Қудратни мазах ҳам қилди. Баъзилар эса унга: «Бу филофли номаълум одам сенинг бувинг эканини билиб ҳайрон қолдик-а! Наҳотки шундоқ ақлли пионер бўла туриб битта бувингга ташвиқотинг ўтмаса!»— деб таъна қилди. Қудрат бунга чи-долмади. Шундай бўлса ҳам, буни на бувисига айта оларди, на дадасига. Фақат Коля билан сирлашди, иккиси бир бўлиб бир чора излашди. Уйлаб-уйлаб шундай йўл топилди: қоғоз-

га маймуннинг суратини солиб, кампир кўчага чиққанда суратни дастурхон орқасига секин илиб қочишди. Расми кўрганлар қотиб-қотиб кулишди. Болалар-ку, кампирнинг кетидан чувурлашиб боришди. Итларни айтмайсизми, итлар ҳам худди ўғри қувлагандай ёмон ҳуриб ириллаб қолишди. Кампир нима бўлганини билмай, хуноби ошганича ярим йўлдан қайта қолди. Қоғоз эса ўрнидан йўқолган эди... Худди шу воқеа яна такрорланди. Бу галгисини кампир энди Қудратнинг ўзгинасидан кўрди. «Сенларнинг дастингдан-ку, паранжидан ажраган эдим. Энди битта дастурхонни ҳам раво кўрмайсанларми! Сира-сира келмас эдим бунақа масхара бўлишимни билганимда!»— деб астойдил хафа бўлди. Қудрат «мен қилганим йўқ» деб тониб туриб олди. Бувиси зарда қилиб, неча кунгача остона ҳатлаб кўчага чиқмади...

Бир куни эса, асалари баҳона бўлиб, ўз ихтиёри билан дастурхонни ташлади. Воқеа бундай бўлди: Асал буви асални яхши кўрарди. Қудратга: «Сут-қатиқларнинг совуғимни ошириб юборяпти. Шаҳарда бозор яқин эди, асал олдириб турардим», деди хумориси тутиб. Қудрат колхознинг асалари фермасидан асал келтириб берган эди. Шундоққина уядан олинган янги асал кампирга ёқиб тушди. Морозний нонига ўхшаш тўр-тўр, оқиш асал бўлаklarини майдалаб кемшик тишлари билан курсиллатиб чайнаркан, ҳузур қилиб: «Ажабми, мунча ҳам мазали бўлмаса-я! Умримда бунақасини емаган эдим», деди. Шу асалнинг қандай қилиб бунёдга келишини бир кўриш орзуси туғилди. Қудрат уни фермага бошлаб борди. Асал буви, Қудрат қайтарса ҳам кўнмай яна чурук дастурхонни бошига илиб олган эди. Қудрат одамлар кўрмай қўя қолсин дебми, чакалакзордан бошлади. Аммо бу ҳазил Асал бувига қимматга тушди. Ҳар қадамда дастурхон, қанор қопдай ҳалпиллаган кўк кўйлаги шох-шаббаларга илинавериш безор қилди. Буни кўриб Қудрат пиқ-пиқ куларди. Охири, ҳеч ким йўқлигини билгач, Асал буви дастурхонни думалоқлаб, қўлтиғига уриб олди. Чакалакдан чиқдилар. Асал буви дока рўмоли билан юзларини ўраб, Қудрат изидан бораркан, ариқлар, марзаларга тез-тез қоқиларди. Бир-икки марта билмасдан суғорилган бедапояга оёқ босиб, махсиси қўнжигача ботиб кетди. Кейин махсисини ечиб, дастурхонга ўраб олди. Шу алфозда, тут дарахтлари билан ғўза пайкали оралиғидаги майсазорга қўйилган яшиқлар яқинига етишди.

— Мана, буви!— деди Қудрат яшиқларни кўрсатиб.— Асаларилар ҳам ёз қилиб далага кўчиб чиқишган...

Асал буви бир Қудратга, бир яшиқларга ҳайрат ичида жавдирарди:

— Қани аринг? Қалака қилавермасанг-чи мени, болам!

— Ия, кўрмаяпсизми! Берроқ келинг, ана, ана...

Яшиқлар тепасида қизғиш аричалар нозик визиллашиб учишмоқда, яшиқларнинг кичик-кичик эшикчаларидан кетмакет кириб-чиқишмоқда эди.

— Вой-вой-вой! Ажабми!— деди бирдан Асал буви нурсиз кўзларини ола-кула қилиб.

Нарироқда Бобоқул отанинг:

— Ҳой-ҳой, кампиршо! Яқинига йўламанг, кичқирманг!— деган ширали овози кўтарилди. Унинг ёнида Қўзибой ҳам ўраллашиб юрган эди. Қудрат бувисига оппоқ ятак кийган, серсоқол, бети қип-қизил чолни кўрсатиб: «Бу — асаларичи бува» деб қўйди. Бобоқул ота яқинроқ келиб, давом этди:— Булар ҳозир жадаллик билан ишга киришган. Асал йиғишяпти, жониворлар. Буларга халақит бериш керак эмас. Жаҳли чиқса, қулоқ-бурнингизни чимчилаб олади...

Кампир чўчиб эҳтиётдан дока рўмолини юз-кўзларига ўраб чирмади. Секингина рўмол чеккасидан асаларичига мўралаб олди: асаларини худди одамга ўхшатиб гапириши аломат-а бу чолнинг...

— Ҳа, чирогим, бувингни томоша қилдириб юрибсанми? Қалай, Кўкоролимиз ёқдим кампиршога?— деди ўсмоқчилаб Бобоқул ота.

— Асаларини кўрсатиб юрибман,— деди Қудрат.

Кампир чолдан юз ўгира туриб, Қудратдан сўради:

— Асални қаердан йиғади?

— Ғўза гулидан, кампиршо!— деди эшитиб қолиб Бобоқул ота ва ғўза энг кўп асал шираси берадиган ўсимлик эканини, ғўза гулидан йиғиладиган асал хушбўй ва ширинроқ бўлишини тушунтирди. Кампир бу ёқда қолиб, Қудрат ва Қўзибой арилар ҳаракатига қизиқиб тикилишди.

Арилар яшиқлардан тўғри учишиб бориб худди ғўзаларнинг оқиш-пушти гулларига қўнадилар, кўз илғамас харгумчалари билан шира эмиб оладилар-да, яна виз-виз этганча келиб эшикчалардан «Уй»ларига кириб кетадилар. Асаларилар икки хил вазифани бажаришларини — бир томондан асал тўплашса, иккинчи томондан ғўзани чанглашларини Қудрат биларди. Буни дарсда ўтишган эди. Бироқ Бобоқул ота қаёқдан билади-а, буни?

— Қаердаки ғўзага асалари кўп ёпишса, ўша ерда пахта

ҳосили мўл бўлади,— деди Бобоқул ота «пахта ҳосили» деган сўзларни қаттиқ уқдириб ва кетидан қўшиб қўйди:— Асал ҳам...

Асал бувининг дилидан шу фикр кечди: «Ҳа, асаларилар ишлашяпти деганининг сабаби шу экан-да. Ажабми, гўзага фақат одамни эмас, ҳашаротни ҳам хизмат қилдиришаркан-а, булар...»

Бу сўзлардан Қўзибойнинг тамом оғзи очилиб қолган эди. Ана, бир тўда ари унинг ёнгинасидан учиб ўтди. Тоғда асаларидан панд еган Қўзибой беихтиёр қулоғини ушлаб қўйди.

— Эҳтиёт бўл, «Жимитвой», арилар сени яхши кўради!— ҳазиллашди унга Қудрат.

Қўзибой ҳам кулди:

— Тўғри, ўзимизники-да, танийди...

Буни эшитиб турган Бобоқул ота гапнинг тагига дарров етиб, изоҳ берди:

— Дарвоқе, сизлар келтирган арилар ҳам шуларга шерик. Локин, улар нари борса юздан бирга тўғри келар, дарёдан томчидай гап...

Қўзибой, ҳар ҳолда сўзи ёлғон чиқмаганига хурсанд бўлди. «Мана, буви кўрдингизми, асаларида ҳам бизнинг ҳақимиз бор!»— дегандай кампирга қош учуриб олди. Шу чоқ тўсатдан кампир:

— Вой-вой-вой!.. Оёқларимни ари талаб кетди!— деб тирпирилаб ўтириб олди. Болалар эгилишиб қарашса, ари деган нарса кўринмасди. Фақат пайпоғининг ҳамма ёнига тиканаклар ёпишиб олганди. Уларни териб ташлашгандан кейин, кампир қайтишни истаб қолди.

Бобоқул ота Қудратнинг азиз меҳмонини сийлаб, патир нондай асал бўлагини тутқизди. Кампир: «Яшанг, умрингиз узоқ бўлсин, ҳосилингизга барака берсин», деб дуо қила-қила асални дастурхоннинг учига тугиб олди.

— Қудрат мана энди дастурхон ўз вазифасини топибди-а?— деди кампирга қараб турган Бобоқул ота. Унга ва болаларга қўшилишиб Асал бувининг ўзи ҳам кулиб юборди-ю, кулгисини яшириш учун юзини тесқари бурди...

Бугунги саёҳатдан Асал бувининг дилгирлиги ёзилиб, оғзи қулоғида бўлиб қайтди.

Ишқилиб, кампир энди оёққа кирган боладай, ҳали у ёқ-ҳали бу ёқни кўзлайдиган бўлиб қолди. Ҳар куни ҳар кимдан бир янгилик эшитади: биттаси колхознинг эллик хилча

мева ўсган боғини мақтаса, биттаси товук, ўрдак, розлардан беш мингтаси бирга боқиладиган ҳам электрда жўжа очтириладиган «парранда фабрикаси»ни таърифлайди. Сигирларнинг ўзи тумшуғи билан жўмрак бураб сув ичадиган, машинада сут соғиладиган молхона-чи?.. Далалар-чи, далалар? Эҳ-е!.. Кекса одам учун буларнинг барини бир юришда кўриб чиқиш осонмас, албатта. Аммо атайи шаҳардан келса-ю, шундоқ аломат нарсаларни кўрмасдан бир бурчакда биқиниб ётса, бу ҳам инсофданмас-да.

Асал бувининг ўзи ҳам, худди билгандай, аини пишиқчилик вақтида келди қишлоққа. Саратон кириб, кунлар «йилдай» узайиб қолди. Олтин ёзнинг ҳар бир куни катталар ва болаларга бир янги таассурот бағишларди. Уларнинг кўз ўнгида бутун қишлоқ табиати ўзгариб борарди. Далалар иссиқдан ҳансирар, ана шу иссиқ ҳаводан ва сувдан баҳра олиб, гўзалар, сабзавотлар, мевалар етила борарди. Боғлардаги чиллакилар чумак уриб, олма, ноклар, тиллақўнғиз ёпишган шафтоли ва олхўрилар ранги соат сайин ўзгарарди. Полизларда тилёбар ананаслар тўрлар, шакарпалак, оқ уруғлар дум бериб, ариқ бўйларида «ширинак» ўйинлари бошланиб кетганди.

Далаларгина эмас, кўчалар, уйлар ҳам — бутун олам ям-яшил кўкат ва япроқларга қалин буркангандай...

Буларнинг бари саратон қуёшининг олтин селига ғарқ бўлиб ётарди. Иссиқ куннинг ўтли ҳароратини пасайтириб тоғ шабадаси эсиб турар, ҳар томондан атиргул, райхон, жамбилларнинг ёқимли исларини димоққа уфурарди... Кўкорол шамоли нақадар оромбахш! Осмонни тўлдириб учган қушларни айтинг: улар ҳам кишиларга ҳузур бағишлаб, Кўкорол кўкида ёқимли куйлар таратар, бу куйлар сой шалолалари ва болаларнинг шод қичқирқиқларига қўшилишиб, эртаю кеч бутун қишлоққа жон киргизиб турарди...

Қудрат: «Ҳамма ёқни бирдан кўрсатиб қўйсам, бувим «бўлди энди, кетаман»га тушиб қолмасин» деб хавотирланди, далада иши тигизлигини баҳона қилиб бувисини икки-уч кунда бир сайр қилдирадиган бўлди. Асал бувига ҳам шу маъкул тушди. Чунки у уй юмушларидан бўшади дегунча Хадича аянинг «туғруқхонаси»га кириб турадиган бўлди. «Туғруқхона» деб у икки қават сўрили қуртхонани номлаган эди, ҳазил қилибми, чинданми, ўзи биледи. Ҳар ҳолда қуртхонага қизиққани бир бўлса, Хадича аяни юмуши кўп деб аягани бир бўлди шекилли, кампир ипак қуртларига ўз-

ўзидан ўралишиб қолди. Хадича аяга: «Болагинамнинг болаларига шунча қарашдингиз, энди мен ҳам то бу чақалоқларингиз бешикка тушгунча доялик қилишиб юбораман-да», деб ҳазиллашди. Хадича аянинг беминнатгина ҳашарчи топилганидан хурсандлигини қўйверасиз.

У н е т т и н ч и б о б

Пионер постлари чиндан ҳам машҳур бўлиб, сафлари кенгая борди. Лагерларга, қариндошларникига кетган болалар бирин-кетин қайтиша бошлади. Аҳмад пионер постига ҳаммани ёзавермасди. Вожатий билан маслаҳатлашиб, айрим болаларга: «Сен ёшлиқ қиласан» деса, айримларига: «Сенинг кузги имтиҳонинг бор, дарсингга қара» дерди. Уларсиз ҳам иш юришиб кетган эди. Айниқса, ўтган кун машинада шаҳарни сайр қилиб келишгач, болаларда ғайрат зўрайди. Раҳим ҳам постга айланишиб қолди. Аҳмад уни, вожатий иккинчи марта буюргандан сўнггина, синов шарти билан қабул қилди, унга, ҳеч ким олмаган ишни берди: Раҳим ўтоқчиларга чой, нон, газеталар етказиб бериб туриши, улар дам олганда кийимлар ва асбобларга қоровуллик қилиши керак эди. Бу, болаларнинг назарида паст иш эди. Раҳимнинг ўзи-чи, бу вазифани жуда масъулиятли ва муҳим деб биларди. Масъулиятлиги шуки, агарда бирор боланинг кетмоними, қопими бежо бўлса, Раҳим жавобгар. Муҳимлиги шуки, «бутун постнинг ўз нормасини яхшилаб бажариши бизга боғлиқ. Агар биз уларнинг қорнини вақтида тўйгазиб турмасак, улар қандай қилиб ишлашади!» дерди. Хулласи, Раҳим, ҳар қандамда Аҳмаддан туртки еб турса ҳам, тишини-тишига қўйиб ўз вазифасини қойиллатиш ҳаракатида эди. Чунки у, Марҳамат билан онасининг сўнгги ўғитларини қулоғида яхши тутиб, «мағзини чақиб кўрган» эди. Бироқ тунов кун у, ўйинга алақсиз кетиб, битта хатога йўл қўйди ва постдан ҳайдалишига оз қолди. Бунга, қисман, Меҳри сабабчи бўлди...

Меҳри икки қиз билан ясли ёнида қўғирчоқларга кўйлак тикишиб ўтирарди. Раҳим шийпонга чой-нон учун борди-ю, қизларни кўриб бир гаплашгиси, тўғриси, мақтангиси келиб қолди. (Ўғил болалар ўртасида мақтаниб обрў топиши қийин эди-да, ахир!)

— Ҳей, сенлар постга ёзилмадиларингми?

— Секин!— деди Меҳри чий томонга ишора қилиб.— Ҳозир яслимизда уйқу соати.

— Ҳазимиз зўрға ухлатдик укаларимизни!— деб қўшиб қўйди Раъно.

— Ва-а!— деди Раҳим масхарали қараш қилиб ва ўзининг биринчи пионерлар постигаги «навбатчилиги»ни пеш қила кетди. Бу Меҳрига ёқмади.

— Навбатчилик эмиш, қоровуллик деб қўя қол-да! Бобоқул отадай кетмонга ярамаган одамнинг иши бу!— деди. Бобоқул отанинг қоровулликни ташлаганидан беҳабар Меҳри.

Бу Раҳимнинг ғашига тегди. У, билагининг мускулларини ўйнатиб, кучининг кўплиги, агар кетмон чопса ўн кишини йўлда қолдириши, физкультурадан доим «беш» олиб юрганини айтиб керилди.

— Ва-а!— деди Меҳри яна масхаралаб.— Физкультуранг нима бўпти. Мен ҳам касал бўлмаганимда «беш» олардим-да!

— Олиб бўпсан!— деди Раҳим камситиб. Сўнг уни мот қилиш учун бирон нарса ўйлаб топмоқчи бўлди ва топди.— Тўхта бўлмаса, сакраш мусобақаси ўйнамаймизми?

— Бўпти,— деди Меҳри ҳам ўйлаб ўтирмай.

— Аммо кучларинг етармикин? Е тагин йиғлаб...

— Ҳзинг ғирромлик қилмасанг бўлгани!— деди Меҳри ҳам бўш келмай.

Раҳим қўлига ярим метр келадиган чўп олиб, ерга параллель икки чизиқ чизди.

— Мана буни «сакраш майдончаси» деймиз. Эни ярим метр, бўйи икки ярим метр.— Раҳим буни ўлчаб чиқди, сўнг «майдонча»га кўндаланг еттита чизиқ чизди. Биринчи чизиқ билан иккинчи чизиқ оралиғи бир ярим метр, қолган катаклар оралиғи йигирма сантиметрдан. Биринчи катта катакка сакрасанг, бир очко оласан. Икки катакка сакраган киши уч очко, уч катакка сакраган беш очко, тўрт катакка сакраган етти очко олади... Ундан ҳам ўзган киши яна икки очко ортиқ олаверади.— Раҳим катаклар ёнига шу айтган рақамларини катта қилиб ўйиб ҳам қўйди. Кейин ўз «кашфиёти»дан мағрурланиб тақлиф қилди:— Қани, ким талабгор? Стартга марҳамат!

Меҳри «қайси биримиз олдин сакраймиз?» деб қизларга қараб турган эди, Раҳим кучайди:

— Ҳа, юрагинг бетламаяптими? Билиб қўй, бу ўзи ўғил болалар ўйини!

— Чиранмай тур ҳали,— деди аччиғи қистаб Меҳри.

У шартта туфлисини ечди-ю, «старт»га яқинлашди. Бурни билан чуқур нафас олди-да, ихчам гавдасини олдинроққа эғди, сўнг физкультурачилардай тирсагини ёнга чиқариб, оёғининг кафтларини босди-да, югура бориб бир сакраган эди, иккинчи катак ўртасига тушди.

— Уч!— дейишди қизлар бараварига.

— Ва-а!— хахолаб юборди Раҳим оғзини катта очиб.— Айтмадимми кучинг етмайди деб. Мана кўриб қўй, сакраш қандай бўлади...

Раҳим, цирк полвонларидай кўкрагини олдинга чиқариб, лапанглаб стартга яқинлашди. Офтобда қорайиб кетган билакларининг мускулларини ўйнатиб, кўзларини чақчайтириб, олдинга ирғиди ва учинчи катакка оёғи тегар-тегмас «беш!» деб қичқирди.

Шундан кейин бошқа қизлар мусобақага киришдилар, Меҳрининг икки шериги ҳам беш очкодан олди. Меҳрининг ўзи эса кучини тўплаб туриб иккинчи сакрашда тўртинчи катакка бориб тушди.

— Ет-ти!— дейишди қизлар қувонч билан чапак чалишиб.

Раҳим хиёл ўйланиб қолди. Энди у, икки метрга сакраб, етти очко олишни эмас, балки биратўла олти катакка сакраб, ўн бир очко эгаллашни чамаламоқда эди. Аммо бўлмади. Шунча интилса ҳам тўртинчи катакдан нарига ўтолмади.

Меҳри-чи! Дастлабки галабадан руҳланиб кетган, юраги дадиллашган эди. У бутун чаққонлигини ишга солиб, сўнгги сакрашда бешинчи катакни эгаллади.

— Тўқ-қиз!— дейишди қизлар яна ҳам баландроқ қичқиришиб.

Бу вақт Раҳимга қарасангиз, кўзининг пахтаси чиқиб кетган, тарвузи қўлтиғидан тушгандай бўшашган эди.

— Ҳа, талабгор борми?— деди энди Меҳри Раҳимга унинг сўзларини эслатиб,— кучинг етса ўйна!

— Тўхтаб тур, ўтиб кетганимни кўрасан...

Раҳим шу гапни айтди-ю, ўтиб кетиш эмас, баравар бўлишга ҳам кўзи етинқирамади, совуқда қолган мусичадай қунишди. Тўғриси у, Меҳрининг чаққонлигига қойил бўлган эди-ку, буни иқрор қилгиси йўқ эди...

Шу чоқ, бахтига, онаси чақириб қолди. Раҳим катта тунука чойнакда чой ва бир халта нон олди-ю, болалар олдига жўнаб кетди...

Пост аъзолари тўпланадиган тутзорда ҳангама зўр эди.

Қип-яланғоч болалар қичқиршиб, у ёқдан-бу ёққа югуришиб, кийимларини излашмоқда эди. Улар овқат олдидан сойга чўмилгани кетишганда кийимларини очиқ жойда қолдиришган экан, шамол туриб кийимларини ҳар ёққа тўзитиб юборибди: бирининг майкаси тут шохида бўлса, бирининг трусиги йўл ёқасидаги бутага илиниб қолибди, айримларининг дўппилари ариққа оқиб гўза ичида сузиб юрибди... Болалар бараварига Раҳимни талай бошлашди. Раҳим, кечикканининг сабабини тушунтиргунча бўлмай биқини, елкаси ва чаккасига устма-уст мушт туша кетди.

Фақат Аҳмад буларга қўшилмай, Коля билан бир четда ниманидир шивирлашиб ўтирарди.

— Нима бўлди? Борадингми?— деди секин Коля.

— Жудаям боргим келяпти. Қанчадан бери Борис билан ваъдалашиб юрувдим. Фақат бу ерда сизлар...

— Ҳа, бизни кўзинг қиймаяптими? Қизиқ экансан-а, ўртоқларим деб яхши кўрган ҳунарингдан кечасанми? Олдинга бориб турамыз. Ўзинг ҳам зерикканингда келиб турарсан. Уч ой нима— ўтади-кетди. Ҳунарли бўлганинг қолади... Агар-чи, Аҳмад, мен ҳам доим қишлоқда турганимда, машинани ўрганиб олардим!.. Ишқилиб, аянг, опанг рози бўлишдимми?

— Аввалига аям: «Шу касбинг менга ёқмайди-да. Умринг қора мойга беланиб ўтади» деб кўнмаган эдилар. Опам бўлса: «Кучинг етмас. Ўқишинг ўлда-жўлда бўлиб қолар» деб қўрққан эди. Энди бўлса: «Майли, ишни ҳам, ўқишни ҳам уdda қиламан десанг боравер. Ҳозир машина ҳайдайдиганларнинг омади келган» деяпти, аямни ҳам шунга кўндирапти...

— Ҳа, нимани маслаҳати?— деди Қудрат, шовқин сал босилгач.

— Аҳмад машина ҳайдашга ўқимоқчи,— деди Коля.

— Нима, нима? Қачон? Қаерда?— Болалар эшитишиб, Аҳмадни қуршаб олишди. Элбурутдан мақганишни ёмон кўрадиган Аҳмад бу гапни ҳозирча овоза қилмай деган эди. У ишшайибгина қараб тураркан, Коля болаларга тушунтирди:

— МТСда, терим машина ҳайдовчилар курсида.

— Қўй-эй! Мактаб нима бўлади?— Қудрат Аҳмадни туртди.

— Мактабда ҳам ўқийвераман келиб.

— Қўйсанг-чи, ўқишинг қолиб кетади! Уддалолмайсан!

Болаларнинг бу кутилмаган янгиликка ишонгилари келмас, алоҳида қизиқсиниш билан Аҳмадга тикилишарди. Раҳим

ҳам бошқалардан кам қизиқмади. Фақат унинг қизиқиши ўзгачароқ эди: «Унинг ўрнига ким пост бошлиғи бўлиб қоларкин-а? Қим бўлса бўлсин-у, ишқилиб Аҳмадга ўхшаб салга мушт ўқталавермаса бўлгани...

— Маза қиларкан Аҳмад!— деб юборди Раҳим. Бу гапи билан Аҳмадни яна кўпроқ кетишга қизиқтирмоқчи бўлгани кўзларининг муғамбирона пирпирашидан билиниб турарди.— Агарда еттинчини битирганимда мен ҳам борардим,— деб қўшиб қўйди.

— Шунақа курсгами?— деб сўради ўсмоқчилаб Қудрат.

— Йўқ, мотоцикл, леховой ҳайдашни ўргатадиганига...

— Сенга-чи, Раҳим, овчилик мактаби тузук!— деди ҳаммани кулдириб Қудрат. Раҳим кулмасликка шунча тиришди-ю, охири ўзини тутолмай хахолаб юборди.

— Ҳаммадан ҳам-чи,— Қўзибой орага кирди,— ҳалиги, анақа...— Қўзибой «рассомлик мактаби яхши» демоқчи эди-ю, Раҳимга кўзи тушиб сўзини ютди. Балки тағин кариатура эсига тушиб қолмасин деб чўчидимикин.

— Узинг-чи, Қудрат?— Раҳим ҳам Қудратни мот қилишга чоғланди.— Қўнғизларни текширадиган мактабга кирасанми?..

Ҳеч ким кулмади. Қудрат жиддий ҳолда уқдирди:

— Ҳашаротни, ўсимликни текшириш майнабозчиликмас, оғайни...

Қудратни деҳқончиликка, далага боғлиқ кўп нарса қизиқтирарди. Бошқалар каби у ҳам келгусида ким бўлиш устида унча-мунча ўйлаб қўяр — Мурод Олимов сингари ҳам ўқитувчи, ҳам агроном бўлгани яхшими, мол докторлиги тузукми, тракторчилик қалай бўларкан — ҳали булардан биронтасини танлаб олган эмасди. Дадаси билан бу ҳақда аниқроқ гаплашишга вақт келмаганди... «Ҳаммасини ўрганиб кўзингни, зеҳнингни пиштавер, йигитга етмиш ҳунар оз дейдилар» — дадасининг гапи шу эди... Биров бу ҳақда гап очса, «ўнинчини битиргунимча анча бор-ку ҳали» деб қўярди Қудрат. Лекин Аҳмаддаги кутилмаган ўзгариш бошқалар қатори Қудратни чуқур ўйга солиб қўйди. «Аҳмаднинг қўлидан машина ҳайдаш келадиган бўлса, нима учун бизнинг қўлимиздан келмасин...»

— Ана, ана, келишяпти!..

Чувур-чувур босилиб, ҳамманинг диққати далага тортилди... Ҳу ана, сомон шляпали Олимов пахтазор чеккасидан келяпти. Унинг ёнида Лолахон ва Марҳамат. Умурзоқ ака

тирноқлари билан тирмашиб олиб, оёғи билан чапак чалган дорбозлардай мақтанчоқлик қилиб қанот ва думларини пириллатмоқдалар. Бунча ўйинчи бўлмаса-я, бу қушлар!

Энди болаларга эрмак топилди: бадбашара қуртларни кўриб бузилган кайфиятларини «дорбоз» қушлар кўтариб турарди. Болалар ким кўринса:

— Мана, биз қушларни ўзимизга ёрдамчи қилиб олдик!— деб фахрланиб қўйишарди.

Умурзоқ ака бу ишдан хурсанд бўлиб кетди:

— Хўп ўйлаб топибсизлар-да буни. Чуғурчиқлар бу ёқда қуртни қийратишда бизга ёрдам берса, у ёқда богбонларни ҳам узум қўриқлашдан хийла қутқарадиган бўпти.

Колхоз раиси Тожихон опа бўлса: «Бу тажрибани бошқа бригадаларимизга ҳам ёйиш керак» деди.

Бу мақтовлардан болаларнинг оёқ-қўллари янада чаққонлашиб кетди. Фақат гоҳо идиш таллашиб, жой танлашиб қий-чув кўтариб қолишарди. Ана, ювош Меҳри билан тегиншқоқ Қобил икки томондан ҳашаротни тозалаша келиб бир ёғоч тагида тўқнашиб қолишди. Битта ғўза тупини Қобил у ёққа тортқилаяпти, Меҳри бу ёққа.

— Икки ўртада ғўзага жабр бўпти-ку!— деди буларнинг группасига бошлиқ бўлиб қолган Қудрат.— Нимасини талашасанлар, ҳаммаси битта бригада ери-ку!

— Талашаётганимиз йўқ,— деди Меҳри ва бутун айбни Қобилга ағдариб, жовуллади:— Ўзи тўғри ишласин-да. Ҳали битта қуртни бутилкага сололмасдан ерга тушириб юборди лаванглик қилиб. Тагин ер юткур қандоқ дегин-а, худди бузоқбошидай келади-я! Бир хунук, баргни сўриб чиёндай кўкариб кетган. Қобилинг бўлса, уни шартта этигининг пошнаси билан эзиб юборди. Обориб ташла ҳозир десам, «жони чиқди-ку» деб тишининг оқини кўрсатади. Жони чиққани билан ғўза таги ифлос бўлмасин, тагин тухумидан тарқалмасин-да!

— Гапинг маъкул, синглим!— деди буларнинг жанжалини эшитиб келган Лолахон.— Бу «ёв»ни битта қолдирмасдан четга чиқариб кўмиб ташлаш керак. Биронтасиям ғўза мевасига ўтолмасин...— Лолахон ниманидир дилида ўйлаб олди-да, яна деди:— Биласизларми, укалар, олимларнинг ҳисоби-ча, ҳар бир қурт ўсиш даврида бештадан йигирматагача кўсакни шипирар экан. Ўйлаб кўринглар-а, ўзи битта кўсакдан неча грамм пахта чиқади.

Икки тарафдан икки хил жавоб бўлди:

— Тўрт грамм!.. Беш грамм!..

Лолахон бошини сарак-сарак қилди:

— Беш грамм бу ўртача ҳосил бўлиб қолган. Бизнинг пахта камида олти грамм бериши керак. Узун толали, сер-ҳосил сортдан экканмиз. Сортимиз ҳам янги, жойимиз ҳам. Эсингиздами, тунов куни Умурзоқ амаким айтдилар-ку, бу ерларга ҳазина яширинган деб... Бизнинг звено гектаридан етмиш центнердан ҳосил берамиз деб бекорга қўл қўймаганда! Мана шу еримизнинг ҳар гектарида тўқсон минг тупдан ғўза бор. Буни ўрта ҳисобда йигирма бешга кўпайтириб кўринглар-чи...

Бу, худди қийин математика масаласидай, болаларни хийла ўйлатиб қўйди...

Ҳаммалари Лолахон ишора қилган томонга тикилиб қолишди.

Пахтазор денгиз каби тўлқинланиб, қуёшнинг олтин шуъласида мавжланиб ётарди. Бу манзара болаларнинг кўзига ҳар вақтдагидан ўзгачароқ, жонлироқ кўриниб кетди. Чиндан ҳам дала ҳуснга тўлган, таралган сочдай ғўза шохчалари оқиш, пушти ранг гулларга безанган. Кўзни қамаштирувчи ям-яшил, қуюқ япроқлари орасида нўхатдай, кўксултондай думалоқ кўсакчалар маржон-маржон тизилиша бошлаган. Булар чексиз чаманзор боғни эслатиб, одамни ўзига тортиб турарди. Гул шайдоси бўлган қушлар илгари бир умр Кўкорол даштига яқинлашмаган бўлса, ҳозир энди бу ердан узоқлашолмай, пайкаллар тепасида пириллашиб қолишди. Асаларилар ҳам ғўза гулларида тобора кўпроқ мириқиб бол эммоқдалар. Кечки пайт бу аҳил жониворларнинг далада сон-саноқсиз гала бўлиб учганидан ҳосил бўлган куйга қулоқ солсангиз...

«Бу ҳам гапми,— дала томошасига берилган болалар ўзларича хаёл суришарди.— Ҳали пахта очилганда кўринг, қандай гаштли бўлиб кетади бу дала!..» Болаларнинг кўз олди чаноқлардан нишолдадай тошиб-кўпириб кетувчи момиқларга тўлди. Даланинг ҳар ер-ҳар ерида тоғдай-тоғдай юксалган оқ олтин хирмонлари гавдаланиб кетди.

Олтин пахта, оқ пахта,
Биз сенга иноқ пахта,
Ҳосилинг мўл бўлганда
Ҳаммамиз қувноқ пахта.

Янгроқ қўшиқ эрта тонг сукунатини бузди.

Энди-энди уфқ ёришмоқда. Ғарб осмонига булутдай туташган туя ўркачлари каби тоғ чўққисиди эгри-бугри оқ чиқиқлар пайдо бўлмоқда. Дала устида шовиллаб кезган салқин шамол дарахтлар, ғўзалар баргидаги шудрингни майда ёмғирдай тўкмоқда. Ҳар кунгидай табиат билан бирга уйғонган жониворлар, қушлар шовқинини болалар бошлаб берди. Ҳаммадан кўра кўпроқ ва баландроқ қўшиқ айтаётган Қўзибойнинг овози эшитилса ҳам ўзи кўринмасди. Ўсиқ ғўза туплари уни бўйнигача кўмиб юборган, бошидаги мош ранг духоба дўпписи эса, ғўза ранги билан қўшилишиб кетган эди. Унинг ёнида Раҳим пайдо бўлди. Иккиси тунги тоғ шамоли қийшайтириб кетган «дор» ёғочларини тўғрилай бошлашди...

Анча вақтгача негадир Қудрат билан Аҳмаддан дарак бўлмади. Қўзибой шунга ҳайрон эди.

Раҳим тахмин қилди:

— Аҳмад ўқишга кетиб қолганмикин-а?

— Йўғ-эй, берухсат қаёққа кетарди!

— Нима, рухсат беришмасиди?— деди Раҳим норози оҳангда.

— Бу ерда шунча иши туриб-а?

— Ҳа, ҳа, бўлди, бўлди!— деди ҳовлиқиб Раҳим.— Аҳмад самолёт кўргани кетгандир. Қудрат ҳам...

— А? Самолёт келибдимики?

— Ҳали келармиш-ку нариги участкага. Кеча раис самолёт чақиргани кетган экан-ку...

Қўзибой шундай катта янгиликни билмай қолганига ачинди.

— Биз ҳам бормаймизми, а?

Раҳим индамади. Ғўза оралаб қурт теришга киришди. Очиғи, ҳозир ҳар қандай ишни йиғиштириб ўшоққа жўнағиса келиб турарди-ю, лекин Қудратдан ҳайиқмоқда эди. Чунки кечагина у ялина-ялина Қудратнинг группасига қўшилиб олди. Агар Қудрат хафа бўлса, Аҳмад ҳам ўз постига ол-

майди-да. «Балки,— деди у ўзича чамалаб.— Аҳмад кетса ўрнига Қудрат бўлар. Шунинг учун Қудратга ҳозирдан яқин бўлиб турай...».

— Сен қолсанг қолавер, мен кетдим!— деди Қўзибой.

Раҳим унинг кетидан ағрайганча қолди. Орадан хийла вақт ўтса-да, болалардан дарак бўлмади. Онда-сонда ғўза дори сепиб, чеканка қилиб юрган колхозчилар товуши эшитилиб қолади. Лекин ҳар кунги чувур-чувур, тўполон бугун йўқ. Мана, дам-бадам ўзининг қизларникидай ингичка овози билан қўшиқ айтиб турадиган Қўзибой ҳам қаёққадир жўнаб қолди... Раҳим Кўкоролнинг гоҳ у ёғига-гоҳ бу ёғига бориб, шерикларини кута-кута, қилган ишининг тайини ҳам бўлмади. Ҳар вақт болалар тепасида бўлувчи Марҳамат, эрталабдан кутубхонани очадиган Коля ҳам бугун кечикишди. «Ҳа, бўлди, ҳаммаси ўшоқда! Битта менми бу ерда ишлайдиган! Шундоқ томошадан қолиб-а! Бор, нима деса десин, бораман...» «Бирлашган» колхозининг биринчи участкасида ҳамма осмонга кўз тикиб, самолёт кутмоқда эди.

Бу ердаги ғўза пайкали кенг, кафтдай текис ва жуда яхлит. Атрофларда фақат паст-паст каллакланган тут дарахларигина ўсган. Яшил гилам бўлиб сидирға чўзилган пахтазорнинг у чеккасидаги кишиларни бу тарафдан аранг кўз илгарди.

Кеч қириб қолган. Яллиғланиб турган, зўр мис баркашдай қуёш тоғ орқасига думалаб бормоқда. Унинг тут ва ғўза япроқларида шўх йилтираган нури аста сўнмоқда. Кун дим. Шамол ғир этмасди.

Сой ёқалаб саманни йўрғалатиб Қудрат келмоқда, унинг орқасига бувиси мингашиб олган эди. Қудрат отни чоптирай деса, бувисининг йиқилиб кетишидан қўрқар, секин юргизай деса, кечикиб қолаётгандай юраги тарс ёрилаёзган эди. Ахир бувиси шу нарсадан қуруқ қолса нима қиларди. Қудратнинг ўзида ҳам айб бор. Бувиси «мени ҳам оборасан, ўладиган дунёда бир кўрай бу томошани!»— деса, обориб юрибди-да!

Қудратнинг кўзи қизиқ манзарага тушиб, шартта жиловни тортди: пахта майдонининг бериги чеккасида — тут дарахлари яқинида Бобоқул ота қўлини баланд кўтариб, қизил байроқ ушлаб турарди. Чолнинг ҳозирги туриши Қудратга ғалати кўриниб кетди. Чунки, у, Қудрат билан нечоғли қадрдон бўлмасин, ҳозир унга парво қилмади. Қудрат унинг олдига яқинлашди:

— Нима қиялпсиз, ота?

— Хабаринг йўқми? Самолёт кутяпман.

— Қачон келаркан? Қайси томондан?

— Келиб юрган томонидан келади-да. Нарироқ бор деяпман! Шу топда одамни алахситма, чирогим!..

Қаердандир, жуда узоқдан кўнғизнинг гўнғиллагани бир бўғиқ овоз келди. Овоз секунд сайин кучайиб, қуюқлаша борди. Бирдан, одамлар турган нариги томонда бургутдай парвоз қилиб катта қуш йилтиради. Уни кўрибоқ Қудрат довдираб қолди: на отни юргизди, на отдан тушди. Самолёт қишлоққа яқинлашиб келмоқда эди.

— Бу ёққа яқин йўлама, отни қайтар деяпман!— Бу сафар чол қаттиқ дағдаға қилди.

Бобоқул отанинг бу муомаласидан ҳайрон бўлган Қудрат тут дарахтлари орқасига ўтди ва улар орасидан осмонга тик қилди. Тўқ яшил тусли самолёт яққол кўриниб қолган эди. Хув ана, Янгибод чегарасига кирди... Пастлай бошлади... Овози тобора кучайиб, ҳавони мотор гулдуриси босиб кетди.

Чолнинг байроғи яна ҳам баландроқ кўтарилди. Унинг қаршисида — нариги чегарада ҳам байроқ қилпирамоқда. Катта кишими, болами, ким кўтариб турган бўлсаям хўп бахти бор экан-да! Ана, самалёт худди ўша одам устига келганда, жуда пастлади. Гўза устига, худди фонтандан отгандай кўз қамаштирувчи майда зарралар ёғдириб келди-ю, шундоққина чолнинг тепасидан, Қудратнинг нақ кўз олдидан яхлит шарпа ташлаб вағиллаганича ўтиб кетди. Олдинига: «Вой ажабми, ажабми!»— деб кўзларини ола-кула қилиб турган Асал буви энди даҳшатга тушиб, титраб-қақшади. Самолётнинг баҳайбат гулдуриси қулоғини том битириб, миясини говлатиб юборган эди. Бунинг устига, бирдан саман хуркиб, келган томонига — Кўкоролга суриб кетди! Отни тўхтатиб, қайириб олгунча Қудратнинг нақ энка-тинкаси чиқди.

— Ҳай, ҳай, болам. Бўлди, бўлди! Тавба қилдим!

Қудрат бувисини бир амаллаб отдан тушириб қўйди...

Самолёт Кўкорол томон яқинлашиб, хиёл баландлаб яна орқага қайтмоқда эди. Қудрат ҳам унинг кетича от чоптириб, тутзорнинг ўнг ёғига бурилди, катта дала айланасидаги йўлга чиқиб, отга қамчи босди. От боягидан кўра ҳам тезроқ, пойга қувгандай учиб кетди. Бир лаҳзада Қудрат ўзини тўпланган одамлар орасида кўрди. Саман кўпчилик ичидан Умурзоқ акани дарров таниди ва унинг қаршисида бориб, чиройли бошини эгди.

— Кўрдингми, ўғлим!— деди Умурзоқ ака Қудратни отдан кўтариб оларкан.

Шовқин ичида дадасининг овозини зўрға эшитган Қудрат:

— Ҳа-ҳа...— дея олди, холос; унинг гапиришга мажоли қолмаган, зўр бериб ҳансиради.

Яна қий-чув зўрайди. Болалар: «Келяпти, келяпти!» деб қичқиришар, хуштак чалишар ва у ёқдан-бу ёққа чопқиллашарди. Қудрат ўртоқларига қарашга улгурмай, самолётни кузатди. Самолёт ҳам суръатни бўшаштирмай, дала устида у ёқдан-бу ёққа учар, ҳар бориб келганда икки тарафдаги байроқ ўн-ўн беш қадамча ёнга суриларди. Байроқдорлар учувчига нишон белгилаб туришарди — буни энди билди Қудрат. Бу тарафдаги байроқдор Ефим тоға экан. Унинг ёнида Коля. Қудратни Ефим тоға имлаб қолди. У икки кўзи осмонда экан, ёнига борган Қудратга:

— Кўрдингми?— деди.

— Ҳа, заҳар сочяпти!— деди Қудрат.

— Ўзини кўрдингми, ўзини?— деди ҳовлиққан Коля.

— Кимни?— деди охири ҳушёр тортган Қудрат.

— Акангни?

— А!— Қудрат эсанкириб, юраги чиқиб кетаёзди...

— Бу ўзимизнинг қуш, Янгиободнинг пўлат қуши!— деб қўшиб қўйди, ботиқ кўзлари қувончдан ёнган Ефим тоға.

Қудрат дала тепасидан пастлаб кетаётган зўр пўлат қуш томон кичкина қаддини чўзиб интилган ерда, Ефим тоға «ҳай-ҳай»лаб қўлидан тутди.

— Яқинига йўлама, кетинга қайт!— У орқасидаги бўш майдонга ишора қилди.— Четдан яхши кўринади.

Қудрат четроққа — болалар олдига ўтаркан, «кўрдингми, акангни кўрдингми?»— деган саволлар қулогини кар қилиб юборгудай бўлди. Икки қўли билан қулоқларини маҳкам бекитиб олди ва орқадан яна гулдурос солиб байроқни нишонга олиб келаётган самолётнинг кабинасига кўз тикди... Ана, ана, сариқ чарм қулоқчинли учувчи кабина олдидаги ойна орқали пахтазорни кўзлаб рулни чаққон бошқармоқда. У жуда-жуда пастлаб, том бўйи барабар ер бағирлаб келмоқда. Мана байроқнинг қоқ устидан ўтди; ўтиши биланоқ, икки қаноти остидан шовиллаб қуйган «ёмғир» ғўзалар баргига шундрингдай қўна бошлади.

Учувчи шу ҳаракатни яна икки бор қайтаргунча, Қудрат ўз жойида тикилганича қотиб қолди. Энди у аниқ таниб олганди. Ҳа, бу унинг акаси Пўлатжоннинг ўзгинаси! Афт-бо-

ши якқол кўринмаса-да, кўзларини тўрт бурчак ойнакча яшириб турган бўлса-да, тебранишлари, бош ва қўл ҳаракатлари Қудратга таниш, жуда-жуда таниш...

— Акам! Акам!— деб қичқириб юборди Қудрат.

Овози самолёт гулдуросига қўшилиб кетган бўлса-да, дадасининг қулоғига бориб етди ва у келиб, жимгина Қудратнинг қўлини сиқди. Кетидан болалар келиб табриклашди.

Қудрат энди сал ўзига келди-ю, аммо миясини турли саволлар гангитиб қўйди: «Акам нима учун тўсатдан келиб қолди? Қандай қилиб? Қаерга қўнади энди?..»

Бу вақт Ефим тоғанинг байроғи анча нарига сурилган, самолёт «ИСО» заҳарини катта ернинг чеккасидаги гўзаларга сочаётган эди. Қудрат Ефим тоға олдида дадил бориб, «битта кўтарай» деб унинг қўлидан байроқни олди. Қараб турса, самолёт дала қирғоғига сўнгги марта дори сепиб ўтди-ю, баландлай бошлади ва кенг доира олиб орқага қайтди. Қайтаркан, Қудратнинг кўзига худди акаси қўл силкигандай кўринди. Нарироққа — ўриб олинган бедапоя устига кабинадан алланима капалакдай пириллаб учиб тушди.

— Хат! Хат!— деб чувиллашди бедапояга югурган болалар...

Қудрат учбурчак қилиб тахланган қоғозни очаркан, ҳайратдан кўзлари чақнар, юраги бежо типирчиларди.

Хатда шу сўзларгина ёзилган эди:

«Яна уч-тўрт кунлик ишим қолди. Шундан кейин телеграмма бераман. Салом билан Пўлат...»

Бу қисқа хатдан қаноатланмай, Қудрат доғда қолди:

— Тагин қанақа ишлари бор экан-а?

— Шунақа иш-да...— Умурзоқ ака хатни кўраётиб деди.— Яна баъзи жойларда ҳашарот тушган гўза бордир, ўшаларга ҳам дори сепар...

— Ҳозир қаёққа учиб кетди?

— Аэродромга.

— Аэродром қаерда?

— Аэродромми?— ўйланқираб қолди Умурзоқ ака ва «қўшни қишлоқда» демоқчи бўлиб туриб, фикридан қайтди:— Шаҳарда...

Қудрат акасининг яқинга келиб қолганидан нечоғли қувонмасин, бир нарсага ҳайрон эди: дадаси буларни қаёқдан билади?

Қош қорайиб қолган эди. Дадаси билан саман йўрғага мингашиб қайтаётганида, ҳалиги саволни қайтарди:

— Биладан-да,— деб кулди Умурзоқ ака ва кечадан бери Қудратдан сир тутилган воқеани сўзлаб кетди. У Пўлатжони келтирган жажжи машиначани қизларга кўз-кўз қилиб, тушганини ва бугун учиб келишини кеча раисдан эшитган экан. Дадаси буни бувисига айтибди-ю, «Болалар билмай турсин», деб тайинлабди.

Йўл-йўлакай кампир дуч келди. У ҳориб-чарчаган ва катта неварасини кўриб ололмаганидан диққат эди.

— Хаҳ, буви, «тез мени отга мингаштириб кет», деб қис-таганингизни энди тушундим...— Қудрат отдан тушиб бувисини етаклаб олди.

— Ҳа, болам, айтсак, кечаси билан уйқинг беҳаловат бўлмасин дегандик-да... Кўролдингми акангни?

— Кўрдим... мана хатлари...— деди қўлидаги қоғозни кўрсатиб Қудрат ва уч-тўрт кундан кейин телеграмма берман деганини норози бўлиб гапирди.— Қачон келишларини айта қолсалар-у...

— Майли, болам, шунисига ҳам шукур,— деди юпатиб бувиси.— Мана, кўпи кетиб ози қолибди. Саломат бўлса, ҳадемай дийдор кўришамиз...

Буви ва неварани имиллашиб боришаркан, кетларидан қоронғида Марҳамат билан Олимовнинг овозлари келди.

— Эшитдим, Аҳмадининг ўзи айтди,— дерди Олимов.— Жуда хурсанд бўлдим. Бизнинг шогирдлардан шундай ҳунармандлар етишиб чиқса, кимнинг обрўси— ўзимизнинг обрўмиз-да.

— Менга айтганига уч-тўрт кун бўлди,— деди Марҳамат.— Астойдил айтяптими-йўқми, синаш учун: «Яхшилаб ўйлаб кўр, тагин еттинчини битиришда қийналиб қоладиган бўлма» дедим. Йўқ, астойдил экан, «ҳаракат қиламан, еттинчини битирмасдан қўймайман» деди. Сиз билан менинг ёрдамимга суяняпти. «Бу ёғидан кўрқма, ҳаракат сендан, ёрдам биздан» дедим. Шундан кейин Лолахон билан маслаҳатлашиб, унга рухсат берадиган бўлдик.

— Пост бошлиғига кимни қўямиз?

— Шунга ҳайрон бўлиб турибман. Сизча кимни қўйсак тузук?

Ярим минутча жимлик чўкди. Сўнг Олимов деди:

— Шу Раҳимни қўйиб кўрсак қалай бўларкин-а? Оёқ-қўли чаққонгина, ҳозир чамамда хийли эпақага келиб қолди.

— Шунақа, бир ариза ҳам ёзган, қизиқ. «Чақмоқ»нинг янги сонида чиқарамиз... Аммо уни Лолахон ёқтирмайди-да.

Кўп болалар ҳам назари илмайди... Менга қолса, Қудратни белгиласакмикин деган эдим?

— А?— Олимов ўйланиб қолди.— Қудрат-ку тузук, ўртоқларига сўзи ўтадиган. Лекин нозикроқ-да, дала иши оғирлик қилармикин дейман. Биология кабинетида кўпроқ фойдаси тегаётган эди. Шу зехни, ғайрати турса, келгусида агроном бўлиш сиёхи бор...

— Ҳа, Умурзоқ амакининг ҳам нияти шунақароқ экан. Бир куни ҳазиллашиб: «Қатта ўғлим осмонни эгаллади, кичиги ерни эгалласин» деган эди...

Бу гаплар қулоғига кираркан, Қудратда иккиланиш пайдо бўлди: бир ёқда катталар унинг ҳақида яхши фикрда эканликлари кўнглини кўтарса, бир ёқдан зиммасига янги бир вазифа юкланиш эҳтимоли борлиги чўчитарди. У ҳозир, шу минутнинг ўзидаёқ, ўқитувчи билан вожатийга юзма-юз келиб қолиши мумкин. Шунда нима дейди?..

Текисроқ йўлга чиқиб, бувисини етаклаганича қадамини илдамлатди. Бувисининг оғзи тинмас: Пўлатжонни қандай кутиб олиш, зиёфатга нималар тайёрлаш ва кимларни чақириш тўғрисида ўзича сўзланиб борарди. Лекин буларнинг биронтасига Қудрат жавоб бермас, унинг қулоғи бошқа ёқда, хаёли ўзга нарсада эди. Кўп ўтмай Олимов билан Марҳамат бошқа ёққа бурилиб кетишди. Қудрат бувиси билан уйга етганда, кетма-кет Коля ҳам кириб келди. Улар электр ёруғида қовун еб ўтиришиб, бугунги воқеалар устида узоқ суҳбатлашишди. Вожатийнинг Аҳмад ўрнига Қудратни белгилаш ҳақидаги гапига келганда, Коля ўйлаб ўтирмаёқ деди:

— Агар белгилашса, йўқ дема, бўлавер!

Қудрат дала ишининг оғирлиги, кўпчиликни ишлатиш қўлидан келмаслигини айтган эди, Коля яна:

— Қўрқма, ўзим ёрдамлашман, — деб далда берди.— Иннайкиин, — деди оғоҳлантириб, — ўзинг яқинда комсомолга ўтасан. Комсомол аъзоси ҳар қандай топшириқни удаллаши керак-да!..

Қудрат қачон Колянинг кўкрагидаги значокни кўрса, ёши эсига тушар: «Қачон ўн тўртга тўламан-у, мен ҳам комсомолга ўтаман», деб орзу қиларди. Ўйлаб қараса, ана шу кун жуда-жуда яқинлашиб қолибди...

У н т ў қ қ и з и н ч и б о б

Қудрат Аҳмаднинг ўрнини эгаллаб, пионер пости ишига энди киришган эди.

Ана шундай кунларнинг бирида Қудрат ва унинг дўстлари севинч-қувонч билан учувчи Пўлатжонни кутиб олишди.

Эрталабдан Қудратларнинг ҳовлисига гулдаста, қовун, узум кўтаришган қўни-қўшнилари, болалар кириб кела бошлашди. Асал буви уларни катта дастурхонга таклиф этди. Болалар айвон лабига қимтинибгина ўтиришди-ю, дастурхондаги ёғлиқ патир нон, иссиқ гўшкўйдиларга қарашмади. Уларнинг кўзлари Пўлатжоннинг кўкрагидаги орден, медалларда, елкасидаги погон, енгиде ялтираган сариқ ва ҳаво ранг ҳошияларда эди. Шу тобда Раънога етар одам йўқ эди, у акажони келтирган жажжи машиначани қизларга кўз-кўз қилиб, ўзида йўқ хурсанд эди. Пўлатжон жим ўтирарди. Яхшироқ зеҳн солган одам, унинг тетик қора кўзлари ич-ичида оғир қайғу аломатлари яширинганини пайқамай иложи йўқ эди... Буни биринчи галда дадаси пайқаган эди, шунинг учун ҳам у бугун ўзини ҳар вақтдагидан хушчақчақ тутишга интиларди.

— Хабаринг йўқ, Пўлатжон, уканг катта киши бўлиб қолган, уйга хўжайин,— деди Умурзоқ ака, ошхонага кириб чиқиб, бувиси ва қизларга корчалонлик қилаётган Қудратга эшиттириб.

Бу гапни эшитган Асал буви:

— Ҳа, тўғри, Қудратиллавоё корчалонликни биладилар-у, ўзлари даладан бери келмайдилар. Пўлатжоннинг келиши шарофати билан уй ишига аралашиб қолдилар-да,— деб гап қотди. У энди илгаригидек дока рўмолга бетларини чирмаб одамлардан ҳуркишни қўйган, бошига Пўлатжон совға қилиб келтирган кўк рўмолни танғиган ҳолда айвон яқинига келиб дерди:— Қани, меҳмонлар, еб-ичиб ўтиринглар!..

Пўлатжоннинг чехраси анча ёришди. У, чой қуяркан, Ефим тоғанинг ва меҳмонларнинг саволларига шошилмай жавоб қайтарди: Москвадаги учувчилик мактабинини қандай битиргани, Тошкентда, ундан сўнг Фарғонада нималар қилгани, нечук билдирмай-нетмай самолётда келиб қолганигача ҳикоя қилди.

— Вақтида сизларга аниқ хабар беролмаганим учун айб менда эмас, ҳашаротда,— деди кулиб Пўлатжон.— Отпускаи олиб Тошкентдан энди йўлга чиқай деб турсам, хунук хабар

бориб қолди. Ҳашаротга қарши курашиш учун шошилини суратда самолётлар юбориш керак эди. Мен ҳам қараб туролмадим... Отпуска сал кечикса нима бўлти, аввал ҳамқишлоқларимизни ташвишдан қутқариш керак дедим-да, шу томонга учдим...

— Бугун Қудратнинг туғилган куни-да. Етиб келмаганингдаям ундан балога қолардинг,— деб қўйди Умурзоқ ака.

— Ака,— деди Қудрат ҳаммани оғзига қаратиб,— самолётдан мени кўрдингизми?

— Бўлмасам-чи!— деди Пўлатжон сочини силкитиб,— отда қандай пойга чопганинг, байроқни қандай тутганинггача кўрдим.

— Байроқни Ефим тоғам бердилар,— деди фахрланиб.

— Ефим тоғам,— деди Пўлатжон,— ҳамма вақт байроқдор бўлганлар. Партизанда ҳам...

— Сендан хурсандмиз, герой!— деб қўйди Ефим тоға Пўлатжоннинг елкасига қоқиб.

— Ҳаммамиз!— деди Умурзоқ ака.— Сен узоқда туриб ҳам бизни унутмадинг. Зарур пайтда осмондан келиб коримизга ярадинг!

Катталар суҳбатига диққат билан қулоқ солиб ўтирган болалар жуда хурсанд эди. Фақат Қудрат шундай бахтиёр соатда негадир безовтароқ бўлиб қолди. У, Коля билан ниманидир, шивирлашиб, уч-тўрт дапқир ташқарига чиқиб келди. Раҳим эса, эшикда «навбатчилик» қилмоқда. Улар азиз меҳмонларидан бирини — ўз вожатийларини кутмоқда эдилар. Шундоқ кунда унинг болалар олдида бўлмаслиги ҳеч мумкин эмасди! У эрта билан шаҳардан келган суратчи йигит билан Қўкоролга кетганича ҳамон бедарак эди...

Ҳовлида ўйин-кулги қизиб кетди. Ҳозиргина эшикдан:

— Уйлар муборак, тўйлар муборак!— дея яшнаб кириб келган Хадича ая чилдирмада «така-тум»га ялла бошлаб юборди. Меҳри ўз чилдирмачасида унга қўшилишмоқда. Унинг ёнида Қўзибой қўшиқ айтмоқда. Коля балалайкасини чертар, Қобил фарғонача рақсда Раёнони энгишга тиришарди...

Ана шу пайтда эшикдан Раҳимнинг: «Келдилар! Келдилар!» деган шод қичқириви эшитилди. Ҳамма болалар Марҳаматни қуршаб олишди. Олимов ва Марҳамат билан бирга кирган почаси бурма шимли, сочлари гарданигача тушган, елкасига фотоаппарат илган новча сариқ йигитча ҳаммага

жилмайиб турарди. Марҳамат унга Қудратни таништириб қўйди.

Умурзоқ ака меҳмон йигитни дастурхонга таклиф этган эди, у:

— Раҳмат, ҳозир овқатландик,— деди-да, Қудратни қўлтиқлаб сўри остидаги столга бориб ўтирди ва газетага ўроғлиқ блокнотини очиб:— Қани, дўстим, исм-фамилиянги... Ёшинги... Бу йил нечанчини битирдинги...— деб саволни қаторлаштириб ташлади. Қудрат ўзи нима гаплигини англаб етмай, довдираб қолди. Бир оз суҳбатдан кейингина бу «суратчи йигит» — пионер газетасининг мухбири эканлиги маълум бўлди. Ўзи ҳазилкашгина экан, бўйи Қудратга бир яримта келсаям, ҳадеса «дўстим, дўстим» деб Қудратни ишга солиб юборди. Фақат «комсомолга қачон ўтганси, дўстим?» деб сўрагач, Қудрат тутилиб қолди, «энди ўтаман» деди бўшашиқираб.— Хўш, энди, дўстим, назорат постининг ишига ўтайлик...— Мухбир блокнотининг янги варағини очди. Мухбир ҳар бир воқеа устида: «Буни ким бошлади?», «Бу фикр кимдан чиқди?» ёки «Энг яхши ишлаганлар ким?» деб сўраганда Қудрат тутилиб қоларди. Шунда Аҳмаднинг қадри билинди-да. Ахир у бутун воқеаларда бошдан охиригача иштирокчи эди-да!

Қудрат саволлардан осонроқ қутулиш учун стол устига отряднинг «кундалик дафтари»ни келтириб қўйди. Дафтарнинг ҳар бетига число ва сарлавҳа ёзиғлиқ эди. Мухбир баъзи сарлавҳалар устида тўхталиб ўқиб чиқар ва керакли жойларини блокнотига кўчириб оларди. Мана, дафтарнинг бир бетигаги ёзувни ўқий туриб, бирдан кулиб юборди... Бу Аҳмаддан сўнг Қудратнинг биринчи ёзуви бўлиб, «Раҳим ва унинг аризаси» деб номланган эди. Қудратнинг ўзи ҳам кулиб юбориб, бошқаларнинг диққатини тортди.

— Нима, нима?— деб болалар ва Раҳим ҳам яқин келди.

— Ана, ўзи!— деди Қудрат мухбирга Раҳимни кўрсатиб.

— Қани бери келинг-чи, йигитча,— деди мухбир. Раҳим ҳеч нарса англамай, унинг ёнига борди-да, дафтар бетигаги сарлавҳага кўз ташлабоқ, қочиб қолди. Қўзибой кетидан қувиб кетди.

— Қани, дўстим, ўзингиз ўқиб беринг-чи!— деди мухбир дафтарни Қудрат олдига суриб.

Қудрат баланд овоз билан ўқиди:

— «Ўртоқ бош вожатий Марҳамат опа Содиқовага тегсин... Мен «Бирлашган» колхозидаги отряднинг ёш пионери

бўламан... Мен Қосимов Раҳим бўламан. Мен сизга ариза ёз-моқчи бўламан...»

Болалар ўзларини тутолмай кулиб юборишди.

— Жим, ўртоқлар!— деди мухбир ҳам ўзини зўрға босиб.

— «Мен ўзим янглишибман... Тўғриси айтсам, хато қилибман. Уртоқларим хафа бўлишмай қўя қолишсин. Айтиб қўйинг. Ўзингиз ҳам хафа бўлманг, жон Марҳамат опа, менинг галстугимни, илтимос қиламан, бера қолинг энди...»

Яна қаттиқ кулги бўлди.

— Қани Раҳим, қани Раҳим?— деган шовқин кўтарилди. Раҳим кўринмас эди.

Мухбир ҳайрон ҳолда Қудратга қаради: нима гап ўзи? Қудрат ўрнига Коля тушунтирди: Раҳим «Темур ва унинг командаси» китобини ўқиб кутубхонага қайтариб берганда, бу аризасини китоб ичида унутиб қолдирган экан...

— Болалар!— деди Марҳамат Умурзоқ ака ва Олимов билан гаплашиб олгач.— Бир таклиф бор: бугун тоққа чиқиб гулхан ёқсак, нима дейсизлар?..

Бу таклифни Асал бувидан бошқа ҳамма чапак чалиб қарши олди. Меҳмонлар чиқиб кетишаркан, Асал буви:

— Қайтиб келинглар тезроқ. Мен палов дамлаб қўяман, келмасаларинг хафа бўламан!— деб илтижо қилиб қолди...

И г и р м а н ч и б о б

Биринчи тоғ сафарида қийин, узоқ кўринган йўл бугун осонроқ ва яқинроқ туюлди...

Нега шундай бўлдийкин-а? Ёз ичи тоққа оёғи етмаган бола қолмаганиданмикин? Ен бағирлар, дара, жарликлар, борингки ҳар бир тошгача улар кўзига яқин бўлганиданмикин? Шаршараклар, булоқ, жилғалар «қилиғи», табиатнинг анчагина «сир»лари уларга очилиб борганиданмикин? Эки бу сафар катталар ҳам болалар билан бирга борганиданмикин?

Болаларни қўршаган бу ёввойи тоғнинг битта сиригина ҳали яширин эди, у ҳам бўлса — «Шўхсой»нинг бошланиши бўлган «Тошбулоқ!» Чунки у кўк билан ўпишган чўққида эди...

Ана, улар чўққининг ёнбошида — ғўппак-ғўппак яшил арчалар орасидан йўл топиб, эчкилардай юқорига тирмашиб ке-

тишди. Энг олдинда Коля, Қудратлар «разведкачи»... Болалар ён-верида, уларни қўриқлаб Умурзоқ ака, Ефим тоға, Пўлат-жонлар боришмоқда. Орқада қолган Қўзибой, Меҳри, Раъноларни Марҳамат билан Олимов етаклашиб олган. Мухбир эса булардан четроқда бораркан, қийналганига қарамай, баъзан катта тошларга тиззаси билан суяниб, фотоаппаратни кўзига тўғрилаб, одамлар ва кўринишларни суратга олиб кўярди.

Ҳадемай, улар чўққига кўтарилиб олишди.

Саёҳатчилар диққатини арчалар ва ҳаккам-дуккам қайрағочлар остидаги қайнар булоқлар жалб этган эди. Ҳаммадан кўра Марҳамат кўрсатиб берган «Тошбулоқ» ўзгача бўлиб чиқди... Бу, пахса девор каби ҳар еридан дарз кетган тегирмон тошдан катта гардиш тош бўлиб, унинг дарзларидан фонтандай сув отилиб чиқмоқда. Тош шу қадар силлиқки, гўё ҳайкалтарош хўп ҳафсала билан йўнган-у, кўтаролмай ташлаб кетган дейсиз! Шишадай тиниқ булоқ суви кўкиш тошнинг бетини ярқиратиб ювиб, гир атрофга шовиллаб тушмоқда, катта-кичик тошлар, шағаллар, қалин майсалар орасидан ўзига йўл топиб, эгри-бугри жилғалар ҳосил қилиб пастга қараб чопмоқда. Улар чўққи қирғоғидан мўралаган қуёш тифида камалакдай йилтиллашиб, кўзни қамаштиради. Юқори томонга қаралса, яна худди шу каби манзара: баландроқ чўққилар кўкка юксалиб, қирраларини оппоқ қор босиб ётади. Улар бағридан тез оқар сув шўх-шўх югуриб тушмоқда. Ҳозир болалар турган ва ҳали пастдаги ўтлоқдан энг баланд бўлиб кўринган чўққи энди пастгина бўлиб қолган эди. Бундан болалар, кўз олдиларида гўё янги бир дунё очилгандай, ҳаяжонга тушишди.

Чўққининг ўрта ерида, «Тошбулоқ» яқинида тиканак ва арча чўкиртакларидан гулхан ёқилгач, болаларнинг қувончи яна қанотланди. Арча, ялпиз ва тоғ гуллари ҳидини атирдай таратиб эсган шабада аланга тилини елпиғичдай ўнг-сўлга елпитарди. Бундан чўққининг салқин ҳавоси ҳарорат олгандай бўларди. Чирс-чирс ёнаётган гулхан атрофида ўз-ўзидан зич давра ҳосил бўлди. Мухбир ишга тушган, болалар сафига катталарни ҳам таклиф этиб, шу туришда сурат олмоқчи эди. У фокусни тўғрилаб бўлиб: «Қимирламанг... кўп ишшайманг... ҳозир...» — деб энди аппарат мурватини босай деганда, бирдан Қудрат:

— Тўхтанг, тўхтанг! — деб юборди.

— Ҳа, нима бўлди? — деб унга қарашди.

— Раҳим ҳам...— деди Қудрат чеккароқда ўшшайиб турган Раҳимга қараб.

— Ҳой, Раҳимжон, бери кел!— деди саф ўртасидаги Марҳамат.

Раҳим бир катталарга, бир мухбирга ҳадиксираб қараган ҳолда аста келиб Қудрат қаторидан ўрин олди. Мухбир унга тикилди-да:

— Тўхтанг-чи, нега сиз гулханга галстук тақмай келдингиз? Ёки сизга пионер қоидасининг алоқаси йўқми?— деди.

Раҳим ўнғайсизланиб, ниманидир илинжида Марҳаматга қараб-қараб қўярди. Марҳамат қўлидаги сумкасини очди, ундан ўша машҳур шоҳи галстукни олиб, Раҳимнинг бўйнига боғлаб қўйди. Раҳим, кўзлари катта-катта очилиб, қувончдан ҳарсиллаб, вожатийга, ўртоқларига биронта яхши сўз айтгиси келди-ю, сўз тополмади...

Мухбир суратга олиб бўлгач, ҳамма ўрнидан қўзғалди.

— Тўхтаб туринглар-чи,— деди Марҳамат чувур-чувурни босиб.— Қудратнинг бир илтимоси бор экан...

Қудрат вожатийга тикилганча тураверди.

— Ҳўп, бўлмаса мен айта қолай,— деди Марҳамат ва Қудратнинг комсомолга ўтсам деган орзуси борлигини айтди.— Менимча, Қудрат Умурзоқовни Павлик Морозов пионер отрядимиз номидан Ленин комсомоли сафига тавсия этсак...

Болаларнинг юзларига мулоим табассум югуриб, Қудратга қараб қолишди. Унинг буғдой ранг бети жиддийлашган, ақлли тийрак кўзлари бир нуқтага қадалган, жингалак сочлари ва бўйнидаги чўғдай янги галстуги шамолда ҳилпирамоқда эди. Ҳозир унинг дили нақадар типирчилаб ўйнаётганини ўртоқлари сезса эди! Шундай кунни у кўпдан кутган, бундай яхши соатнинг албатта келишини қалбдан аниқ туйган эди ҳам! Аммо ҳозир негадир юраги ўзига номаълум бир ҳаяжон билан тўлқинланади... «Ҳаммаям шундай бўлармикин-а?»

— Шундай, болалар,— деди Марҳамат, гўё Қудратнинг дилидагини пайқагандай.— Қудрат ўртоғингиз комсомолга муносиб бола. Буни амалда кўрсатди. Бундан кейин ҳам кўрсатади деб бемалол ишонсак бўлар-а, Қудратжон?

— Бемалол! Бемалол!—Қудратдан бурун Олимов ва Ефим тоғанинг овозлари гулдуради.

Пўлатжон учувчи шапкасининг гардиши остидан қора қошларини кериб укасига завқ билан термилди: «Яқиндагина ки-

шилар назари илмайдиган гўдак эдинг, одам қаторига кириб қолибсан, ука!..»

Фақат Умурзоқ аканинг қиёфаси негадир ўйчан тус олди. Балки кўпдан бери ҳатто ўзидан ҳам яшириб юрган ҳис-туйғулари дилини бир чимдилаб ўтдимикин... Хаёлидан: «Шу қувончли кунда, гўдак Қудрат бугун йигитлик босқичига қадам босганида боши кўкларга етиб қувонадиган онагинаси ҳам бўлганида қани эди!»— деган гап кечдимикин... У, ўзига савол билан тикилган кўзларга кўзи тушаркан, эти увушган кишидай бир сесканди-ю, шошилибгина:

— Тўғри, тўғри!— деди.

Аммо болалардан садо чиқмасди. Уларнинг бари ҳам албатта вожатий билан бир фикрда эди. Бироқ буни тилда ифодалаб бериш айниқса катталар олдида қийинроқ туюлиб турган эди. Шу ерда дастлаб Раҳим у ёқ-бу ёққа аланглаб олдида, таваккал қилиб қўл кўтарди, томоғини қайта-қайта қирди. Ўртоқлари «анча-мунча сайрар» деб кутишган эди. Йўқ, ниҳоят:

— Қудрат яхши... арзийди...— деди-ю, у ёғини айтолмай, «бўлдим» деб қўя қолди. Енгил кулги кўтарилди. Бошқаларнинг гапи ҳам шунақа чала-чулла тугади.

Гулхан атрофида ўйин-кулги бошланди.

Мухбир эса ўз иши билан машғул эди. У ўзига керакли суратларни олиб бўлгач, катта арчага суяниб, бояги дафтарни варақлашга тушди. Ниманидир блокнотига шоша-пиша кўчира бошлади. Мухбирнинг ҳаракатларига ҳамма қизиқиб қолди. Марҳамат келиб дафтарга қаради-да:

— Ҳа, бўлди, бу «Хазина яширинган ер ҳақида» Умурзоқ амакининг ҳикояси!— деб Умурзоқ акага қаради.— Амаки, ҳов тунов кuni айтган ҳикоянгизни эшитмаганлар ҳам бор, шунга қизиқишяпти, айтиб берсангиз...

— Айтиб беринг, амаки, айтиб беринг!— деб шовқин кўтарилди.

— Қаёқдаги гапларни эсга туширасизлар-да, жиянлар,— деди кулиб Умурзоқ ака ва гулхан атрофига болаларни ўтқизиб, сўз бошлади:— Хазина яширинган ер тарихи, мен сизга айтсам, узоқ тарих, бундан қирқ йилча бурун ўтган... У вақтда қишлоғимизга танҳо битта одам хўжайин эди: ер-сув, экин-тикин, қўй-йилқи, қимирлаган жон борки, жамисига... У— Пирматбой деган кал эди. Кал бўлганда ҳам қув, жоҳил, шафқатсиз кал эди, бадбахт.

— Сизлардай бола вақтимда,— деб сўзида давом этди

Умурзоқ ака,— дадам билан шу бойнинг қўйини боқардим. Бир куни десангиз, ҳеч эсимдан чиқмайди, қўйларга бўри оралаган. Дадам икковимиз айиқдай овчи итимиз билан «ҳай-ҳув» деб то бўрини қувгунимизча, у битта қўзичоқни майиб қилиб кетган. Бой бўлса буни мендан кўриб, роса сўккан. От устида туриб, амиркон этигининг нағали билан пешанамга бир тепган...

Умурзоқ аканинг вазоҳати ўзгариб кетди, шунда атрофини қуршаган болалар яқиндан тикилиб, унинг пешанасидаги хирагина ямоқ изини яққол кўрдилар. Сўнг, Умурзоқ ака гап бошқа ёққа бурилиб кетганини сезиб, «Кўкорол»га тўхталди. Унинг айтишича, ўша вақтларда бирдан-бир яшил ўтлоқ шу адирда экан. Унинг теварак-атрофи тақир дашт билан ажралган ва ўртаси баланд кўкатзор ер бўлган. Шунинг учун уни Кўкорол деб номланган...

— Аммо,— деди кетидан Умурзоқ ака,— ўша йиллариёқ қаттиқ довул билан келган сел бу ерни ҳам қум-шағалга кўмиб юборди. Фақат «Кўкорол» номигина қолган эди, холос! Мана энди шу серунум, хазина ундирса бўладиган ерни қайтадан кўкартирдик, поёнсиз экинзорларимиз билан бир бутун қилиб қўшиб юбордик...

Кўпни кўрган, билимдон, сўзомол амакининг ҳикоясини болалар мароқ билан тинглашди. Лекин, унинг пешанасидаги амиркон этик нағалининг изига кўзлари тушган сари, юракларида қаҳр билан ачиниш ҳисси кўзғалиб турди. Кўнгил хиралик кайфияти хиёлгина вақт давом этди-ю, тоғ елида тез совурилиб кетди. Унинг ўрнини яна гуриллаган аланга ёлқинидай қизғин, енгил аллаловчи қувонч ҳисси эгаллади. Бу ҳис кучая бориб, тоғдан қўшиқ айтишиб қайтишаётган чоқда ўзининг баланд нуқтасига чиқди...

Тоғлар, қирлар, далаларга оқшом салқини тушиб, қош қорая бошлаган, атрофдаги дарахтлар, уйлар Ўа экинзорларнинг бари бир-бирига сингишиб, кўкимтир туман пардасига ўралаётган эди. Шу лаҳза бирдан саёҳатчилар кўз олдидаги зимистонни қиличдай кесиб нур чарақлаб кетди. Кимдир севинчдан:

— Чақмоқ, чақмоқлар!...— деб қичқирди.

Кўкоролнинг гоҳ у ери-гоҳ бу ерида чақмоқ устига чақмоқ чарақлади... Улар жуда кўп, юзларча, мингларча... Гўё қишлоқнинг у чеккасидан-бу чеккасига ялт-ялт қизил чўғлар дўл каби сочилгандай.. Умурзоқ аканинг чеҳраси ёришиб, ҳаяжон билан деди:

— Булар сиз кўриб юрган тез ўчар чақмоқлар эмас, жиянларим! Булар сўнмайдиган чақмоқлар!

Чиндан ҳам доимий чарақлаб турувчи сўнмас чақмоқлар— Қўкоролда ялпи ёнган чироқлар эди... Ҳамма ёғи нурга чўмган қишлоқ болаларга кундузгидан ҳам ёруғ ва гавжум, чиройли ва кенг кўриниб кетди. Худди, Қўкорол ўз бағрига турли-туман экинлар, мева дарахтлари, жамики жониворлар ва бепоён далаларнигина эмас, тоғ-тошлар-у, осмонгача — бутун оламни сиғдириб тургандай, уфқ бениҳоя кенгайиб кетгандай бўлди...

1957—1958